

3. Sisseränne ja lõimumine

Anu Realo

Peatüki kolm peamist sõnumit

1. Lõimumisel on märgata positiivseid arenguid, näiteks on järk-järgult suurenenud Eesti kodanike osa elanikkonnas eelkõige noorema põlvkonna seas, kuid ühiskonda iseloomustab endiselt lai rahvus- ja keelepõhine lõhe. Märkimisväärsed etnilised erinevused ei esine ainult Eestis elavate inimeste väärtuste ja identiteedi, vaid ka nende õpiedu, haridustaseme, ameti, töökoha, sissetuleku ja elukoha lõikes.
2. Eestlaste ja eestivenelaste meediaruum kattub vaid vähesel määral. Eestlased jälgivad pigem kohalikku eestikeelset meediat, kuid venekeelse elanikkonna meediatarbimine hõlmab peale kohaliku venekeelse meedia ka Venemaa ning teiste riikide kanaleid. Seega ei ela eestivenelased täielikult Venemaa meediaruumis, nagu sageli ekslikult arvatakse, kuid on tõsi, et kohalike eestikeelsete kanalite jälgimine on viimase kümnendi jooksul järjepanu vähenenud.
3. Eesti ühiskonna eduka lõimumise olulisemaid takistusi näib olevat eestlaste ja eestivenelaste ühiste sotsiaalvõrgustike vähesus ning ühise meedia- ja aruteluvälja puudumine, mille algpõhjusted on ennekõike senises erikeelses ja -meelses hariduskorralduses. Just haridussüsteemil on peale tööturul vajalike ametioskuste õpetamise ja ühiste väärtuste ning identiteedi kujundamise tähtis roll ka rahvusülest suhtlus- ja koostöövõrgustike loomisel.

Lõimumise väljakutsed: nõukogude aja pärand ja uussisseränne

„Maailm, nagu me seda tundsiime, ei ole enam endine“

2016. aasta 4. jaanuaril hakkas kehtima seadus, mille järgi peavad reisijad Taani ja Rootsi piiril esitama isikut tõendava fotoga dokumendi. Seaduse jõustumine lõpetas enam kui 50 aastat kestnud vaba liikumise nende riikide vahel ja tõi kaasa pikad ooteajad ning ummikud Öresundi väina sillal, mis oli enam kui 15 aastat Rootsi ja Taani koostöö, nende majandusliku, kultuurilise ning poliitilise lõimumise, riigipiire ületava ühise Öresundi piirkonna sümbol. Vaid mõni kuu varem olid ilmunud kõrged okastraadiga kaitstud piirdeaiaid nii Ungari ja Serbia kui ka Austria ning Sloveenia piirile, et takis-

tada migrantide ja põgenike saabumist riiki, kuid sellega piirati mitte ainult inimeste, vaid ka loomade ja teiste metsaelanike vaba liikumist. 2016. aasta jaanipäeval hääletasid Ühendkuningriigi kodanikud, et soovivad oma riigi lahkumist Euroopa Liidust ja selle jätkamist iseseisva sõltumatu riigina. Nii on piirideta ja müürideta Euroopa, nagu me seda aastakümneid tundsiime, käesoleva inimarengu aruande kirjutamise ajaks vähemasti ajutiselt lakanud olemast. Lisades siia veel Ameerika Ühendriikide presidendi Donald Trumpi tema esimesel töönalal allkirjastatud määrused, mille kohaselt ehitatakse müür USA ja Mehhiko piirile ning keelati riiki siseneda seitsme valdavalt islamiusulise riigi kodanikel, on mõistetav, miks üha enam kõlab meedias tõdemus, et mitte ainult Euroopa, vaid kogu maailm, nagu me seda tundsiime, ei ole enam endine.

Maailma tõmbetuultest ei ole puutumata jäänud ka Eesti, kellest on saanud uue külma sõja koidikul taas oluline piiririik Euroopa ja Venemaa vahel, lääne ja slaavi-ortodoksi tsivilisatsioonide kokkupõrke joonel (Huntington 1993). Ainuüksi 2016. aasta novembri jooksul ilmus ajalehes New York Times Eesti kohta neli põhjalikku lugu, mida oli rohkem kui paaril eelmisel aastal kokku ja mille pealkirjad kõnelevad ise enda eest (nt „Spooked by Russia, Tiny Estonia Trains a Nation of Insurgents“ (31.10.2016)). Kui siia lisada USA mõjuka vabariiklase Newt Gingrichi väide telekanali CBS hommikuprogrammis (21.07.2016), et „Eesti on Peterburi äärelinn,“ mille nimel pole mõtet tuumasõda alustada, ei pane ajakirjas Wall Journal Street ilmunud lugu „Why Die for Tallinn“ (25.07.2016) enam kedagi imestama. Just see, et Ameerika Ühendriigid olid valmis võtma suuri riske väikeste ja kaugete kohtade kaitsmiseks, hoidis NATO-t külma sõja ajal koos ja kaitses Lääne-Berliini kui vabaduse saart keset totalitaarset ning nõukogude võimu mõjuväljas olevat Ida-Saksamaad. Nüüd on samas rollis Eesti, kelle saatus ja kohustus on olla läänelike väärtuste ning demokraatia viimane vahipost ida suunal. Just seepärast tasub surra ka Tallinna eest ja just sel põhjusel on Eesti ühiskonna sotsiaalse sidususe küsimus olulisem kui kunagi varem.

Kas venelasest võib saada eestlane?

Euroopa rändekriisi taustal on mured ja arutelud eestluse sisu ning olemuse üle omandanud laiemat tähendust ja väljunud vastandusest eestlased ja mitte-eestlased (varem ka muulased), kelle all kaua aega peeti silmas üksnes Eesti venekeelset elanikkonda. See muidugi ei tähenda, et 25 aastat kestnud lõimumine oleks lõppenud või saavutanud soovitud eesmärgid. Kuigi Eesti ühiskonna integratsioonimonitooringu viimase aruande (Kallas *et al.* 2015) kohaselt on tõesti märgata positiivseid arengujooni, sh eesti keele oskuse paranemine eestivenelaste seas ja asjaolu, et nii eestlaste kui ka

eestivenelaste suhtumine omavahelistesse kontaktidesse on muutunud märgatavalt positiivsemaks, toob aruanne välja ka negatiivsed suundumused ja murekohad. Näiteks väheneb määratlemata kodakondsusega isikute hulk Eestis ikka väga aeglaselt hoolimata asjaolust, et nende seas on suur osa Eestis sündinud ja eesti keelt oskavaid noori. Endiselt tekitab muret Ida-Virumaa, mille lõimumisnäitajad on teiste piirkondadega võrreldes märgatavalt madalamad. Ka on eestivenelaste hulgas viimase viie aasta jooksul oluliselt suurenenud Eestis elavate rahvusrühmade sotsiaal-majandusliku ning poliitilise ebavõrdsuse tajumine.

Lõimunud ühiskonna ülesehitamist on muu hulgas takistanud eestlaste vähene lõimumisvalmidus ehk soov ja valmisolek kaasata Eestis elavaid vähemusi ühiskondlikku ja kultuuriellu (Kallas *et al.* 2015). Tõeline lõimumine, nagu seda Kanada Queensi ülikooli emeriitprofessor John W. Berry on paljudes teadustöös (nt Berry, 2000) ja intervjuudes väljendanud, on kahesuunaline protsess, „eri kultuuridest pärit inimeste kohtumine, mitte ühe tirimine teise rüppe. /.../ See on kahesuunaline tänav, kus kõik peavad millestki loobuma, et midagi võita“ (Eesti Päevaleht, 29.11.2016). Eestlaste valmidus kaasata siinseid venelasi ühiskonna toimimisse enesega võrdsel alusel on aastate jooksul oluliselt suurenenud, kuid sellegipoolest ollakse endiselt ettevaatlikud. Näiteks kui eestivenelased leiavad, et rahvus ei ole peaministri ameti juures määrava tähtsusega või näevad eestivenelasest peaministrit pigem positiivses valguses, on ligikaudu poolte (49%) eestlaste suhtumine sellesse, et Eesti järgmiseks peaministriks saaks venelane, pigem negatiivne (Kallas *et al.* 2015). Seega, kuigi mitte-eestlaste integratsiooni sihtasutusest on aastate jooksul saanud integratsiooni ja migratsiooni sihtasutus Meie Inimesed, ei ole siinsetest venelastest siiski saanud kõigi eestlaste jaoks „meie inimesi“, kelle kätte muude asjade kõrval võiks ka riigi juhtimise usaldada. Pigem vastupidi: avalikus ruumis on muutunud tavaliseks kõneleda sellest, et välisminister ei sobi Eesti presidendiks, sest ta on venelane, või haridusminister peaks olema ütlemites ja tegudes üliettevaatlik, sest ta on juurteta „sisserändaja poeg roosast erakonnast“. Nõnda räägib arengukava „Lõimuv Eesti 2020“ üht ja teatud osa meie arvamusiidreid paraku hoopis teist keelt, mis lõimumisprotsessile ilmsesti kaasa ei aita.

Uuseestlaste tulek

Eestivenelaste lõimimise kõrval, mida on peetud iseisvuse taastanud Eesti suurimaks väljakutseks ja millele on viimase 25 aasta jooksul palju aega ning raha kulutatud, on vähem tähelepanu pälvinud uued tegijad lõimumisprotsessis: uussisserändajad ja Eestisse tagasi-pöördujad. Tegemist pole sugugi marginaalse hulga inimestega, keda saaks või võiks ignoreerida. Statistika-

ameti andmetel rändas Eestisse aastatel 2010–2014 ligikaudu 17 100 inimest, nende seas ligikaudu 7300 Eesti ja 5400 Ukraina ning Venemaa kodanikku. Neile lisaks oli Eesti 2016. aasta oktoobriks võtnud Euroopa rändekava alusel vastu 60 sõjapõgenikku Süüriast.

Paari aasta tagune ministeeriumide algatatud ja Balti uuringute instituudi korraldatud uuring „Uussisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitika-ettepanekud tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks“ tõi selgelt välja välismaalaste kohanemise toetusmudeli nõrgad küljed ja kitsaskohad: teenuste osutamine on killustunud, värbajate ja avaliku sektori koostöö on vähene, teave riigi ja kohalike omavalitsuste pakutavatest üldteenustest ja ka kitsamalt välismaalastele suunatud kohanemist toetavatest teenustest on halvasti kättesaadav ja sageli vaid eesti keeles (Kallas *et al.* 2014). Muu hulgas selgus uuringus oluline erinevus eestlaste ja välismaalaste arusaamas selle kohta, kus lõpeb sõnavabadus ja algab sallimatus ning vihakõne. Välismaalased pidasid sallimatuse ilminguks igasugust negatiivset arvamust inimese kohta tema etnilise, rassilise või religioosse tunnuse põhjal, kuid eestlaste arvates on sellised sõnavõttud õigustatud sõnavabaduse kaitseks. Kurikuulus näide on Martin Helme, praeguse riigikogu EKRE fraktsiooni esimehe sõnavõtt Tallinna TV saates „Vaba mõtte klubi“ (28.05.2013), kus ta otse-sõnu väitis, et Eesti „immigratsioonipoliitikas peaks olema üks lihtne reegel: kui on must, näita ust. /---/ Ma tahan, et Eesti oleks valge riik.“ Paljude eestlaste, kuid ennekõike Eestis elavate välismaalaste jaoks tuli ebameeldiva üllatusena, et avalikkuse ja valitsuse suhtumine väljaõeldusse ei olnud üheselt tauniv ega hukkamõistev. Nii võisime ka 2016. aasta sügisel rahvus-ringhäälingu veebilehelt lugeda, et sellised rassismist pakatavad aramusavaldused on lausa hädavajalikud, et ära hoida poliitilise korrektsuse „laastavat mõju“ Eestis, nagu see on juhtunud mitmel pool Lääne-Euroopas (ERR 12.10.2016). Kahetsusväärset on rassiline vihakõne ja ebavõrdne kohtlemine ka mitmes teises lääneriigis viimase aasta jooksul hüppeliselt kasvanud, sh näiteks Brexiti-järgses Ühendkuningriigis, või muutunud lausa igapäevase poliitilise retoorika ja otsuste osaks, nagu see on juhtunud Trumpi-ajastu USA-s.

Käesolev peatükk

Peatükk „Siseränne ja lõimumine“ püüab pakkuda värske vaate eespool käsitletud teemadele, analüüsida Eesti ühiskonna sidusust ja lõimumist ning selle aluseks olevaid või sellest tulenevaid rändeprotsesse põlvkondade lõikes. Paraku ei ole kõigi huvipakkuvate küsimuste analüüsimiseks piisavalt häid ja usaldusväärseid andmeid, eriti uussisserändajate identiteedi ning haridussüsteemis ja tööturul toimetuleku kohta.

Seetõttu kaldub peatüki peatähelepanu sarnaselt varasemate aruannetega ikkagi eestlaste ja eestivenelaste lõimumisprotsessi analüüsile.

Peatüki esimese alapeatüki „Kodakondsus ja poliitilised õigused rändeaajastul“ keskmes on küsimus, milliseid probleeme toob Eesti demokraatiale kaasa elanikkonna jagunemine kodakondsuse alusel ja Eesti kodanike jätkuv väljaränne. 2011. aasta rahvaloenduse andmetel moodustasid Eesti kodanikud riigi elanikkonnast ligikaudu 85% ja nende osa on viimaste aastakümnete jooksul pidevalt suurenenud ennekõike määratlemata ehk n-ö halli passiga kodanike (6%) arvelt. Kolmanda märkimisväärse rühma (7%) Eesti elanikkonnas moodustavad Vene Föderatsiooni kodanikud. Artikli autori Kristina Kallase sõnul on tekkinud olukord, et ligikaudu 15% Eesti alalistest elanikest puuduvad poliitilised õigused (v.a õigus hääletada kohaliku omavalitsuse valimistel), kuid väljarände tõttu suureneb nende inimeste arv, kellel Eesti kodakondsuse tõttu on poliitilised õigused Eestis, kuid kes enam püsivalt Eestis ei ela. Just Eesti kodanikud moodustavad valdava osa (viimase kümnendi lõikes 77–94%) väljarännanud Eesti elanikest. Põlvkondlikest erinevustest rääkides teeb murelikuks asjaolu, et viimase integratsioonimonitooringu (2015) andmetel ei ole 19 protsenti teisest rahvusest inimestest, kes on nii ise kui ka kelle vanemad on sündinud Eestis (nn sisserännanute lapselapsed), Eesti kodanikud: 9% neist on Venemaa kodanikud ja 10% määratlemata kodakondsusega. Eesti kodakondsuse taotlemata jätmise põhjus on ennekõike vähene motivatsioon (vt ka Aune Valgu artikkel ptk 4.5): Eesti kodakondsust ei peeta mainekaks, oluliseks ega praktiliseks, sest Eesti kodakondsuse puudumine ei takista Eestis elamist, küll aga võimaldab reisida nii Euroopa Liidus kui ka Venemaal ja SRÜ riikides. Nii on Eesti elanikkonda endiselt sisse kirjutatud mitte ainult identiteedi, vaid ka kodakondsuse alusel õiguslik nihe, mis takistab ühiskondliku sidususe tugevnemist.

Ühiskondliku sidususe oluline näitaja on ka ühine ja jagatud meediaruum. Triin Vihalemma artiklist „Meedia roll rändes ja lõimumises“ paraku selgub, et Eesti elanike meediakasutus on nii etnilis-keeleliselt kui ka vanuseliselt eristunud. Eestlased jälgivad pigem kohalikke eestikeelset meediat, kuid venekeelse elanikkonna meediatarbimine hõlmab peale kohaliku venekeelse meedia ka Venemaa ja teiste riikide kanaleid, samal ajal kui kohalike eestikeelsete kanalite jälgimine on viimase kümnendi jooksul järjepanu vähenenud. Seega oleks vale väita, nagu elaksid eestivenelased täielikult Venemaa meediaruumis, kuid on tõsi, et eestlaste ja eestivenelaste meediaruum kattub vaid vähesel määral. Meedia jälgimise ja lõimumise parim näitaja näib olevat päevauudiste jälgimise regulaarsus, pidevas infovoos olemine, mis aitab ühiskonnas toimuvat paremini mõista ja jälgida. Või vastupidi – tugevam side ja osalus ühiskonnaelus nõuab ühtlasi, et tuleb uudistega rohkem kursis olla.

Arvestades Eesti tööjõuturu etnilist ebavõrdsust (vt Ellu Saare ja Jelena Helemäe artikkel ptk 3.4), pole imestada, et eestlaste hulgas on iga päev uudiste jälgijaid oluliselt enam (61%) kui eestivenelaste seas (45%). Põlvkondlikud erinevused ilmnevad pigem eestlaste seas, kelle noorem põlvkond jälgib vanematega võrreldes rohkem välismeediat ja kellel on ühtlasi ka suurem rändehuvi ning mobiilsuskapital. Välismeedia osa rändes on raske muudest teguritest eristada, pigem võib olemasolevatele andmetele tuginedes väita, et tegemist on vastastikuse mõjuga: võimalik, et just soov Eestist lahkuda suurendab ka huvi välismeedia vastu, mitte vastupidi.

Peale etnilise lõhe kodakondsuses ja meediakasutuses avaldub etniline eraldatus endiselt üsna selgelt ka Eesti elanike elukohavalikus, nagu veenvalt näitab Kadri Leetmaa oma artiklis „Elukoht kui lõimumise mõõdupuu: muutused keelekogukondade elukohtade eraldatuses“. Suurem osa Eesti venekeelsest elanikkonnast elab praeguseni samades asulates (s.o ennekõike Tallinna paneelilamupiirkonnad ja endised militaarsed satelliitlinnad ning Ida-Viru tööstuspiirkond), kuhu asuti elama nõukogude ajal, samal ajal kui ülejäänud Eesti linnades ja maapiirkondades jääb venekeelsete elanike osa alla 5%. Paradoksaalsel kombel ei ole Tallinna elanike elukohavahetuse tulemusena viimase 15 aasta jooksul eestlased ja eestivenelased enam segunenud, hoopis vastupidi, etniline eraldatus nii Eesti asustussüsteemis tervikuna kui ka Tallinnas pigem kasvab kui kahaneb. Muret tekitab asjaolu, et venekeelne elanikkond koondu üha rohkem neisse elamupiirkondadesse, kus elanike sotsiaal-majanduslik seisund on tervikuna madalam. Sama malli järgib uussisserändajate elukohavalik: endise Nõukogude Liidu aladelt sisserändajad asuvad pigem elama suurema venekeelse elanikkonna arvuga Tallinna paneelilamupiirkondadesse, kuid muudest Euroopa ja arenenud majandusega riikidest saabuvad valivad elukohaks kesklinna või sellele lähedal asuva mainekama piirkonna. Ennekõike üsna heal järjel uussisserändajate tõttu on nõnda mitu Tallinna kesklinna piirkonda (nt Kalamaja) muutumas senisest oluliselt mitmekultuurilisemaks ja -keelelisemaks.

Elukohavaliku etniline eraldatus ehk eestlaste ja eestivenelaste kaks paralleelühiskonda, nagu Kadri Leetmaa seda kujundlikult nimetab, peegeldab hästi olukorda Eesti tööturul, mida Ellu Saar ja Jelena Helemäe analüüsivad artiklis „Rahvuslik segregatsioon Eesti tööturul“. Kuigi horisontaalne etniline segregatsioon, s.o jagunemine tegevusalade lõikes, on Eesti tööturul 25 aasta jooksul pigem vähenenud, töötas 2015. aastal vaid kümnendik eestlastest ja alla kolmandiku eestivenelastest sellegipoolest segakollektiivides, kus eestlasi ning eestivenelasi oli umbes pooleks. Samal ajal töötas peamiselt eestlastest või eestivenelastest koosnevates töökollektiivides 80% eestlasi ja 50% eestivenelasi. Artikli autorid rõhutavad, et tegemist pole eestivenelaste vabatahtliku kapseldumisega, vaid pigem väljendab see

rahvuspõhist ebavõrdset kohtlemist Eesti tööturul, mida ka Eesti ettevõtjad ise tunnistavad ja eestivenelased selgelt tajuvad. Näiteks vene õppekeelega gümnaasiuminoorte hinnangul pole neil pelgalt venepärase nime tõttu Eesti tööturul tulevikku. Samuti on viimase 25 aasta jooksul suurenenud vertikaalne etniline segregatsioon tööturul: juhtide ja tippspetsialistide seas on märkimisväärselt enam eestlasi, kuid eestivenelaste esindatus on suurem liht- ja oskustööliste hulgas. Kahetsusväärselt on eestivenelastel eestlastega võrreldes ka võrdsete eelduste korral raskem soodsatele ametipositsioonidele pääseda. „Võitjad“ on vaid hea eesti keele oskuse ja Eesti kodakondsusega eestivenelased, kellel õnnestub läbi murda tegevusaladel, kus eestivenelased on üldiselt alaesindatud, näiteks poliitikas. Kui see raske läbimurre juba õnnestub, kaasnevad sellega ka väga head väljawaated hõivata juhi või tippspetsialisti koht.

Elukoha ja tööturu etniline segregatsioon ja selle püsimine on olemuslikult seotud etnilis-keelise eraldatusega Eesti haridussüsteemis, mida analüüsivad artiklis „Eesti koolisüsteemi väljakutsed: õpiedukuse erinevus erikeelsetes koolides ja sisserändajate koolivalikud“ Kairi Pöder, Triin Lauri ja Leen Rahnu. Autorite analüüs 2012. aasta PISA andmete põhjal näitavad, et vene õppekeelega koolide õpilaste tulemused matemaatikas on märkimisväärselt madalamad kui eesti õppekeelega koolide õpilastel, jäädes eesti õppekeelega koolide tulemustest pea aasta võrra maha. See võib omakorda olla põhjus, miks vene õppekeelega põhikoolilõpetajad valivad tõenäolisemalt edasiõppimiseks kutsekooli, mitte keskkooli või gümnaasiumi, nagu seda teevad eestikeelse põhikooli lõpetanud õpilased. Püüdes selgitada eesti ja vene õppekeelega koolide õpitulemuste lõhet, leiavad autorid, et vaid väikest osa erinevustest saab seletada sotsiaal-demograafiliste taustatunnuste abil, millest kõige enam näib erinevusi suurendavat vene õppekeelega perede väiksem kultuuriline kapital. Nii on võimalik, et suure selgitamata lõhe taga on eespool kirjeldatud tööturu etnilisest segregatsioonist ja klaaslae efektist tulenev venekeelsete koolide õpilaste madalam õpimotivatsioon (vt ka Ellu Saare ja Jelena Helemäe artikkel ptk 3.4) või asjaolu, et eestikeelsed koolid on venekeelsetelt koolidelt „koore riisunud“. 2014. aastal oli vene keelt emakeelena rääkivaid õpilasi eestikeelsetes koolides ligi 10% ja varasemad uuringud on näidanud, et just parema sotsiaal-majandusliku taustaga venekeelsed pered, kes toetavad tugevamalt ka lapse õpimotivatsiooni ja haridusedukust, otsustavad panna lapse eestikeelsesse kooli. Ka valdav osa uussisserändajate lapsi õpib Eesti tavakoolides, mitte rahvusvahelistes koolides. Sellest lähtub ka riiklik toetussüsteem, mis kehtib vaid eesti õppekeelega koolidele, kes sisserändajate lapsi vastu võtavad. Kuigi otsesed andmed uussisserändajate laste kohanemise kohta puuduvad, ollakse üldiselt arvamusest, et nad tunnevad ennast Eesti koolisüsteemis hästi.

Kokkuvõte

Nii Brexit kui ka hiljutised Ameerika Ühendriikide presidendivalimised jätsid endast maha lõhestunud riigid. Arvamustes lõhestunud aga pole üksnes Ühendkuningriik ja USA, vaid ka suurem osa Euroopa riike, eriti siis, kui kõne all on nende riikide ees seisvad olulised väljakutsed, näiteks põgenikekriis või sisseränne. Euroopa sotsiaaluuringu andmetel on aastatel 2002–2014 kahekordistunud nende eurooplaste hulk, kelle arvates ei tohiks väljastpoolt Euroopat vaesematest riikidest inimesi mingil juhul nende riiki lubada (11% vs. 20%). Taas aga näeme märkimisväärselt riigisisest arvamuste lahknemist lähtuvalt inimeste haridustasemest, vanusest ja sissetulekust: väljastpoolt Euroopat vaesematest riikidest pärit sisserändajate riiki lubamise vastu seisavad eriti sõjakalt vähem haritud, pigem vanema-ealised ning madalama sissetulekuga eurooplased ehk teisisõnu Brexiti ja Trumpi võimalikud toetajad. Selle peatüki artiklite põhjal kujunev pilt Eesti ühiskonna sidususest ja lõimumisest peegeldab suuresti seda, mida eespool nimetatud riikides näeme. Uurides näiteks Eesti elanike suhtumist homoseksuaalsusse, mis kooseluseaduse vastuvõtmise ümber puhkenud avaliku arutelu keskmes oli mõni aasta tagasi väga kuum teema, selgus samuti, et see on keskmisest enam vastuvõetav noorte (15–29-aastaste), kõrghariduse ja kõrgema sissetulekuga inimeste seas. Eespool nimetatule lisandus aga veel üks väga oluline tegur, nimelt vastaja etniline päritolu: suhtumine homoseksuaalsusse oli märgatavalt taunivam Eesti venekeelse elanikkonna seas (LGBT uuring, juuni 2014).

Paraku näitavad nii arvukad varasemad kui ka selle peatüki artiklites esitatud uuringute tulemused, et märkimisväärsed etnilised erinevused ei esine ainult Eestis elavate inimeste väärtuste ja hoiakute, vaid ka nende õpiedu, haridustaseme, ameti, töökoha, sissetuleku ja elukoha lõikes. Seega, kuigi meil ei ole heaks kombeks rääkida ebavõrdsusest või sotsiaalsest kihistumisest Eestis (Helemäe & Saar 2012), meenutab Eesti ühiskond aastal 2017 liigagi palju rahvus- ja keelepõhist klassiühiskonda, kus kõigele eespool nimetatule lisaks on isegi oodatava eluea pikkus ühe etnilise või keelerühma liikmete hulgas oluliselt lühem kui teises (Baburin, Lai, & Leinsalu 2011). Me ei saa muuta ajaloolisi ega poliitilisi põhjusi, mis on Eesti rahvastiku koosseisu kujundanud nii, nagu me seda praegu teame, kuid Eesti sajanda sünnipäeva lävel võiks seada eesmärgi, et kõik Eestis elavad inimesed tunneksid ennast tõesti „meie inimestena“.

Oluline samm edasi oleks ühine arusaam, et kuigi ametlikult räägime kogu ühiskonda hõlmavast lõimumisprotsessist, oleme salamisi siiski lootnud ja eeldanud, et küll eestivenelased aegapidi iseeneslikult eestlaste hulka sulanduvad. Paraku ei ole seda 25 aasta jooksul juhtunud, isegi mitte sisserännanute lapselaste

seas. Pigem on tulemuseks separatsioon, kus venekeelne elanikkond on surutud või tõmbunud omaette füüsilisse ja sotsiaalsesse ruumi või marginaliseerumine, kus Eestis sündinud ja kasvanud venekeelsed noored ei tea, kes nad tegelikult on, ega oska ennast samastada ühegi rahvuse või kultuuriga. Avatud Eesti identiteedi kujunemine annab lootust, et eestlased on valmis lõimumisprotsessis eestivenelastele sammu lähemale astuma (vt Aune Valgu artikkel ptk 4.5), kuid peale üldise sallivuse ja ligimesearmastuse kasvu on ilmselgelt hädavajalikud olulised muudatused kodakondsus- ja hariduspoliitikas, mida on varem rõhutanud ka Eesti ühiskonna integratsioonimonitooringu 2015 autorid (Kallas *et al.* 2015). Kuid edukaks lõimumiseks peaksid ka eestivenelased (ja uussisserändajad) senisest enam ja aktiivsemalt osalema ühiskondlikus ning poliitilises elus, usaldama võimuinstitutsioone, jälgima eestikeelset meediat, mis aitaks neil omakorda Eesti elu ja siin toimuvat paremini mõista. Selleks kõigele on hädavajalik eesti keele oskus, mis ei ole küll lõimumise peamine ega ainus, kuid selle üks oluline eeltingimus.

Kokkuvõtteks: eestlaste ja eestivenelaste paralleelmaailmade ühendamise küsimus ei taandu üksnes Eesti julgeolekupoliitilisele olukorrale või hirmule Venemaa ees, nagu seda meedias sageli käsitletakse. Kaalukeel on Eesti demokraatia ja selle aluspõhimõtted, nagu inimväärikus, õiglus, sallivus ja võrdsed võimalused. Avatud Eestis, kelle ülesanne on muu hulgas olla läänelike väärtuste kaitsja tsivilisatsioonide kokkupõrke piiril, ei tohiks erinev rahvus, emakeel, usk ega nahavärv olla mis tahes erikohtlemise, diskrimineerimise või lihtsalt kapseldumise põhjus.

Viidatud allikad

Baburin, A., Lai, T., & Leinsalu, M. (2011). Avoidable mortality in Estonia: Exploring the differences in life expectancy between Estonians and non-Estonians in 2005–2007. *Public Health*, 125, 754–762.

Berry, J. W. (2000). Socio-psychological costs and benefits of multiculturalism: A view from Canada. In J. W. Dacyl & C. Westin (Eds.), *Governance and cultural diversity* (pp. 1–89). Stockholm: UNESCO & CIEFO, Stockholm University.

Helemäe, J., & Saar, E. (2012). Estonia: Highly unequal but classless? *Studies of Transition States and Societies*, 4, 49–58.

Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations. *Foreign Affairs*, 72, 22–49.

Kallas, K., Kaldur, K., Kivistik, K., Plaan, K., Pohla, T., Ortega, L. /.../ Väljaots, K. (2014). Uussisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitikaettepanekud tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks. <https://www.riigikantselei.ee/valitsus/valitsus/et/riigikantselei/strateegia/poliitika-analuusid-ja-uuringud/tarkade-otsuste-fondi-uuringute-kokkuvotted/TOF%20-%20uussisser%C3%A4ndajad%20-%20%C3%B5puaruanne.pdf>. (vaadatud 31.01.2017)

Kallas, K., Vetik, R., Kruusvall, J., Saar, E., Helemäe, J., Kirss, L. /.../ Ubakivi-Hadachi, P. (2015). Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015. <http://www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumismonitooring-2015>. (vaadatud 31.01.2017)

3.1. Kodakondsus ja poliitilised õigused rändeajastul

Kristina Kallas

Sissejuhatus

Euroopa traditsioonilised rahvusriigid on pärast Teist maailmasõda sisserände tõttu muutunud mitmekultuurilisemaks. See on tekitanud küsimusi kodakondsuse kui rahvusriigi ühe alustala kohta. Idealiseeritud rahvusriigi mudeli kohaselt peaks olema ühendatud kolm olulist elementi: riigi territoorium kui kujutletava rahvuse eluala, rahvuskultuuri toimimisruum ja kodanikkond. Sellise idealistliku arusaama kohaselt langeb riigi territoorium ja kodanikkond kokku: kõik püsivad elanikud peaksid olema kodanikud ja kõik kodanikud peaksid olema püsivad elanikud.

Selline käsitlus aga ei sobi kokku muutunud maailmaga 21. sajandil, mida ilmestab üha kiiremini arenev riigipiire ületav inimeste ränne. Ühe riigi kodanike elama asumine teistesse riikidesse ja samal ajal selle riigi enda elanike kodakondsuste paljusus tõstatab küsimusi nii rahvusriigi idee kui ka demokraatia kui süsteemi toimimise kohta. Kodaniku põhiõiguseks on traditsiooniliselt peetud just valimisõigust, millel põhineb demokraatlik valitsemissüsteem. Kodanikud on need ühiskonna liikmed, kes osalevad riigi valitsemises otse, valitud esindajate kaudu või olles ise valitud esindaja. Just see eristab neid teistest riigi elanikest. Seetõttu on oluline, et kodanikkond oleks piiritletud kindla suveräänse riigi territooriumiga. Kuid peale valimisõiguse on kodakondsusel veel kaks õiguslikku kategooriat: sotsiaalsed õigused,

mis on seotud inimeste heaoluga, sealhulgas õigus tervishoiule ja haridusele, ning tsiviilõigused ehk isikuvabadused (Marshall 1950). Peale õiguste märgistab kodakondsus ka ühist riigiidentiteeti, mis seob sama kodakondsusega inimesed ühtseks sidusaks kogukonnaks, keda sageli ühendab ka nende keel, usk, rahvusidentiteet või ajalugu.

Käesoleva sajandi suundumus on olnud kodakondsuse erinevate elementide – ühise siduva riigiidentiteedi, poliitiliste, sotsiaalsete ja ühiskondlike õiguste – lahtisidumine nii üksteisest kui ka neid ühendavast katusmõistest, kodakondsusest (Benhabib 2005). Inimesel võivad olla riigis poliitilised õigused, jagamata sealjuures ülejäänud kodanikkonnaga ühist riigiidentiteeti, samal ajal võivad inimesel olla sotsiaalsed ja tsiviilõigused, omamata poliitilisi ehk valimisõigust. Esimene suundumus viitab rahvuse lahutamisele kodakondsusest, kus demokraatlik valitsemissüsteem ja rahvusriik toimivad justkui eraldi: konkreetse riigi kodanikud ei moodusta enam ühist rahvust ehk *dēmos*'t. Pea kõikides Euroopa riikides on just see probleem, et kodanikud, omades küll samu õigusi, ei tunneta üksteisega seost ega moodusta sidusat kogukonda. Nii on ka Eestis rahvusriik justkui üksnes eestlaste asi, kuigi demokraatlikus valitsemises osalevad ka eestivenelased.

Teine suundumus viitab õiguste lahutamisele kodakondsusest: sotsiaalsed ja tsiviilõigused on arenenud demokraatiaga riikides seotud pigem inimese püsielukohaga (residentsusega) ja mitte enam kodakondsusega.

Artiklis defineeritakse rahvust kui *dēmos*'t ehk poliitilist kogukonda, mis langeb kokku kodanikkonna mõistega, kuigi traditsiooniliselt on Eestis rahvust defineeritud etnosena ehk etnilise kogukonnana.

OECD riikides oli 2013. aastal kõige suurem kolmandate riikide kodanike (s.t mitte elukohariigi ega EL-i kodanike) osatähtsus Lätis (15,3%) ja Eestis (14,3%). Järgnesid oluliselt väiksema osatähtsusega Austria (6,9%), Kreeka (6,6%) ja Hispaania (6,4%) – OECD 2015: 303.

Nii on tekkinud olukord, kus senini kehtinud arusaamad kodakondsusest ja rahvusriigist ehk nende kokkulangevusest enam ei kehti, kuid uusi arusaamasid pole selgepiiriliselt välja kujunenud. Me oleme nagu rändurid, kes ekslevad tundmatul maastikul vanade kaartide abil, mille märgistused pärinevad teistsugusest ajast lähtuvalt teistsugustest vajadustest (Benhabib 2015).

Enamikus arenenud demokraatias valitseb praegu olukord, et märkimisväärse osa elanikkonnast moodustavad pikaajalised elanikud, kes on teiste riikide kodanikud, kuid kelle õiguste kogum siiski ei erine märkimisväärselt oma kodanike omast. Nõnda ei ela tänapäeval paljud inimesed oma kodakondsuse-järgses riigis. Lähtudes valimisõiguse loogikast, et kodanikel on õigus otsustada oma elukorralduse küsimuste üle, muutub küsitavaks püsivalt välismaal elavate kodanike valimisõigus ja püsivalt riigis elavate teiste riikide kodanike valimisõiguse puudumine.

Samamoodi kerkivad küsimused oma kodanike ja teiste riikide kodanike kohustustest riigi ees: ühed elavad riigis (pikaajalised elanikud), kuid ei kanna kõiki kohustusi (riigi kaitsmise kohustus näiteks), samal ajal kui teised ei ela püsivalt riigis, kuid kannavad kohustusi selle riigi ees. Elades püsivalt välismaal, ei allu kodanikud kogu aeg kodakondsusjärgses riigis vastuvõetud seadustele (näiteks maksuseadustele) ega täideviiva võimu otsustele, mille üle nad aga valimisõigust kasutades otseselt otsustavad. Kirjeldatud olukord tekitab küsimusi demokraatia normatiivsete toimetehhanismide kohta.

Eespool kirjeldatud muutused ja neist tulenevad probleemid ei ole võõrad ka Eestile. Eesti kui riigi puhul, kus elab proportsionaalselt suur hulk teiste riikide kodanikke ja kelle enda kodanikud samal ajal üha rohkem elavad püsivalt välismaal, kerkib küsimus, kus jooksevad Eesti kui poliitilise kogukonna piirid. Kuivõrd ja mis suunas mõjutab Eesti elanike erinev kodakondsus ühtse Eesti rahvuse kujunemist? Milliseid probleeme Eesti demokraatia toimimisele loob Eesti elanikkonna jagunemine kodakondsuse alusel, püsielaniku (teise riigi kodakondsusega, kuid püsivalt Eestis elava inimese) institutsiooni kinnistumine, aga ka Eesti kodanike valgumine Eesti poliitiliselt territooriumilt väljapoole (Eesti väliskogukond)?

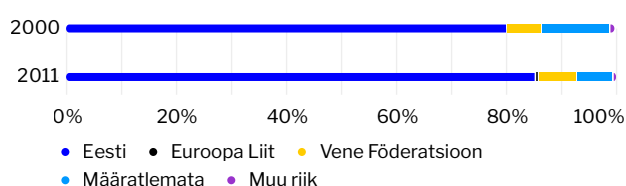
Eesti riigi toimimine e-riigina lisab siia veel ühe mõõtme: Eesti kodanikel on lihtsaks muutunud raken-dada oma poliitilise õigusi püsivalt riigis elamata. Lisaks on kujunenud uus õigustega rühm – Eesti e-residen-did –, kellel on õiguslik suhe Eesti riigiga isegi juhul, kui nad ise pole kunagi Eestis käinud. Artiklis arutletakse püsielanike õiguslike erinevuste mõjude üle Eesti demo-kraatiale ja rahvusriigi ideele ning Eesti kodakondsusega inimeste välismaal elamise, väljarände ja üleilmastumise mõju üle Eesti demokraatiale.

3.1.1. Eesti elanike kodakondsused

2011. aasta andmetel moodustavad Eesti elanikkonnast Eesti kodanikud 85% ja seega ligikaudu kuuendik elanikest ei ole Eesti kodakondsed. Viimasel kümnendil on Eesti kodanike osa elanikkonnas püsivalt suurenenud: näiteks 2000. aasta rahvaloenduse andmetel moodustasid Eesti kodanikud 80% kogu elanikkonnast. Osatähtsus on valdavalt suurenenud määratlemata kodanike arvelt, kelle osa on elanikkonnas kümne aastaga langedud 12%-lt 6%-le. Peale Eesti kodanike ja määratlemata kodanike moodustavad kolmanda suurema rühma Vene Föderatsiooni kodanikud, kelle osa aga on kümne aasta jooksul kasvanud 6%-lt 7%-le (vt joonis 3.1.1).

Kuigi kolm ülalpool nimetatud kodakondsusrühma moodustavad suure osa Eesti elanikest, on täpsemalt vaadates Eesti elanike riiklik-poliitiline kuuluvus palju mitmekesisem. Eestis elas 2011. aasta rahvaloenduse andmetel 116 riigi kodanikke ehk teisisõnu oli Eesti elanikkonnas esindatud 60% ÜRO liikmesriikide kodanikke (ÜRO-l on 194 liikmesriiki). Eesti ühinemine Euroopa Liiduga (EL) on kasvatanud Eestis elavate teiste liikmesriikide kodanike hulka: aastatel 2000–2011 suurenes see 4018 inimeselt 6792 inimesele. Samuti on kõnealusel perioodil suurenenud Aasia ja Taga-Kaukaasia riikidest pärit kodanike hulk (329 inimeselt 1218 inimesele). Üldist rahvusvahelistumist arvestades suureneb järgneval kümnendil eeldatavasti veelgi teistest riikidest pärit kodanike hulk Eestis ja samal ajal muutub Eesti osa riikide kodanike jaoks püsivaks elukohariigiks.

Joonis 3.1.1. Eesti elanikkonna jaotumine kodakondsuse järgi

Allikas: rahvaloendus 2000, 2011.

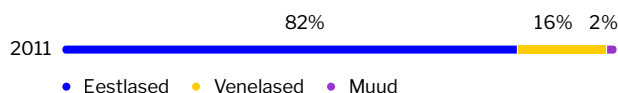
2000. aastal elas Eestis Eesti kodanikke 1 095 557, aastal 2011 aga juba 1 102 618.

Määratlemata kodakondsusega inimesteks peetakse neid endisi Nõukogude Liidu kodanikke ja nende järeltulijaid, kes ei ole pärast liidu lagunemist 1991. aastal võtnud ühegi riigi kodakondsust.

Ius sanguinis ehk vere põhimõtte kodakondsuspoliitikas tähendab seda, et kodakondsus saadakse vanemate kodakondsuse järgi, mitte sünniriigi järgi. Kui kodakondsus saadakse sünniriigi järgi, on tegemist ***ius soli*** ehk maa printsiibiga.

1990. aastate alguses domineerisid Eesti kodanike hulgas etnilised eestlased, kuid praeguseks on Eesti kodanikkond muutunud etniliselt mitmekesisemaks: veidi vähem kui viiendik Eesti kodanikest ei ole rahvuselt eestlased (vt joonis 3.1.2). Endiselt on peaaegu kõik Eestis elavad etnilised eestlased Eesti kodanikud: etniliste eestlaste hulgas on Eesti kodakondsus 99,6% inimestest. Vene rahvusest inimestest (N = 326 235) on Eesti kodakondsus veidi enam kui poolel (54%), Venemaa kodakondsus veerandil (24%) ja määratlemata kodakondsus veidi alla veerandil (21%), rahvaloendus 2011.

Joonis 3.1.2. Eesti kodanikkonna rahvuslik koosseis

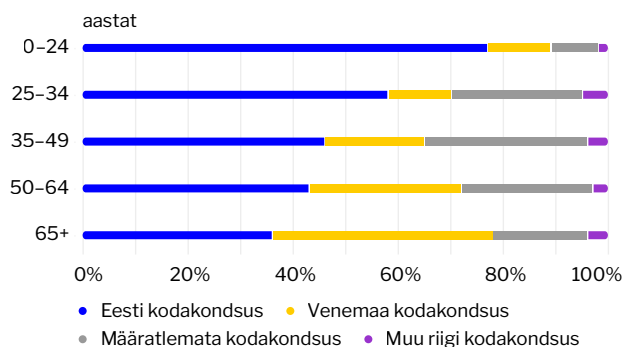

Allikas: rahvaloendus 2011.

Eesti kodanike osa elanikkonnas suureneb eeldatavasti ka järgnevatel aastatel, mis ei toimu niivõrd seetõttu, et muu riigi kodakondsusega inimesed omandaksid Eesti kodakondsuse, vaid pigem seetõttu, et määratlemata kodanike osa Eesti elanike hulgas järjepanu väheneb ja seda ligi poole ulatuses suremuse arvelt (vt tabel 3.1.1). Just vanemapoolsete teisest rahvusest elanike hulgas on mittekodanike osa suurim, võrreldes nooremate vanuserühmadega. Eesti kodanikke on enam nooremapioolsete eestivenelaste hulgas: kuni 24-aastaste teisest rahvusest inimeste hulgas on Eesti kodanikke 77%, kuid 65-aastaste ja vanemate hulgas on neid enam kui kaks korda vähem (36%). Vastupidine on olukord Venemaa kodakondsusega: vanemaealiste teisest rahvusest elanike hulgas on Venemaa kodanikke 42%, noorema vanuserühma hulgas aga 12% (vt joonis 3.1.3). Seega, lõimumise seisukohalt on positiivne asjaolu, et mida noorem on teisest rahvusest elanik, seda tõenäolisemalt on ta Eesti kodanik.

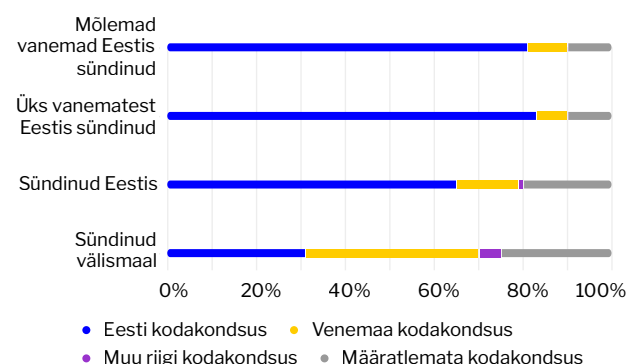
2015. aasta integratsiooni monitooringu andmed näitavad, et eestivenelaste kodakondsustesse jagunemine erineb märkimisväärselt ka elanikkonna põlisuse

Joonis 3.1.3. Teisest rahvusest elanike kodakondsusrühmade vanuseline koosseis

Allikas: rahvaloendus 2011.

Joonis 3.1.4. Teisest rahvusest elanike jagunemine kodakondsuse ja põlisuse järgi

Allikas: EIM 2015.

järgi ehk selle järgi, kas inimene ise või juba ka tema vanemad on sündinud Eestis: mida põlisem on inimene, seda tõenäolisem on, et ta on ka Eesti kodanik (vt joonis 3.1.4). Nende eestivenelaste hulgas, kes on Eestisse sisse rännanud oma eluaja jooksul (nn sisse-rännanute esimene põlvkond), on vähem Eesti kodanikke (31%) ja rohkem Venemaa kodanikke (39%). Nende hulgas aga, kes on Eestis sündinud (nn sisse-rännanute teine põlvkond), on enamik Eesti kodanikud (65%) ning nende hulgas, kellel on ka üks või mõlemad vanemad Eestis sündinud, on Eesti kodanikke juba valdav enamik (üle 80%).

Siiski, enam kui kolmandikul (35%) integratsiooni monitooringu uuringu valimisse kuulunud Eestis sündinud eestivenelastel ei ole Eesti kodakondsust, s.t nad on valdavalt määratlemata kodakondsusega (20%) või Venemaa kodanikud (14%) (joonis 3.1.4). Peale selle, koguni 19% eestivenelastest, kes on ise sündinud Eestis ja kelle vanemad on samuti sündinud Eestis, ei ole Eesti kodanikud (9% on Venemaa kodanikud ja 10% on määratlemata kodakondsusega). See, et ka omal ajal sisse-rännanute lapsed ei ole ikka Eesti kodanikud, on teiste Euroopa riikidega võrreldes erandlik. Siin on oma osa ka sisse-rände ajaloolisel eripäral. Enamik Eesti venekeelseid elanikke muutusid määratluse kohaselt sisse-rännanuteks ja mitte-kodanikeks alles pärast Nõukogude Liidu lagunemist, aga mitte ajal, kui nad Eestisse sisse

rändasid. Peale selle, lähtumine põhimõttest *ius sanguinis* ja topeltkodakondsuse keeld kodakondsusseaduses muudab Eesti kodakondsuse saamise keeruliseks (ei ole sünniriigi kodakondsuse õigust ehk *ius soli* põhimõtet) või vähe motiveerivaks (nõutakse teisest kodakondsusest loobumist). Mõlemad kodakondsusseaduse põhimõtted takistavad Eesti kodanike osa kasvu ka uute, pärast Eesti iseseisvuse taastamist sisse- ja väljarännanute hulgas.

Euroopa Liidu ja Põhja-Ameerika riikides on üha enam levinud topeltkodakondsus ning põhimõtte *ius sanguinis* kõrval põhimõtte *ius soli* juurutamine (MIPEX 2015). Kõik need muudatused on ajendatud vajadusest kohaneda rändeajastul toimunud rahvastikumuutustega ja soovist viia kooskõlla riigi suveräänsuse piirid (territoorium) ning nendes piirides püsivalt elavate inimeste õiguslik suhe riigiga. Demokraatlike rahvusriikide eesmärk on endiselt saavutada olukord, et enamik püsivalt riigis elavaid inimesi oleksid kodanikud ehk neil oleks võrdsed õigused ja kohustused riigi ees.

Eespool kirjeldatust lähtudes võib hinnata, et Eestis jääb pikemaks ajaks püsima nende püsielanike hulk, kes ei ole Eesti kodanikud ja kellest enamiku moodustavad tõenäoliselt endiselt Vene Föderatsiooni kodanikud. Nagu juba eespool öeldud, määratlemata kodakondsusega inimeste hulk väheneb aasta-aastalt valdavalt demograafilistel põhjustel (suremus) või Eesti kodakondsuse või Vene Föderatsiooni kodakondsuse omandamise tõttu (vt tabel 3.1.1).

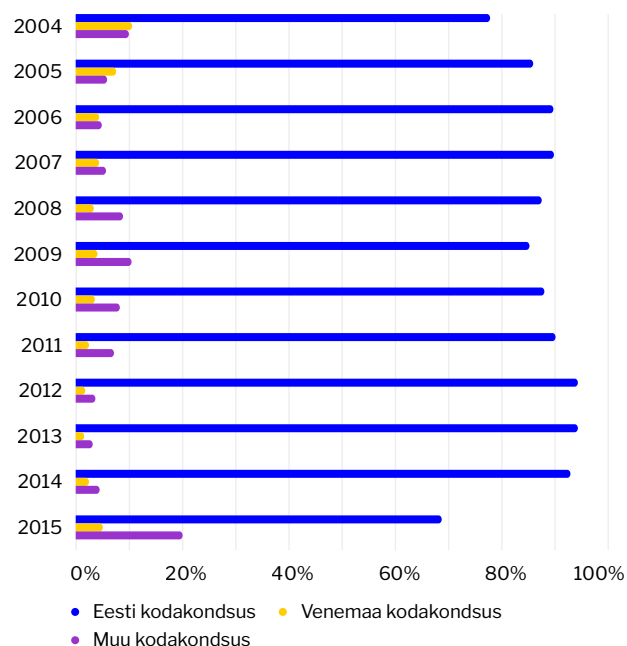
Tabel 3.1.1. Määratlemata kodakondsusega isikute vähenemise põhjused 2015. aastal

Isiku surm	1560	52%
Eesti kodakondsuse omandamine	624	21%
Teise riigi kodakondsuse omandamine	504	17%
Isiklik sooviavaldus	34	1%
Muu	277	9%
Kokku	3009	100%

Allikas: PPA 2016.

See, et määratlemata ja Vene Föderatsiooni kodakondsusega elanike hulgas on enam just vanemaealisi, mõjutab tõenäoliselt nende inimeste suutlikkust kohaneda Eesti kodakondsuspoliitika tingimustega, nagu keeleoskuse tase ning eksamite sooritamine. Varasemad integratsiooni monitooringud on näidanud, et Eesti kodakondsuspoliitika on toiminud teatavas mõttes „loomuliku valiku“ võimendajana, andes veelgi rohkem võimalusi võimekamatele ja pärssides nende väljavaateid, kes pole loomult eriti läbilöögiõulised (EIM 2008: 5). Eestivenelaste jagunemine Eesti kodanikeks, määratlemata kodakondsusega isikuteks ja Venemaa kodanikeks ei ole juhuslik, vaid peegeldab nende inimeste erinevat kohanemisastet ja erinevaid valikuid Eesti ühiskonna normide, piirangute ja võimalustega toimetulekuks.

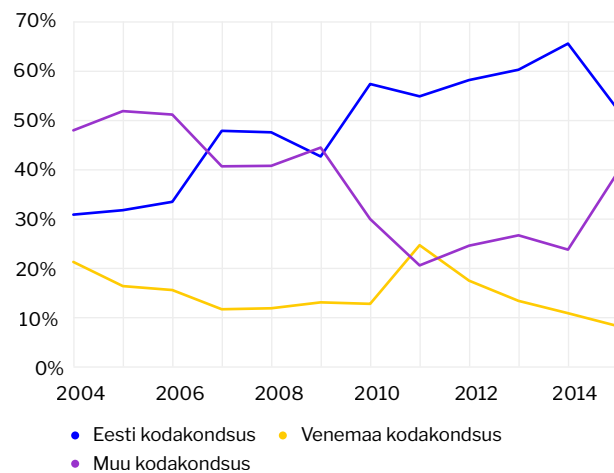
Joonis 3.1.5. Eestist väljaränne rändajate kodakondsuse lõikes aastatel 2004–2015. Eri kodakondsuste osatähtsus kõikidest väljarännanutest

Allikas: statistikaamet.

Märkus. Statistikaameti rändestatistika arvutamise põhimõtete muutumise tõttu erinevad 2015. aasta rändeandmed oluliselt varasemast (vt täpsemalt Tammur 2017).

Joonis 3.1.6. Eestisse sisse- ja väljaränne rändajate kodakondsuse lõikes aastatel 2004–2015. Kodakondsuste osatähtsus kõikidest sisse- ja tagasirändajatest

Allikas: statistikaamet.

Eesti kodakondsuse on omandanud kõrgemalt haritud ja nooremad inimesed ehk need, kes on oma sotsiaalmajanduslike ja inimkapitali näitajate poolest nüüdisaegses ühiskonnas kohanemisvõimelisemad (EIM 2008: 5).

Seega võib öelda, et Eesti elanikkonna kodakondsuse jaotus ja selle muutumine on lõimumisprotsessi seisukohalt viimasel kahel kümnendil olnud positiivse suunaga. Eesti kodanike hulga ja osa suurenemine

toetab ka rahvusriigi põhimõtet, et võimalikult suurel osal elanikest peaks olema asukohariigi kodakondsus koos kõikide õigustega osaleda poliitilises protsessis, sh riigikogu valimistel. Eesti kodakondsus avab ühtlasi ligipääsu kõikidele ametitele avalikus sektoris, pakku- des nõnda paremad tingimused lõimumiseks tööturul. Siiski on näha, et praegu kehtivate kodakondsuse saa- mise põhimõtete juures jääb Eestis püsima teiste riikide kodanikest püsielanike hulk, mis sisse- rände suurenedes ka pidevalt kasvab.

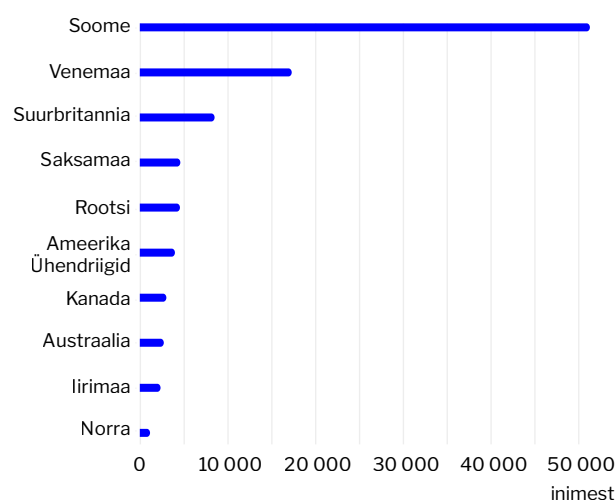
3.1.2. Rändeprotsess kodakondsuse lõikes

Eesti elanikkonna kodakondsuse alusel jagunemine vii- tab Eesti kodanike osatähtsuse väikesele, kuid pidevale suurenemisele, kasvutempot aga aeglustab Eesti koda- nike väljaränne samal ajal. Valdava enamiku väljarända- vatest elanikest moodustavad viimasel kümnendil Eesti kodanikud, kelle osa kõigist väljarändajatest aastatel 2004–2015 kõikus vahemikus 77–94% (vt joonis 3.1.5). Samal ajal Eestisse sisse- rändajate (sh tagasirändajate) hulgas on aga Eesti kodanike osa oluliselt väiksem, jää- des vahemikku 30–65% (vt joonis 3.1.6). Statistikaameti andmetel lahkus viimase kümnendi jooksul (2004–2015) Eestist aastas keskmiselt 4900 Eesti kodanikku, 233 Venemaa kodanikku ja 586 muu kodakondsuse või teadmata kodakondsusega inimest. Samal ajal rän- das Eestisse aastas keskmiselt 2080 Eesti kodakond- suse (tagasiränne), 512 Venemaa kodakondsuse ja 1460 muu kodakondsusega või teadmata kodakondsusega inimest.

Ülalesitatud rändesaldo viitab välismaal elavate Eesti kodanike hulga pidevale kasvule. Rahvastikuregistri andmetel elab 2016. aastal püsivalt välismaal 109 592 Eesti kodanikku (PPA 2016, peamised elukohariigid on esitatud joonisel 3.1.7). See moodustab 9% kõikidest rahvastikuregistris registreeritud Eesti kodanikest ($N = 1\,253\,503$). Pool välismaal elavatest Eesti kodanikest on tööeas vanuses 31–65 (50%), teise poole moodustavad lapsed vanuses 0–18 (25%), noored vanuses 19–30 (18%) ja kõige väiksema rühma (7%) pensioniealised inimesed 65 ja vanemad (PPA 2016). Kui alaealised lapsed välja arvata, siis nende arvude alusel välja arvutatuna elab välismaal 82 227 hääleõiguslikku Eesti kodanikku. Tõe- näoliselt on see arv aga veelgi suurem, sest paljud Eesti kodanikud ei ole välismaal elamist rahvastikuregistris registreerinud. Lisaks püsivalt välismaal elavatele Eesti kodanikele on palju hargmaseid eestlasi, kes veedavad suure osa aastast välismaal (vt Rein Ahase, Siiri Silma ja Margus Tiru artiklit ptk 2.2).

Võttes aluseks 2015. aasta riigikogu valimisteks hääleõiguslike kodanike nimekirja kantud valijate hulga

Joonis 3.1.7. Eesti kodanike esimesed kümme elukohariiki välismaal

Allikas: PPA, 1.11.2016.

($N = 899\,793$), elab praegu välismaal ligikaudu 10% Eesti hääleõiguslikest inimestest. E-valimiste tõttu ei ole võimalik täpselt tuvastada n-ö väliseestlaste hääle osatähtsust viimase kümnendi jooksul toimunud riigikogu valimistel, kuid 10% valijaskonna püsiv elamine välismaal on üsna kõnekas näitaja. Paratamatult on rändeprotsessi mõjul tekkimas olukord, et ligi 15% Eesti püsielanikest puuduvad poliitilised õigused, samal ajal kui on suurenemas nende inimeste hulk, kellel on poliitilised õigused Eestis, kuid kes ise enam püsivalt Eestis ei ela. Kuigi tõenäoliselt säilib paljudel välismaal elavatel Eesti kodanikel side Eesti riigiga ja infoajastul on vähe takistusi, mis piiraks tihedaid suhteid koda- kondsusjärgse riigiga (vaata ka Triin Vihalemma artiklit ptk 3.2), kerkib siiski õiguslikult ja normatiivselt küsi- mus, kust jooksevad Eesti riigi ja demokraatia piirid.

Eesti on ainuke riik maailmas, kelle õigusruumis eksisteerib lisaks eespool kirjeldatud kolmele õiguste rühmale – Eesti kodanikud, püsielanikest teiste riikide kodanikud ja määratlemata kodakondsusega püsielani- kud – veel neljas rühm, e-residentid. 2016. aasta det- sembris oli Eestil 10 988 e-residenti, kellele on Eesti riik andnud oma õigusruumis majanduslikud õigused (PPA 2016). Eesti e-residentsus toob tulevikus kaasa uued õiguslikud ja normatiivsed arutelud kodanike ja püsielanike ning e-residentide õiguste ja kohustuste üle. Kuigi veel on vara hinnata e-residentide tegelikku oma õiguste kasutamise ulatust, on siiski kohane tõs- tatada küsimused e-residentide õiguste normatiivsetest piiridest. E-residentide tänased majanduslikud õigused võivad aja jooksul viia sotsiaalsete õiguste (maksude maksimisest tulenevad õigused) ja ühiskondlike õiguste (kaasarääkimisõigus, isikuvabadused jne) nõudmiseni. Tulevased analüüsid peavad keskenduma sellele, milli- seks kujunevad nende erinevate inimrühmade õiguslike suhete piirid Eesti riigiga ja kuidas see mõjutab Eesti demokraatlikku arengut.

Kokkuvõte

Kui riigis on palju eri riikide kodakondsusega elanikke, ei toimi kodakondsus enam elanikkonda ühendava kuuluvustunde, identiteedi aluse ega ka institutsioonina, mis annaks kõikidele riigi elanikele võrdsed õigused ja kohustused. Lisaks on kodakondsusest lahutatud erinevate õiguste kategooriad: poliitilised, sotsiaalsed ja kultuurilised õigused, mis jaotuvad nüüd teisiti eri staatusega elanike vahel.

Eesti elanikkonnas ei lange kokku kodakondsus ja rahvuslik identiteet. Samuti jaguneb elanikkond erineva kodakondsusega ja sellest tulenevalt ka erinevate õigustega rühmadeks rohkem kui nii mõnigi teine Euroopa riik. Nagu selles peatükis näidati, elab suur hulk Eesti kodakondsusega inimesi väljaspool Eestit, samal ajal kui Eesti on säilitanud päritava kodakondsuse (lad *ius sanguinis*) põhimõtte, mille tulemusena antakse ka välismaal põlvkondade kaupa üle Eesti kodaniku õigused. Samal ajal on Eestis kujunenud püsiv teiste riikide kodakondsusega püsielaniku institutsioon koos õiguste ja kohustustega, ning nii ei anna Eestis sündimine ja kogu elu elamine veel kõiki õigusi Eesti riigi ees. Seega moodustab poliitilise kogukonna vaid osa (kuigi suurem osa) Eesti elanikest, samal ajal kui veerandil püsielanikest ei ole õigust võimu teostamises osaleda. See omakorda seab küsimärgi alla demokraatliku süsteemi täisväärtusliku toimimise, sest demokraatia eeldab konkreetse suveräänse riigi territooriumil elavate inimeste võrdsed õigusi võimu teostamisel.

Kuigi Eesti kodanike osatähtsus suureneb, ei toimu see niisuguse tempoga, mis lubaks eeldada, et lähimatel kümnenditel jõutakse olukorda, et kõik teist või kolmandat põlve püsielanikud on ka Eesti kodanikud. Peale nõukogude ajal sisserännanute ja nende järeltulijate kodakondsuse puudumisele on juurde tekkinud uus rühm teiste riikide kodanikest püsielanikke. Sisserände tulemusena muutub Eesti rahvusvaheliseks ja elanike kodakondsuskuuluvus mitmekesisust veelgi. See toob kaasa eespool tõstatatud õiguslikud küsimused kodanike ja pikaajaliste elanike erinevatest õigustest ning kohustustest riigi ees. Püsielanike õiguste erinevuste hoidmine pikaajaliselt aga ei toeta demokraatia arengut. Kodakondsus on ka ühist riigiidentiteeti loov institutsioon, seega takistab kodakondsuse puudumine rahvuse arengut ja ühiskondliku sidususe kujunemist. Ühiskonda jäävad identiteedilõhe ja õiguslik lõhe, mis tekitab raskusi nii ühtse *demos'*ena toimimiseks kui ka majanduslikuks ja sotsiaalseks arenguks.

Mida kõnealuses olukorras teha, et demokraatlik valitsemiskord toimiks õiglaselt? Nagu peatüki alguses märgiti, on 21. sajandi rände protsessid esitanud väljakutse traditsioonilisele käsitlusele sellest, kuidas on omavahel seotud kodakondsus, residentsus ja poliitilised õigused. Põhimõtteliselt on kaks võimalust, kuidas

kohandada suveräänse demokraatliku kodanike juhitava riigi ideed muutunud olukorda arvestades: 1) jätta alles arusaam, et poliitiline kogukond ja rahvusriik peavad kokku langema ning sellest lähtuvalt laiendada poliitilisi õigusi kõigile riigi territooriumil mitmendat põlve elavatele püsielanikele või 2) muuta oma arusaama poliitilise kogukonna piiridest, mis ei kattu üheselt rahvusriigi piiridega ja kattuvad sageli teiste rahvusriikide piiridega (Bauböck 2005: 686). See tähendab, et osa Eestist elab kodanikena mujal teiste rahvusriikide territooriumil. Eesti puhul tähendaks viimane variant *status quo* säilitamist kodakondsusseaduses, kus kodakondsus pärandatakse vanematelt lastele. Muutunud olukord nõuab siiski arusaama muutmist, sest Eesti riigi arenguid mõjutavad inimesed, kes ei ela ise püsivalt Eestis ega pruugi enam olla Eestiga seotud.

Esimene variant tähendab, et peale sotsiaalsete ja ühiskondlike õiguste tuleb püsielanikele anda ka poliitilised õigused või kehtestada kodakondsusseaduses põhimõtte *ius soli* ja lubada sünnijärgne topeltkodakondsus. See poliitiline valik tähendab muidugi üsna põhimõttelist Eesti senise kodakondsuspoliitika muutmist. Kuigi nii mõnedki Euroopa riigid on läinud viimastel kümnenditel printsipi *ius soli* või poliitiliste õiguste laiendamise teed (nt Saksamaa, Rootsi), on Eesti senised koalitsioonivalitsused järjepanu kinnitanud, et Eesti kodakondsusseaduse aluspõhimõtteid ei muudeta.

Viidatud allikad

Bauböck, R., (2005). *Expansive Citizenship: Voting beyond Territory and Membership*. PS: *Political Science and Politics*, Vol 38, No 4, pp. 683–687.

Benhabib, S., (2005). *Borders, Boundaries, and Citizenship*. PS: *Political Science and Politics*, Vol 38, No 4, pp. 673–677.

EIM 2008. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring. Integratsiooni Sihtasutus ja Rahvastikuministri Büroo. Saadaval: http://www.meis.ee/raamatukogu?book_id=196.

EIM 2015. Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015. Balti Uuringute Instituut ja Kultuuriministeerium. Saadaval: <http://www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumismonitooring-2015>.

Gellner, Ernst (1983). *Nations and Nationalism*. Cornell University Press.

Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class And Other Essays*. Cambridge: University Press.

MIPEX 2015. *Migrant Integration Policy Index. Access to Nationality*. Saadaval: <http://www.mipex.eu/access-nationality>.

Kasutatud statistilised andmed

OECD statistika andmebaas mittekodanike kohta riikide kaupa: <http://stats.oecd.org/>.

PPA. Politsei- ja Piirivalveamet andmed rahvastikuregistri põhjal. Andmed saadud novembris 2016 autori päringu alusel.

Statistikaameti andmebaas: rändestatistika ja rahvaloendused.

3.2. Meedia roll rändes ja lõimumises

Triin Vihalemm

Sissejuhatus

Rändeprotsesse ja inimeste kohanemist uutes oludes mõjutavad mitu tegurit koos: niihästi poliitilised, majanduslikud kui ka kultuurilised. Meedia kui rändes ja lõimumisprotsesside oluline kaasmõjutaja on viimasel ajal üha rohkem tähelepanu pälvinud: interneti massiline kasutamine on muutnud varasemaid käsitlusi ning tekitanud uusi uurimisalasid.

Rändeteooriates arvestatakse üha rohkem sotsiaalmeedia kasutust, kaasates seda majanduslike ja poliitiliste teguritega koos rändeanalüüsi mudelitesse ja seletustesse (vt allpool). Klassikalistes rändeuuringutes analüüsitakse enamasti inimrühmi, kes liiguvad uude kohta paremaid töö- ja elatisvõimalusi otsima. Uus uurimisala on nn elustiiliränne, mille puhul koduühiskonnas küllaltki jõukal järjel ja haritud inimesed siirduvad ajutiselt või alaliselt elama kohta, mis pakub neile meeldivat keskkonda, paremaid võimalusi oma huvialadega tegeleda, tervislikumalt elada jne.

Meedia, eriti interneti roll nii majandusrände kui ka elustiilirände kujundamisel on suur: selle abil toimub (esma)tutvus sihtkohtadega ja luuakse uusi suhteid. See võimaldab varasemast oluliselt odavamalt ja mitmekesisemat väljarännanute ning kojujäänute suhtlust, mistõttu nõrgeneb hirm kaotada lähedussuhted. Massimeedia ja suhtlusvõrgustike areng on muutnud ka uurijate arusaamu sisserännanute sihtühiskonnas

lõimumise kohta: üha enam lähtutakse kohanemisprotsessi mõtestamisel hargmaisuse käsitlusest, mille kohaselt sihtriiki rännanud inimesed n-ö vaimses mõttes elavadki kahes ühiskonnas korraga, vaatamata oma füüsilisele paiknemisele. Seega aitab inimeste rändekäitumise seletamisel ja ennustamisel nende meediakasutuse analüüs palju kaasa.

Peatüki eesmärk on selgitada massimeedia ja sotsiaalvõrgustike kaasmõju Eesti elanike rändega seotud arusaamade ning käitumise kujunemises, vaimses ja füüsilises hargmaisuses ning Eesti ühiskonna lõimumisel. Selle teema kohta on kvalitatiivset analüüsimaterjali (nt Käpp jt 2013) ja rändehuvi ning meediakasutuse kaudsemaid seoseid näitavaid arvulisi küsitlusandmeid. Käesolevas analüüsis on kasutatud peamiselt sotsioloogilise uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ andmeid. Analüüsi käigus otsitakse vastuseid kolme tüüpi küsimustele.

Esiteks, mil määral ja kuidas on Eesti elanike meediakasutus seotud teiste riikidega (s.t kuivõrd kasutatakse välismaiseid infokanaleid, jälgitakse teavet teiste riikide kohta, suheldakse sotsiaalmeedia vahendusel välismaal elavate sugulaste-tuttavatega) ning millised on vanuselised ja rahvuslik-keelelised erisused? Need andmed võiks teooriale tuginevalt näidata rände n-ö võrgustikulise komponendi mõjuväljas olekut.

Teiseks küsitakse, kas ja kuidas rändekogemusega (s.t Eestist ära olnud ja tagasi tulnud) inimeste meediakasutus erineb paiksete inimeste omast? Kas sagedasem

n-ö välismeedia kasutus on seotud ka suurema rändekogemuse ja -huviga? Siit võib püstitada ka edasiseks uurimiseks hüpoteesi, mis rolli võib meedia mängida tagasirändes.

Kolmas küsimus käsitleb lõimumist. See, et Eesti venekeelne auditoorium jälgib palju Venemaa meedialkanaleid, on teada. Kas aga venekeelse elanikkonna meedia kaudu pidevalt säilitatav vaimne hargmaisuus on Eesti ühiskonda lõimumisega positiivselt või negatiivselt seotud?

3.2.1. Meedia roll rändekäsitlustes

Massey jt uurijad (1999) soovivad kasutada rändeprotsesside analüüsil ja ennustamisel sünteetilisid mudeleid, mis haaravad erinevaid tegureid: poliitilised, majanduslikud ja võrgustikulisid rännet soodustavad tegurid lähte- ja sihtriikides ning inimeste motivatsioon ja ihalused. Rännet soodustavate majanduslike ja poliitiliste tegurite kõrval rõhutatakse võrgustikke. Ühest riigist teise elama asunud ja endisesse asukohariiki jäänud inimeste omavahelise suhtluse käigus levib esmane info kohalikest oludest, tööpakkumised, nõuanded kohalike ametiasutustega suhtluseks jm praktiline teave. Seega, esimeste väljarändajate jaoks on võõrsile minek riskantne ja nõuab palju vaeva, kuid uute oludega kohanemise käigus kujuneb kohapeal sotsiaalne taristu, mis muudab uute tulijate jaoks rände kergemaks, suurendades seega lähteriiki jäänud sõprade ja sugulaste rändekavatsusi ja -sagedust (Vertovec 2004).

Ka Eesti inimeste väljaränne on viimastel aastatel olnud suurem just nendesse riikidesse, kus on ühelt poolt sissevõetud tööjõudu soosiv majanduslik ja poliitiline süsteem, kuid teiselt poolt ka suhteliselt suur rahvuskasvatuse kogukond. Nii on Eestist väljaränne viimasel kümnel aastal olnud suurim Soome, kus arvatakse elavat kuni 70 000 Eestist pärit inimest (Alenius 2015), kes on Soomes püsivalt (üle 50 000 inimese) või ajutiselt (ligikaudu 20 000 inimest) elamas (Kumer-Haukanõmme ja Telve 2016).

Meedia, eriti just interneti kasutamine suurendab rändehuvi ka juhul, kui pereliikmed või sõbrad pole võõrsile liikunud. Meedial on ka oskus panna tööle inimeste kujutlusvõime: vahendades teisi kultuure, kombeid, elustiili ja võimalusi, kujundab meedia mitte ainult inimeste fantaasiaid muude paikade ja rändamise kohta, vaid ka nende tegelikke rändekavatsusi (Appadurai 1996). Sotsiaalmeedia soodustab nn nõrkade võrgustike arengut, s.t suhtlust inimestega, kes ei kuulu lähemasse sõprade ja pereringi, kellega vesteldakse harva või soojendatakse vanad tutvused üles pika ajavahemiku järel. Just nõrgad võrgustikud arvatakse

„Mina. Maailm. Meedia“ on Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudi uurimisrühma teadlaste väljatöötatud ja Saar Polli korraldatud korduv küsitlusuuring. Uuringu kohta on varem ilmunud: Kalmus, V., Lauristin, M., Pruulmann-Vengerfeldt, P. (toim.). Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse „Mina. Maailm. Meedia“ tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004. Ilmumas on: Vihalemm, P., Lauristin, M., Vihalemm, T., Kalmus, V. (toim.). Eesti elaviku muutumine 2002–2014 uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ tulemuste põhjal. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017.

2014. aasta uuringu valim on moodustatud täiskasvanud elanikkonda (15–79 a) arvestades territoriaalselt esinduslikuna ja kokku vastas küsitlusele 1503 inimest. Uuringut toetas Eesti haridus- ja teadusministeerium institutsionaalse uurimistootuse IUT (20–38) kaudu.

olevad rände soodustajana tugevad, sest nende kaudu suheldakse erinevamate inimestega (Granovetter 1973).

Ka küsitluses vastas iga teine Eesti elanik, et tal on keegi sugulastest-sõpradest-tuttavatest asunud välismaale elama, mis viitab, et ilmselt arvatakse sinna sisse just laiem suhtlusvõrgustik. Umbes veerand Eesti elanikest peab välismaal elavate sõprade-tuttavatega ühendust sotsiaalmeedia vahendusel või suhtleb pere liikmetega Skype'i vahendusel (kui ei ole märgitud teisiti, siis pärinevad järgnevad artiklis toodud andmed autori arvutustel uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2014 andmetel). Võimalus kojujäänutega odavalt suhelda, kaaslast ja tema ümbrust näha ning temaga vahetult vestelda vähendab koduigatsust ja aitab säilitada emotsionaalset sidet ning toetust, vähendades juuretusetunnet uues asukohas (Horst 2006). Seega on uurijad üksmeelsed, et (sotsiaal)meedia on muutnud rände lävepakud madalamaks.

Meedia tarbimine on tähtis ka väljarännanute lõimumise mõtestamisel uues asukohas, eeskätt hargmaisuus mõiste kaudu. Hargmaistena käsitletakse inimesi, kes on töövõrgustike, perekondlike jm võrgustike kaudu seotud enam kui ühe riigiga, kes kasutavad piiriüleseid sidemeid igapäevaelu korraldamisel ja kelle identiteedi, normide ning arusaamade kujunemist mõjutavad mitu riiki-ühiskonda (Basch, Glick Schiller ja Blanc-Szanton 1994). Kohanemine ja lõimumine asukohariigis ei tähenda sel juhul mitte järkjärgulist ühest ühiskonnast teise liikumist, vaid rööpseid suhteid: eri ühiskondade normid, väärtused, identiteedinarratiivid jms kujundavad hargmaiste inimeste elustrateegiat, tulevikunustusi, kuuluvustunnet, infoallikate valikut ja info tõlgendamist, tekitades mõnel juhul sisemisi vastuolusid ning pinget, aga mõnel juhul moodustades uusi kombinatsioone. Mõnikord võidakse lõimuda ühiskonnaelu

erinevates valdkondades erineval määral. Näiteks järgitakse uusasukoha riigis tööl käies kohalikke norme, kuid samal ajal hoitakse ennast kursis ka lähteriigi uudistega, osaletakse aktiivselt sotsiaalmeediakampaaniates jne.

Hargmaisus võib olla füüsiline, sõna otseses mõttes „ühe jalaga siin ja teisega seal“ elamine, aga ka vaimne elamine mitmes ühiskonnas korraga, eeskätt (sotsiaal)meedia vahendusel (Vertovec 2004). Eestis on vahendatud hargmaisuse nähtus ilmekalt vaadeldav venekeelse elanikkonna näitel: valdav enamik veedab päevas tunde Venemaa meediat jälgides, samal ajal kui tegelikult ei külastata Venemaal või teistes SRÜ riikides elavaid sõpru-sugulasi või äripartnereid kuigi sageli: 33% eestivenelasest pole kunagi neis riikides käinud ja 54% on neid riike vaid kord või paar külastanud.

3.2.2. Kohaliku ja välismeedia tarbimine

Raske, kui mitte võimatu on täpselt eristada teiste riikide meediakanalite jälgimist kohaliku meedia tarbimisest, kuid umbkaudu saab seda siiski teha teemavaldkonniti (teiste riikide tutvustused jm), kanali päritolu ja keele järgi. Tabelis 3.2.1 on välja toodud eri päritolu ja erikeelsete kanalite ligikaudne jälgimine Eesti 15–75-aastaste elanike seas, rahvuslik-keeleliselt eristatuna. Eristatud on Venemaa, lääne ja kohaliku eesti- ning venekeelsete meediakanalite tarbimine. Selleks et meediakanalite jälgimist üldistatult mõõta, on kasutatud kaht tunnust, eristades vastavaid kanaleid sageli jälgijad ja vastavaid kanaleid harva või üldse mitte tarbijad (vt näitajate selgitusi tabeli all).

Eesti elanike meediatarbimine eristub kõige tugevalt rahvuse või emakeele ja vanuse järgi. Hariduslikud ja soorisused on tunduvalt väiksemad. Enamik eestlastest jälgib Venemaa meediakanaleid harva või üldse mitte, kuid Eesti venekeelne auditoorium jälgib üht või mitut Venemaa kanalit regulaarselt. Venekeelsest elanikkonnast enamik ei jälgi kunagi või jälgib väga harva eestikeelseid kanaleid. Välismaist (v.a Venemaa) meediat – tele- või raadiokanaleid, portaale või ajalehti või mitut neist – jälgivad Eesti venekeelsed elanikud sagedamini kui eestlased. Tabeli 3.2.1 põhjal võib öelda, et eestlaste meediatarbimine on oluliselt kohalikum võrreldes venekeelse elanikkonnaga. Eesti venekeelse elanikkonna meediatarbimine on kanalite päritolu järgi mitmekesisem, haarates nii kohalikku (venekeelset) meediat, Venemaa kui suure osa puhul ka muud välismaa meediat.

Kas see erisus vanuse lõikes väheneb? Kas näiteks nooremates vanusrühmades muutub meedia tarbimine sarnasemaks? Vene noored jälgivad keskealistest ja vanematest inimestest harvemini eestikeelseid kanaleid (57% jälgib väga harva või üldse mitte) ja mõnevõrra

Tabel 3.2.1. Kohaliku ja välismeedia tarbimine Eesti elanikkonnas 2014 (ankeedile vastamise keele järgi). Statistilise vea usalduspiir ±5%

		Eestlased	Venekeelne elanikkond
Venemaa meediakanalid (tele, raadio, portaaliid, ajalehed, ajakirjad)	Jälgib harva või üldse mitte ⁴	81%	4%
	Jälgib regulaarselt ⁵	9%	92%
Teiste (v.a Eesti ja Venemaa) riikide meediakanalid ¹	Jälgib harva või üldse mitte	56%	30%
	Jälgib regulaarselt	25%	49%
Eestikeelsed meediakanalid ²	Jälgib harva või üldse mitte	81%	51%
	Jälgib regulaarselt	98%	31%
Eesti venekeelsed meediakanalid ³	Jälgib harva või üldse mitte	70%	4%
	Jälgib regulaarselt	2%	89%

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia 2014“. N = 1503.

1. Ajalehed (nii paber- kui ka digivormis), portaaliid, raadiokanaliid, CNN, BBC, Euronews või muud välismaised telekanaliid.

2. ETV, ETV2, kommertsjaamad, e.k. uudiste- ja muusikaraadiojaamad, Postimees paberlehenä või portaal, Päevaleht, Öhtuleht vm lehed e.k. lehed nii paber- kui ka digivormis; Delfi või ERR portaal e.k.

3. Tv3+, Raadio 4, Russkoje Radio, teised venekeelsed raadiojaamad, Postimees v.k., Den ja Dnjom, MK Estonia, Delovõje Vedomosti nii paber- kui digivormis, Postimehe portaal v.k., Delfi, ERR v.k.

4. Jälgib harva või üldse mitte – vastaja jälgib kõiki nimetatud kanaleid harvem kui kord kuus või üldse mitte.

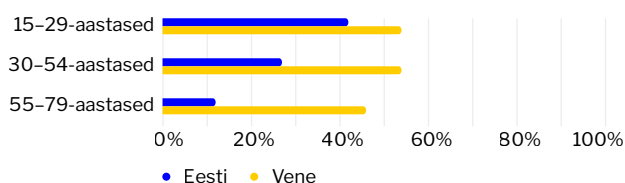
5. Jälgib regulaarselt – jälgib vähemalt üht kanalit mitu korda nädalas või iga päev.

harvemini ka Venemaa kanaleid (20% ei jälgi regulaarselt, sh 7% jälgib väga harva või üldse mitte). Mõlemas keele- või rahvusrühmas jälgivad noored välismeediat (veidi) sagedamini kui vanemad inimesed. Eestlaste seas avaldub vanuse mõju tugevamalt, s.t nooremad jälgivad välismeediat oluliselt sagedamini kui vanemad inimesed. Venekeelses auditooriumis tuntakse välismeedia vastu üsna aktiivselt huvi ka vanemates vanusrühmades.

Kas venekeelsete inimeste sagedasema välismeedia jälgimise põhjus on suurem huvi mujal toimuva vastu või soov (eri maade meediatoodangus väljenduva) mitmekesisuse järele? Tõenäoliselt on tegemist tegurite kombinatsiooniga. Võimalik, et siin on oma osa ka asjaolul, et mitu rahvusvahelist meediakanalit edastavad venekeelseid saateid või artikleid, seega saavad näiteks vanemad venekeelsed inimesed välismeediat jälgida võrreldes oskamata. Samuti võib põhjus olla Eesti venekeelse auditooriumi seas teatav norm jälgida paljusid eritüübilisi meediakanaleid: eri allikatest saadud teabest „ise pildi kokkupanemist“ peetakse (elu)tarkuse tunnuseks ja geograafilis-keeleliselt mitmekesise meediatarbimisega inimesed on näiteks kriisiolukorras autoriteetsemad kui ühel-kahel allikal põhineva „infomenüüga“ inimesed (vt lähemalt Vihalemm & Hogan-Brun 2013).

„Mina. Maailm. Meedia“ andmetel on alates 2005. aastast venekeelse elanikkonna meediatarbimise harjumustes vähenenud eestikeelsete meediakanalite regulaarsete jälgijate osa, seevastu on kohalike venekeelsete kanalite jälgijate osa veidi suurenenud. Venemaa ja rahvusvaheliste meediakanalite jälgitavuses ei ole märkimisväärsed muutusi toimunud (Leppik & Viha-lemm 2017, ilmumas)

Joonis 3.2.1. Välismaa (v.a Venemaa) meediakanalite sagedaste¹ jälgijate osatähtsus eesti- ja venekeelse auditooriumi vanusrühmade lõikes (võõrkeelse meedia tarbimine on konstrueeritud indekstunnus üksiktunnuste põhjal)

Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014.

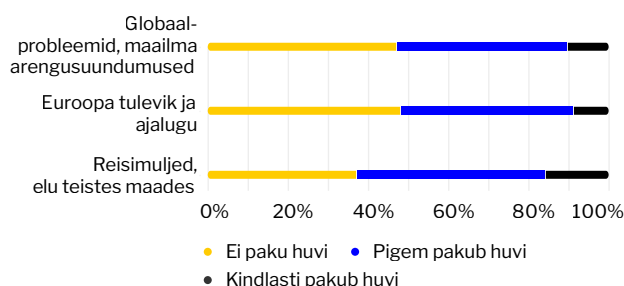
1. Jälgib vähemalt mitu korda nädalas või iga päev üht või mitut välismaa kanalit: ajalehte (nii paberil kui ka digivormis), portaali, raadio- või telekanalit.

3.2.3. Teiste riikidega seotud teemade jälgimine

Nagu eelnevalt viidatud, võib teiste riikide ja rahvaste kohta avaldatud meediasisu ergutada kujutlusvõimet ja tekitada muude teguritega koosmõjus rändemotivatsiooni. Teiste riikidega seotud teemasid kajastatakse ka kohalikus meedias ja huvi nende jälgimise vastu on kaudselt seotud inimeste valmidusega vähemasti mõttes teiste keskkondade ja inimestega suhestuda, (kultuurilise) uudishimuga, mis võib muude soovivate teguritega koosmõjus viia välisreiside või rändeni. Jooniselt 3.2.2 nähtub, et kohaliku või välismeedia vahendusel tunneb iga teine Eesti elanik huvi välisuudiste, üleilmsete suundumuste või lihtsalt reisimuljete ja teiste maade igapäevaelu vastu. Olulisi rahvuslik-keelelisi ega vanuselisi erisusi kõnealustes huvides ei ole. Üldiselt on huvi välisteemade vastu võrreldes teiste „Mina. Maailm. Meedia 2014“ küsitluses olnud teematunnustega keskmisel tasemel. Samavõrra tunnevad Eesti elanikud huvi näiteks looduse, teaduse, õiguse- ja majandusteemade vastu. Huvi teiste maade vastu jääb alla huvile sotsiaalprobleemide, tervise, lastekasvatamise, suhte-temade ning seltskonnauudiste vastu.

Ajakirjanike kirjutatu-räägitu-pildistatu pole ainuke teabeallikas teiste maade, (töö)tavade ja kultuuri kohta. Sotsiaalmeedia kasutajaskonna pidev laienemine soodustab just isikliku välismaakogemuse levikut ajakirjandusliku vahenduse kõrval. Üldse kasutab uuringu „Mina.

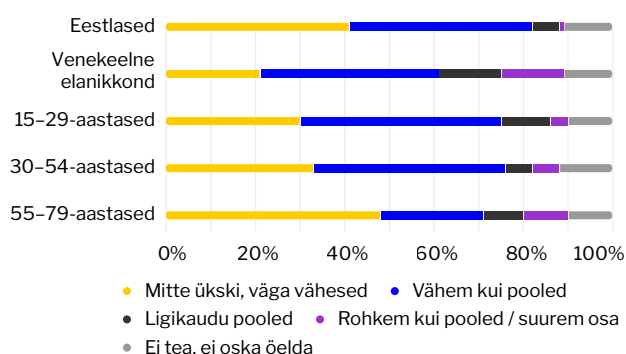
Joonis 3.2.2. Eesti elanike huvi välisteemade vastu meedias jm (% kõigist vastanutest)

Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014.

Maailm. Meedia 2014“ andmetel sotsiaalmeediat 68% Eesti 15-79-aastasest elanikkonnast ja vaid 19%-l neist pole ühtegi sotsiaalmeediakontakti väljaspool Eestit (vt joonis 3.2.3). Jooniselt 3.2.3 nähtub ka, et rohkem ja laialdasemalt on sotsiaalmeediakontakte väljaspool Eestit venekeelse elanikkonna seas. Vanematel inimestel on sotsiaalmeediakontakte välismaal vähem ja noortel on rohkem kontakte, vanuseline eristumine jookseb umbes 50. eluaasta piirilt.

Joonis 3.2.3. Eesti elanike sotsiaalmeediakontaktid välismaal. Vastajate osatähtsus rahvuse ja vanuse lõikes, kellel on sotsiaalmeediakontakt väljaspool Eestit

Allikas: Mina. Maailm. Meedia 2014.

Üldiselt võib öelda, et nii ajakirjanduse kui ka sotsiaalmeedia vahendatud kogemus teistest maadest on ühel või teisel viisil suurel osal Eesti elanikest, olles veidi levinum Eesti venekeelses elanikkonnas.

3.2.4. Meediakasutuse seosed rändehuvi ja -kogemusega

Teiste riikide meediakanalite sagedase jälgimisega (vt tabel 3.2.1) on seotud suurem soov Eestist ajutiselt või päriselt lahkuda üksnes noortel, alla 30-aastastel. Keskmises ja vanemas vanusrühmas välismeedia regulaarne jälgimine väljarändesooaviga seotud ei olnud, küll aga ilmnes üle 30-aastaste vanusrühmas koha-

liku vene- või eestikeelse meedia pideva jälgimise ja paigale jäämise soovi seos (kindlasti ei kavatse Eestist lahkuda). Umbes 10% võrra enam on välismaa meedia-kanalite sagedaste jälgijate hulgas ka neid, kelle mõni või mitu sugulast-tuttavat on läinud elama välismaale. Ka seoseanalüüs näitab statistiliselt olulist, ent nõrka välismeedia jälgimise sageduse ja rändehuvi või lähedaste vahendatud rändekogemuse seost.

Analüüsimaiks rändekogemusega inimeste meedia-kasutusharjumusi, saab kasutada n-ö tagasivaatemetodit ehk uurida neid, kes viimase viie aasta jooksul on käinud töö või õpingute tõttu mitu korda aastas välismaal või (enda subjektiivse määratluse järgi) pikemat aega välismaal elanud. Enamik neist (78%) oli valmis uuesti lahkuma pikemaks ajaks või päriseks, seetõttu võib neid nimetada tugeva rändepotentsiaaliga inimesteks, kellel on rändekogemus ja ka huvi taas lahkuda ning valmidus võõrsil toimetuleku oskusi uuesti rakendada.

Rändevalmidus annab neile ühiskonnas ka teatud eeliseid (mobiilsuskapitali) teiste ees, kes vaimselt ja füüsiliselt nii liikumisvalmid ei ole. Kuigi rühm pole arvuliselt väga suur (N = 83), võimaldab selline väljavõtt üleriigilise esindusliku valimiga küsitlusandmetest võrdlusi keskmisega, mis ei ole suunatud valimi puhul võimalik. Võrreldes selle rühma vanuselist, soolist, rahvuslikku ja hariduslikku jagunemist Eesti täiskasvanud elanikkonna keskmisega, on tugeva rändepotentsiaaliga rühmas rohkem noori, 15–29-aastaseid inimesi (53% rühmast kuulub sellesse vanusevahemikku). Keskmisest veidi sagedamini on rändeahtid mehed ja eestlased, kuid hariduse tase neid ei erista. Ka statistikaameti tööjõu-uuringu andmed 2014. aastast näitavad, et viimase kümne aasta jooksul mõnda aega välismaal töötanud ja seejärel Eestisse tagasipöördunud seas (kokku 68 500) on rohkem noori ja mehi (Krusell 2015).

Tugeva rändevalmidusega inimestest iga kolmas jälgib pidevalt üht või mitut lääne meediakanalit, Eestis keskmiselt teeb sama umbes iga kümnes inimene. Ühtegi lääne meediakanalit ei jälgi rändajatest vaid 9%, Eesti elanikest üldiselt ei jälgi veerand ühtegi lääne meediakanalit. Võrreldes tugeva rändepotentsiaaliga rühma meediatarbimist sama vanade ja sama haridustasemega n-ö paiksete inimestega, ilmneb, et nad jälgivad välismaa meediakanaleid sagedamini. Neid tendentse saab paljuskki seletada ka noorte suure osatähtsusega, kuid oma osa on ilmselt ka rändekogemusel ning võõrsil kujunenud harjumusel jälgida sotsiaalmeediat ja uudisteportaale. Omavanuste paiksete inimestega võrreldes on rändekogemuse ja -huvi inimesed vähem seotud kohalike meediaorganisatsioonide – rahvusringhäälingu ja kohapeal väljaantavate ajalehtede – loodud infovoogudega. Iga kolmas rändajate rühmast ei jälgi ühtegi rahvusringhäälingu kanalit (Eesti keskmine 14%), iga teine ei loe regulaarselt ühtegi ajalehte (Eesti keskmine 22%). Kahel kolmandikul rändajatest puudub harjumus jälgida iga päev Eesti uudiseid.

Niinimetatud rändajate rühma meediakasutus paiksetega inimestega võrreldes on internetikeskem: nad jälgivad sagedamini uudisteportaale ja ajalehtede veebiversioone ning kasutavad sagedamini sotsiaalmeediat. Paljuskki saab seda seletada noorte suure osaga rühmas, osalt aga rändekogemusega. Võõrsil olles on mugav kasutada sotsiaalmeediat iseenda kohta teabe jagamiseks, tuttavate jälgimiseks, virtuaalsetes aruteludes osalemiseks, ajakirjanduses avaldatud artiklite kommenteerimiseks ja tuttavatele artiklilinkide jagamiseks. Rändekogemusega inimesed teevad seda keskmisest sagedamini (kaks kolmandikku rändajatest teevad seda, Eestis keskmiselt üks kolmandik).

Ka kvalitatiivuuringud väljarännanud eestlastega (Sepp 2015, Simonlatser 2015) viitavad, et sotsiaalmeedia kaudu vahetatakse suur osa päevakajalistest uudistest. Just sotsiaalmeedia oma emotsionaalsuses ja dialoogivõimalustega lubab luua virtuaalseid mikrokogukondi, mis aitavad korvata füüsilist eemalolekut kodumaalt (Bonini 2011). Seega võib meediakasutus rännet toetada niihästi kojujääjatega suhete hoidmise kui ka oma eristuva identiteedi loomise mõttes.

Üldiselt on Eestist välja rännanud ja siis tagasi pöördunud inimeste meediakasutus vähem ühe territooriumi keskne ja rohkem hargmaine: paiksete kaasmaalastega võrreldes jälgivad nad sagedamini välisriikide meediakanaleid ja tarbivad vähem kodumaiseid meediaväljaandeid. Kas see võib ka pärssida nende taas-kodunemist Eestis? Sellele kõnealuse küsitluse andmed vastust ei anna, küll aga saab analüüsida vahendatud hargmaisuse ja Eesti ühiskonda lõimumise seoseid Eesti venekeelse elanikkonna puhul.

3.2.5. Eesti venekeelse elanikkonna vahendatud hargmaisus ja lõimumine ühiskonda

Nagu nähtub ka tabelist 3.2.1, on eestivenelaste meediakasutus geograafilis-keelisel mitmekesine: tarbitakse nii lääne meediakanaleid, kohalikke venekeelseid ja eestikeelseid kui ka Venemaa meediakanaleid. Eestlaste meediakasutus on kohalikum.

Venekeelse elanikkonna hargmaisuse ja lõimumise seoste põhjalikum analüüs koos metoodika kirjeldusega on esitatud mujal (Leppik ja Vihalemm 2017). Hargmaisust on analüüsitud nn koondtunnuse põhjal, mis on moodustatud mitmest „Mina. Maailm. Meedia“ küsitlusuuringu üksiktunnusest (kasutades venekeelse elanikkonna alavaliimit, N = 453): sõprade ja tuttavate külastamist võõrsil, sõprade-sugulaste võõrsile elama asumist, (lähemaid) kokkupuuteid teiste riikidega ning

Venemaa ja rahvusvaheliste meediakanalite kasutamist või jälgimist. Tulemusena moodustus indeks, mille jälgimise hõlbustamiseks on jagatud venekeelsed vastajad kolme rühma: „hargmaisus puudub või nõrk“, „hargmaisus keskmine“ ja „hargmaisus tugev“. Tugev hargmaisus tähistab tihedaid kontakte ja kokkupuuteid eri riikidega, sõprade-tuttavate elamist välismaal ja nende tihedamat külastamist ning sagedast rahvusvaheliste ja Venemaa meediakanalite jälgimist. Nõrk või puuduv hargmaisus seevastu tähistab harvu kokkupuuteid-kontakte ja väheldast või puuduvat rahvusvaheliste ning Venemaa telekanalite jälgimist. Keskmine hargmaisus asetseb kahe eespool nimetatud vahepeal.

Joonis 3.2.4 annab ülevaate hargmaisuse avaldumise sotsiaal-demograafiliste rühmade kaupa. Vanuserühmadest on hargmaisuse indeksi väärtus kõrge 25–44-aastaste hulgas, kes on ka kõige liikuvama elustiiliga. Nõrgalt avaldub hargmaisus 65-aastaste ja vanemate seas, kes on eeskätt esimese põlvkonna siserännanud. Suure venekeelse elanikkonna osatähtsusega piirkondades elamine pigem ei toeta hargmaisust: indeksi kõrgemad väärtused esinevad pigem väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaa tööstuslinnu.

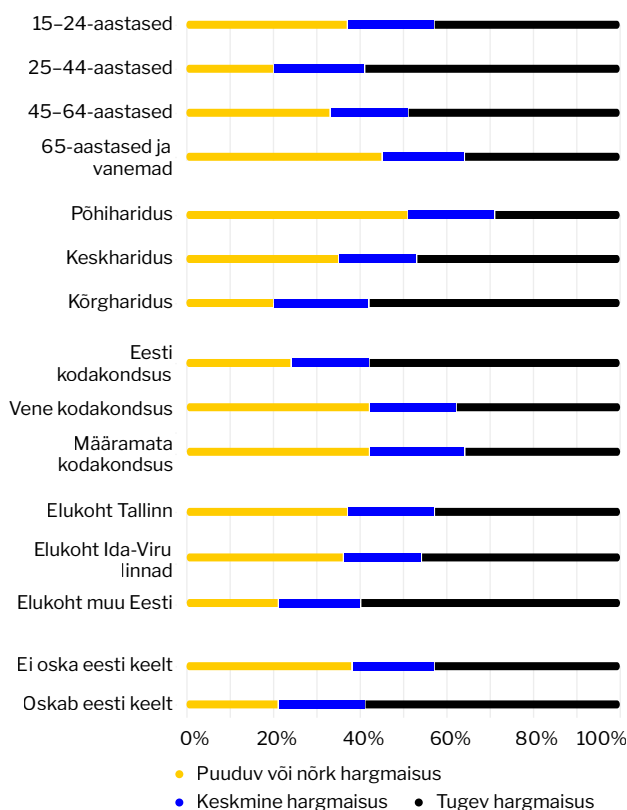
Kodakondsuse puhul on tegemist riigispetsiifilise inimkapitaliga, mis ühtlasi soodustab veidi enam vastuvõtja-ühiskonda sulandumist (seda eeskätt esimese põlvkonna puhul). Eeldades, et sidemed ajaloolise kodumaaga on olemas nii või teisiti, võib Eesti kodakondsuses näha hargmaisust toetavat tegurit. Eesti kodakondsed on meie analüüsis hargmaisemad kui Vene või määramata kodakondsusega vene keelt emakeelena kõnelevad inimesed.

Oluline riigispetsiifilise kapitali element on riigikeele ehk eesti keele oskus, mis võiks seostuda nt mitmekesisema meediavaliku ja ka suhtlusringkonnaga ning seega toetada hargmaisust. Indeksi keskmiste analüüs osutas, et nende hulgas, kes eesti keelt valdavad, on hargmaisuse indeksi väärtused kõrgemad kui eesti keele mitteoskajate seas. Teatav suundumus joonistub välja ka siis, kui jälgida indeksi keskmiste muutust haridustasemeti: mida kõrgem on haridus, seda suurem ka indeksi väärtus, kõrgharidusega venekeelsed elanikud on igapäevaelus rohkem hargmaised kui nende kesk- või põhiharidusega rahvusaaslased.

Tugevama hargmaisusega, s.t püsivalt nii kohalikku kui ka välismeediakanaleid jälgiva ja väljaspool Eestit elavate sõprade-sugulastega sotsiaalmeedias pidevalt suhtlevate venekeelsete elanike seotus Eesti ühiskonna poliitilise süsteemi ja tööturu, samuti vabaühenduste ning kultuuriasutustega on tugevam, võrreldes nõrgema hargmaisusega inimestega (Leppik ja Vihalemm 2017). Seega ei pruugi hargmaisus pärssida kohalikus ühiskonnas lõimumist.

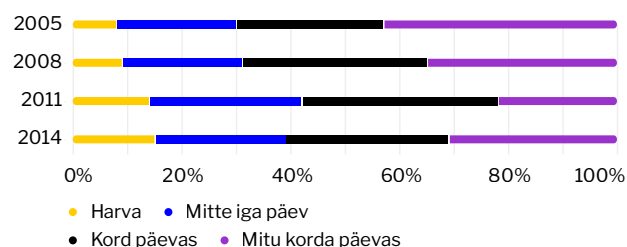
Oluline lõimumise ja meediakasutuse koosmõju tegur tundub olevat meediainfo jälgimise järjepidevus ajas ja ruumis. Eriti seoses interneti võimaluste

Joonis 3.2.4. Tugev, keskmine ja nõrk hargmaisus sotsiaal-demograafilistes rühmades Eesti venekeelses elanikkonnas

Allikas: Leppik ja Vihalemm, 2017.

Joonis 3.2.5. Kohalike päevauudiste jälgimise harjumus (% eestlastest ja venekeelsetest elanikest, 2005–2014)

Allikas: „Mina. Maailm. Meedia“ 2005, 2008, 2011 ja 2014.

arenguga ei jälgi paljud inimesed uudiseid igapäevase voona, vaid juhuslikult, seega ei tea nad ka päevakorral olevate probleemide kujunemislugu ega konteksti, vaid piltlikult öeldes jälgivad mingit hetke tervikprotsessist ja lahkuvad taas infovoost. Järjepidev kohalike uudiste jälgimine võimaldab analüüsida sündmuste-protsesside n-ö lahtirullumist ajas, toetab ühiskonda lõimumist ja selles osalust ning ka vastupidi, tugev seotus kohapealsete institutsioonide ja protsessidega sunnib ka sündmuste arenguga kursis olema (lähemalt vt Leppik ja Vihalemm 2017). Eestlaste puhul on igapäevases uudistevoos – nii massimeedias kui ka sotsiaalmeedia linkide-soovituste vahendusel – olijaid rohkem kui venekeelses elanikkonnas (vt joonis 3.2.5).

Viimase kümne aasta jooksul on toimunud teatav polariseerumine: kasvab nende hulk, kellel ei ole iga-päevast uudiste jälgimise harjumust, ja ka nende hulk, kes jälgivad uudiseid mitu korda päevas.

Kokkuvõte

Ajakirjanduse vahendusel teiste paikadega tutvumine ja mujale rännanud inimestega sotsiaalmeedias suhtlemine, rändeteemaliste blogide, Youtube'i jt internetikanalite jälgimine on oluline rändehuvi võimendav tegur. Seega tuleb Eesti elanike välismeedia jälgimist ja väliskontakte uurides arvestada, et otsest seost rändehuvi ja meediasutuse vahel ei ole võimalik kinnitada, meedia- ja võrgustikutegur realiseerub koosmõjus majanduslike, poliitiliste jm teguritega.

Välismeedia jälgimise ja võrgustikuliste väliskontaktide järgi otsustades on üldiselt Eesti elanikkonna haaratus n-ö võimalike rändehuviliste hulka päris suur. Küsimusele, kas sagedasem välismeedia kasutus on seotud ka suurema rändehuviga, saab vastata osalt jaatavalt, kuid nagu eespool rõhutatud, on tegemist pigem mitme erineva teguri võimendava koosmõjuga. Rändekogemus ja huvi on suurem noorematel inimestel ning nemad on välismeediat harjunud rohkem jälgima kui keskealised ja vanemad inimesed. Välismeedia kasutuse võimendav mõju avaldub eeskätt nooremas vanuserühmas (alla 30-aastased). Vanemas vanuserühmas ei ole aktiivsem välismeedia jälgimine seotud suurema rändehuviga.

Samuti on olulised erisused rahvus- ja keelerühmiti. Eestlased jälgivad valdavalt kohalikku meediatoodangut, kuid venekeelse auditooriumi meediatarbimine on mitmekesisem, hõlmates igal teisel-kolmandal juhul peale kohalike venekeelsete ja Venemaa meediakanalite ka muude riikide kanaleid. Seega ei saa päriselt nõustuda väitega, et Eesti venekeelne elanikkond elab Venemaa meediaruumis – see on kanalite mõttes oluliselt laiem ja mitmekesisem (iseküsimus on pakutava sisu tõlgendus). Võib öelda, et meedia- ja võrgustikuteguri mõjul võiks Eesti venekeelse elanikkonna rändevalmidus olla suurem kui eestlastel. Rändetsust mõjutavad ka muud tegurid, seega pelgalt meediahuvi põhjal ennustusi teha siiski ei saa.

Rändekogemusega (s.t Eestist ära olnud ja tagasi tulnud) inimeste meediasutus erineb sama vanade paiksete inimeste omast selle poolest, et keskendub rohkem internetikanalitele ja sotsiaalmeediale, uudiseid ei jälgita nii korrapäraselt, eriti rahvusringhäälingu kanalite ja ajalehtede vahendusel. Tagasipöördunud rändekogemusega inimesed jälgivad välismeediat sagedamini kui paiksed inimesed samas vanuserühmas. Seega võib öelda, et meedia kaudu vahendatud n-ö vaimne hargmaisuus püsib ja võib tõenäoliselt julgustada uut rännet.

Eesti venekeelse elanikkonna meediasutus on geograafilis-keeleliselt mitmekesisem kui eestlaste oma. Jälgitakse nii lääne meediakanaleid, kohalikke venekeelseid ja eestikeelseid kui ka Venemaa meediakanaleid. Tugev hargmaisuus – regulaarne välismeedia jälgimine, palju sõpru-tuttavaid välismaal ja nendega tihe suhtlemine – iseloomustab umbes poolt Eesti venekeelsest elanikkonnast. Hargmaisuus iseloomustab rohkem 25–44-aastasi väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaa linnu elavaid kõrgema haridustasemega inimesi. Hargmaisuus on pigem kodakondsuse ja keeleoskusega kaasakäiv, mitte lõimumist takistav nähtus.

Lõimumist soodustab ka harjumus jälgida pidevalt kohalikke uudiseid. Praegused tendentsid näitavad, et eriti venekeelses elanikkonnas hakkab kasvama rühm, kellel ei ole kohalike uudiste pideva jälgimise harjumust. Kohalikke uudiseid jälgitakse juhuslikult, inimesed sekkuvad mõnda arutellu vaid korra ja lahkuvad taas infovoost.

Uudiste ja üleriigilise ajakirjanduse (ükskõik millises kanalis) pideva jälgimise harjumuse püsimine kilitustavas ning üha individuaalsemaks muutavas avalikus ruumis võiks olla üks lõimumise olulisi eesmärgi ja kaudselt seotud ka tagasirände soodustamisega rahvusest olenemata. Miks mitte püüda määratleda pidevat uudiste jälgimist n-ö kodanikuoskuseks? Selleks tuleks kodanikuõpetuse käigus tekitada harjumus arutleda päevauudiste üle ja investeerida kõnealuse eesmärgiga metoodika väljaarendamisse.

Digitaalsed meediakanalid (sh sotsialvõrgustikud) võimaldavad elada mitme ühiskonna normide, tähenduste ja võimaluste ruumis, seega on riigil ja muudel institutsioonidel väljakutse, kuidas oma kodanikkemaksumaksjaid siduda ning kohapiiride ähmastumine enda kasuks pöörata. Erinevate meediakanalite hargmaiste algatuste toetamine, et luua põhjusi vahendatud suhtluseks erinevates valdkondades, ka väljaspool isiklike suhteid, võiks olla üks viis „talente tagasi tuua“.

Viidatud allikad

Alenius, P. (2015). Informal learning in a transnational setting: Exploring learning spaces of people migrating between Estonia and Finland. Dissertation. Acta Universitatis Tamperensis 2034. Tampere: Tampere University Press.

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Basch, L., Glick Schiller, N. Ja Szanton Blanc, C. (1994). *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*. Amsterdam: Gordon and Breach.

Dekker, R., Engbersen, G. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks* 14, 4, 401–418.

Granovetter, M. (1973) The strength of weak ties. *The American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–80.

Eesti Statistika (2016). Välisränne riikide järgi, 2006–2015. http://www.stat.fi/til/vaerak/2015/vaerak_2015_2016-04-01_kuv_002_en.html. Kasutatud 15.11.2016.

Käpp, T., Parder, M-L., Pisuke-Roos, T., Sutrop, M., Volberg, M. (toim). (2013). Eesti udest – sisse, välja. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Krusell, S. (2015). Ainult lahkuvad ja mitte keegi ei tule tagasi? Statistika blogi, 30.09.2015 <https://statistikaamet.wordpress.com/2015/09/30/ainult-lahkuvad-ja-mitte-keegi-ei-tule-tagasi/>. Vaadatud 15.11. 2016.

Leppik, M., Vihalemm, T. (2017, ilmumas). Venekeelse elanikkonna hargmaisuus ja meediakasutus. Vihalemm, P., Lauristin, M., Vihalemm, T., Kalmus, V. (toim.). Eesti ühiskond kiirenevas ajas: Eesti elaviku muutumine 2002–2014 uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ tulemuste põhjal. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Massey, D. (1999). Why does immigration occur? A theoretical synthesis. C. Hirschman et al. (eds), The Handbook of International Migration, The Russell Sage Foundation.

Sepp, B. (2015). Meedia roll väljarännanud eestlaste kohanemisel Soome ühiskonnas.

Simonlatser, T. (2014). Hargmaisuus ja kommunikatsioon: Austraaliasse rännanud eesti noorte näitel.

Tilastokeskus (2016). Population structure [e-publication], ISSN=1797-5395, Appendix figure 2. The largest groups by native language 2005 and 2015. Access method: http://www.stat.fi/til/vaerak/2015/vaerak_2015_2016-04-01_kuv_002_en.html. Kasutatud 15.11.2016.

Vertovec, S. (2004). Migrant transnationalism and modes of transformation, *International Migration Review*, 38, 3, 970–1001.

Vihalemm, T., Hogan-Brun, G. (2013). Dilemmas of Estonian nation building in the open media market. *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik*, 27, 1, 69–86.

3.3. Elukoht kui lõimumise mõõdupuu: muutused keelekogukondade elukohtade eraldatuses

Kadri Leetmaa

Sissejuhatus

Üle poole sajandi kestnud sisseränne Euroopa heaoluühiskondadesse, majandusränne vaesematest riikidest ja põgenikevood konfliktikolletest on enamasti olnud suunatud linnadesse. Suur osa saabujatest vajab uues elukohas tööturuga kohanemiseks aega, seetõttu on nende sissetulekud kohalikega võrreldes tavaliselt madalamad ning paremad linnaosad ja eluasemed jäävad neile kättesaamatuks. Selliselt välja kujunev elukohasegregatsioon ehk elukohtade eraldatus on Euroopa linnades tänaseni püsiv probleem. Erinevates kohtades elamine pärsib aga omakorda erineva päritoluga inimeste suhtlemist ja mõjutab seega ühiskonna sidusust. Eestis oleme harjunud etnilist mitmekesisust mõistma eesti ja vene keelekogukondade tähenduses. Kuigi suur osa meie sisserändetaustaga rahvastikust on siia saabunud teistsugustel asjaoludel, võrreldes ülejäänud Euroopa immigrantrahvastikuga, toimivad ka meil kaks suurt keelekogukonda hoolimata aastakümneid kõrvuti elamisest justkui paralleelühiskondadena.

Nõukogude ajal kujunes vene keele koht ühiskonnas ääretult oluliseks. Tööstuse jõuline arendamine, militariseerimine ja okupatsioonivõimu administratiivtöökohad tõid siia suurel hulgal võõrtööjõudu Venemaalt ja teistelt Nõukogude Liidu aladelt. Paljudel töökohtadel oli vene keele oskus vältimatu, strateegilistel elualadel (avalik haldus, merendus, lennundus, sõjandus,

pangandus) toimuski suhtlus peamiselt vene keeles. Eestlaste jaoks oli tollal elementaarne õppida suhtlema vene keeles, Venemaalt sisserännanud jäid oma emakeele eeliseisu tõttu enamasti venekeelseks, teised endises Nõukogude Liidus elanud väiksemad rahvusrühmad venestusid, näiteks omandasid nende lapsed koolihariduse valdavalt vene keeles.

1990. aastate alguse muutuste järel leidis venekeelne kogukond end uuest olukorrast. Enam ei piisanud ainult vene keele valdamisest uue ühiskonnakorraldusega kohanemiseks. Venekeelse kogukonna reageeringud ja kujunev identiteet olid väga mitmekesised (Zabrodskaja 2015). Ühed püüdsid muutuva keelte hierarhiaga kaasa minna ja oma ühiskondlikku positsiooni säilitada, kuid teised jäid eestikeelsest ühiskonnaelust täiesti eemale. Praeguseks on ühist iseseisvas Eestis elamise kogemust olnud juba veerandsada aastat. Selle ajaga on vähenenud kodakondsuseta elanike hulk, venekeelne elanikkond otsustab järjest rohkem Eesti kodakondsuse kasuks, eesti keele oskuse tase senise venekeelse kogukonna seas on paranenud (EIM 2015). Samal ajal takistab kahe keelekogukonna suhtlemist nüüd noorema eesti emakeelega kogukonna vähene vene keele oskus (Verschik 2008).

Sellele, et omavahelise suhtlemise kogemus on oluline, osutavad ka uuringud. Näiteks Leetmaa jt (2015) näitavad, et Tartu eestlased eelistavad elada keskkonnas, kus naabriteks on teised eestlased. Need eestlased aga, kellel on venekeelse elanikkonnaga kõrvuti elamise kogemus (nt Annelinna ja Jaamamõisa linnaosades), on

ka edaspidi venekeelsetega lähestikku elamisel tolerantsemad. Samuti on teada, et väiksema venekeelse elanikkonna osatähtsusega piirkondades ja asulates on vene kogukonna eesti keele oskus parem ja keele õppimise motivatsioon suurem (Rannut 2005). Järelikult on elukoht ja selle keelemiljöö lõimumise edenemisel väga tähtsad.

Praegused eesti ja vene kogukondade elukohamustrite üldised jooned kujunesid välja nõukogude ajal. Sisserändajad suunati elama enamasti suurematesse linnadesse, kuhu paigutati tööstusettevõtted, militaarrajatised ja administratiivtöökohad, linnades omakorda samal ajal rajatud paneelalamupiirkondadesse (nt Tallinnas Lasnamäe, Mustamäe, Väike-Õismäe ja Pelguranna; Tartus Annelinn ja Jaamamõisa). Venekeelne rahvastik moodustab tööstuslikus Ida-Viru maakonnas ka praegu enamuse, Tallinnas on oluline roll mõlemal keelerühmal. Ka teistes suuremates linnades (nt Tartu, Valga) on venekeelne kogukond piisavalt suur tihedaks grupisiseseks suhtlemiseks. Maapiirkondades aga elab venekeelne rahvastik hajutatult eestikeelse kogukonna seas.

Järgnevas analüüsis on täpsemalt vaadeldud Tallinna linna, kus nõukogude aja lõpuks oli eesti ja vene keelt kõnelevat elanikkonda ligikaudu võrdselt ning linnaruumi etniline eraldatus oli selgesti jälgitav (vanemad linnaosad olid pigem eestikeelsed, paneelalamupiirkondades aga oli venekeelsete osatähtsus suur). Küsitakse, kas iseseisvuse taastamise järel on keelekogukondade elukohtade erinevus hakanud taanduma. Esiteks on võrreldud venekeelse elanikkonna osatähtsust inimeste 2000. ja 2011. aasta elukohtades (rahvaloenduste andmetel) ehk jälgitakse, kas Eesti-sisese rände mõjul on eesti- ja venekeelsed tallinlased asunud oma varasema elukohaasumiga võrreldes elama rohkem eesti- või venekeelses keskkonda. Teiseks on võrreldud elukohtade eraldatust Tallinna linnaruumis kolme viimase rahvaloenduse ajal (1989, 2000, 2011). Kõrvutatud on keelerühmade põhist segregatsiooni sotsiaalmajandusliku segregatsiooniga, et mõista, kuidas keelekogukondade eraldatuse tähendus on ajaga muutunud. Analüüsi lõpetab ülevaade hiljutiste uussisserändajate elukohavalikutest.

3.3.1. Eesti kaks keelekogukonda teiste riikide ruumilise segregatsiooni taustal

Euroopa linnade etnilise elukohasegregatsiooni kogemused

Sisserändetaustaga rahvastiku kujunemine endistes Nõukogude Liidu liiduvabariikides oli sedavõrd erandlik, et esmapilgul näib ka Eesti venekeelsete elanike võrdlemine Euroopa sisserändajatega kohatu. Paljude erinevuste kõrval on aga mõned kogemused siiski sedavõrd universaalsed, et need aitavad mõista keelekogukondade eraldatuse olemust ka meil. Järgnevalt on lühidalt kokku võetud linnaruumi etnilise eraldatuse kujunemise loogika Euroopa heaoluühiskondades (tuginetakse peamiselt Hollandi, Taani, Suurbritannia, Rootsi, Prantsusmaa, Belgia ja Saksamaa linnade segregatsiooniga seotud kirjandusele).

Kauem uuel elukohamaal elades hakkavad sisserändajate sidemed uue kodumaaga üldiselt tugevnema. Nad õpivad kohalikku keelt, saavad tuttavaks kohalike tavade, nende tutvusringkond laieneb. Mitu põlvkonda uues riigis elavas peres lõimuvad lapsed ühiskonda juba kooli kaudu. Sageli ei suuda sisserändajad esialgu maksimaalselt ära kasutada oma erialast ettevalmistust, sest koduriigi ja uue elukohamaa haridussüsteem ning tööturul on erinevad. Edu tööturul kujundab aga valikuvõimalusi eluasemeturul. Järkjärguline sulandumine sihtkohariigi ühiskonnaga toob kaasa elukohamustrite sarnastumise ehk ruumilise assimilatsiooni (Bolt jt 2008). Need sisserändajad, kelle puhul lähte- ja sihtriigi kultuur, koolisüsteem ja tööturg on sarnasemad, haakuvad kohaliku eluga kiiremini (Bauer, Zimmermann 1997). Viivitused lõimumisel, ebavõrdsus tööturul ja elukohasegregatsioon on enamasti seotud erineva kultuuritaustaga saabujatega.

Majanduslikke piiranguid elukohavalikutest toetab klassikaliselt nn vabatahtliku etnilise klasterdumise tendents (Bolt jt 2008). Iga päev kohtuvad erineva päritoluga rühmad paljudes olukordades. Näiteks kooliklassides on järjest rohkem sisserändetaustaga lapsi. Tööalane ja muu igapäevane suhtlemine aga toimub sageli erinevates kohtades. Üsna levinud on nn etniline ettevõtetus, kus sisserändetaustaga inimeste asutatud ettevõtetes on töötajateks ja klientideks teised riiki saabunud sama kultuuriga inimesed. Omakultuurne igapäevane keskkond võimaldab hoida alal päritolumaa traditsioone ja aidata rahvuskaaslasti uues ühiskonnas kohanemisel.

Peale majanduslike võimaluste suunavad sisserändajate elukohavalikuid institutsionaalsed tegurid (Dill, Jirjahn 2014). Näiteks pagulasena riiki saabunutele on mõnes riigis rakendatud nende sundpaigutamist kindlatesse asulatesse ja linnaosadesse (Damm,

Rosholm 2009). Nähtavalt erinevast kultuurist pärit inimesed ei saa alati eraiüriturul vabalt elukohta valida, sest mõnikord peetakse kindlamaks võõra kultuuritaustaga peredele elamispinda mitte üürida. Kaudselt soodustab eraldatust seegi, et kohalik elanikkond ise käitub elukohaotsuseid tehes vältivalt, lahkudes või hoidudes neist linnapiirkondadest, kus teistsugusest kultuurist elanikkonna osatähtsus ületab kriitilise piiri (Bråmås 2006).

Sihtkohariigi kultuuri omaksvõtmist võib eeldada niikaua, kuni uusi tulijaid on kohalikega võrreldes sedavõrd vähe, et senine kohalik kultuur jääb valdavaks. Paljudes Põhja- ja Lääne-Euroopa linnades on aga enam kui pool sajandit kestnud sisseränne muutnud linnaühiskonnad kultuuriliselt väga kirjuks. Sisserändajad on rikastanud uue elukohamaa toidukultuuri, muusika- ja spordimaailma. Ka Euroopale võõraid sisserändajate usutraditsioone talutakse üsna hästi. Paljud linnad on kultuurilise mitmekesisuse rakendanud linnaturunduse teenistusse, taotledes „mitmekesisuse“ ja „sallivuse“ märksõnade toel üleilmsete ürituste korraldamist oma linnas või püüdes meelitada kvalifitseeritud välistööjõudu. On isegi öeldud, et majanduslikult kõige atraktiivsemate linnade eluliselt oluline joon on etnilis-kultuuriline mitmekesisus, mis aga ülaltoodud põhjustel toob paratamatult kaasa elukohtade eraldatuse (Musterd 2006).

Keelekogukondade elukohasegregatsiooni eripärad Eestis

Eesti kahe suurema keelekogukonna lõimumise loogika on kirjeldatust oluliselt erinev. Suurim erinevus seisneb selles, et Nõukogude Liidu sisene ränne (mida tinglikult võime käsitleda kui rahvusvahelist rännet) ei toonud kaasa traditsioonilisi tööturuga lõimumise väljakutseid, mis Põhja- ja Lääne-Euroopa linnades olid peamiselt elukohasegregatsiooni tõuketegurid. Riigi juhitud plaanimajanduses käivitaski rände industrialiseerimine ja militariseerimine, elukoha vahetamisega samal ajal asuti sihtkohas tööle, kusjuures sageli tähendas uus töö edasijõudmist karjääriredelil.

Üleliiduline ränne tähendas rändajatele ka üsna häid elamistingimusi uues elukohas. Neis linnades, kuhu paigutati suured tööstusettevõtted või militaarrajatised, oli iseloomulik intensiivne elamuehitus. Näiteks Eestis sai saabuv venekeelne rahvastik uutes paneel-elamurajoonides kõigi mugavustega korteri kohaliku eestlaskonnaga võrreldes eelisjärjekorras. Linnad kasvasid kiiresti ja eluasemepuudus oli terav, seega oli riigi kulul ehitatav korter tollal ihaldatud eluase kõigile. Sisserände mõjul kujunes linnaruumis märgatav keelekogukondade segregatsioon, kuid sotsiaalmajanduslikku segregatsiooni sotsialismiaegsetes linnades Põhja- ja Lääne-Euroopa linnadega sarnaselt välja ei arenenudki, sest erinevate elukohamustrite kujunemise põhjus ei olnud ruumilise assimilatsiooni loogika.

Küll võib öelda, et etniline klasterdumine elukohaeelistustes oli märgatav. Sisserände mõjul muutusid Ida-Virumaa kasvavad linnad peamiselt venekeelseks, Tallinnas ja Tartus kujunesid paneel-elamupiirkondadest keelekeskkonnad, kus eesti- ja venekeelne kogukond elas kõrvuti ning kus oli olemas mõlemakeelne haridustaristu. Esialgu väiksematesse asulatesse suunatud sisserändajad eelistasid hiljem Eesti-siseselt edasi liikuda suurematesse keskustesse, kus venekeelne kogukond oli suurem (Marksoo 1990).

Intensiivse sisserände tõttu muutus suuremate linnade keeleruum nüüd võõraks eestlastele. Tallinna rahvastik kasvas nõukogude perioodil neljakordseks: 127 000 elanikult 1945. aastal peaaegu 480 000 elanikuni 1989. aastal. Pärast sõda oli Tallinn peaaegu täielikult eestikeelne linn, 1989. aasta rahvaloenduse ajal aga oli eesti- ja venekeelset elanikkonda pealinnas enam-vähem pooleks. Nõukogude aja lõpus hakkasid paljud eestlased eelistama Tallinnale maapiirkondi, mida osaliselt võib seostada ka linnaruumi kiirete füüsiliste ja sotsiaalsete muutustega (sarnaselt põlisrahvastiku vältiva rändekäitumisega teistes Euroopa linnades).

Peale nende eri- ja ühisjoonte linnaruumi etnilise segregatsiooni kujunemises tuleb rõhutada sisserändajate rühma suurust võrreldes senise kohaliku elanikkonnaga. Võrreldud Euroopa riikide linnades on sisserändetaustaga elanikkonna osatähtsus praeguseks suur ja olgugi et see rühm on päritolult mitmekesine, on kohalik kultuur oluliselt muutnud.

Sisserändetaustaga elanikkond Eestis on samuti suur, kuid lisaks on tegemist kultuuriliselt ja keeleliselt üsna ühtse rühmaga. Need asjaolud on siin soosinud eesti- ja venekeelsete paralleelühiskondade kujunemist. Omakeelseid inimesi on palju, seetõttu saavad vene kodukeelega inimesed hakkama ka rühmavälise suhtlusega, ning vastupidi, eestikeelse kogukonna võime suhelda vene keeles väheneb ajaga. Seega, kuigi vene- ja eestikeelsed kogukonnad elavad Eestis kõrvuti juba kolm-neli põlvkonda, mis eeldaks üsna suurt kogukondade ühisosa, ei ole paralleelühiskondade sulandumiseks olnud soodsaid tingimusi.

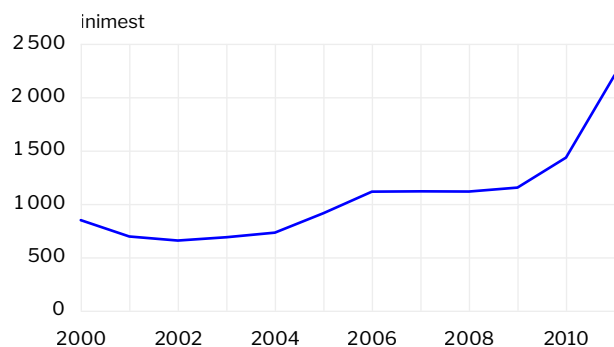
3.3.2. Eesti rahvastiku etnilis-keelelise koosseisu muutumine iseseisvuse taastamise järel

Eesti rahvastiku etnilis-keelelist koosseisu muutis 1990. aastate esimene pool, kui varasemad suured sisserändevood mujalt Nõukogude Liidust katkesid, lahkus sõjavägi ja ebakindlus uue ühiskonnakorralduse lävel motiveeris Eestist lahkuma ka üsna suure osa muust venekeelsest rahvastikust. Tallinna rahvastik vähenes

perioodil 1989–2000 ligi 480 000 inimeselt 400 000 inimesele ja ligi 60 000 sellest oli seletatav negatiivse välisrändesaldoga. Venekeelne kogukond seetõttu küll mõnevõrra kahanes, kuid jäi paljudes linnades siiski märkimisväärseks. Tallinnas oli venekeelse elanikkonna osatähtsus 2000. aastal 43%.

Uussisseränne hakkas elavnema 2000. aastate keskpaigast (vt joonis 3.3.1): 2000. aastate alguses oli Eestisse saabuvaid uusi sisse­rändajaid (ilma tagasirän­dajateta) stabiilselt alla 1000 inimese aastas, see arv kerkis 2000. aastate teiseks pooleks üle 1000 ning järsk sisse­rände kasv toimus 2011. aastal, kui saabujate arv kerkis 2200 inimeseni. Enamiku (59%) kõigist perioodil 2000–2011 sisse­rännanutest moodustasid endistest Nõukogude Liidu liiduvabariikidest saabujad (vt tabel 3.3.1). Need inimesed valdavad enamasti vene keelt, see annab neile võimaluse pääseda Eesti tööturule sekto­rites, kus vene keele oskusest piisab. Euroopa riiki­dest saabujaid oli veidi alla kolmandiku (32%), kellest omakorda kolmandiku moodustasid Soomest saabu­jad. Väljastpoolt Euroopat ja endist Nõukogude Liitu saabujaid oli ligi kümnendik. Kokku saabus perioodil 2000–2011 Eestisse 12 677 uut sisse­rändajat. Hilise­mate aastate kaasamine sisse­rändajate päritolumaade analüüsi (Tammur 2017, käesolev kogumik) aga näitab, et Euroopa Liidust saabujate osatähtsus on kasvamas.

Joonis 3.3.1. Uussisserändajate¹ arvu muutus perioodil 2000–2011

Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

1. Sisse­rändajad, kelle sünniriik ja elukohariik 2000. aastal ei olnud Eesti.

Tabel 3.3.1. Uussisserändajad¹ perioodil 2000–2011 eelmise elukohariigi järgi

	Saabujate arv	Osatähtsus
Endise NL-i riigid	7 468	58,9%
Euroopa riigid	3 992	31,5%
Muu maailm	1 217	9,6%
Kokku	12 677	100,0%

Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

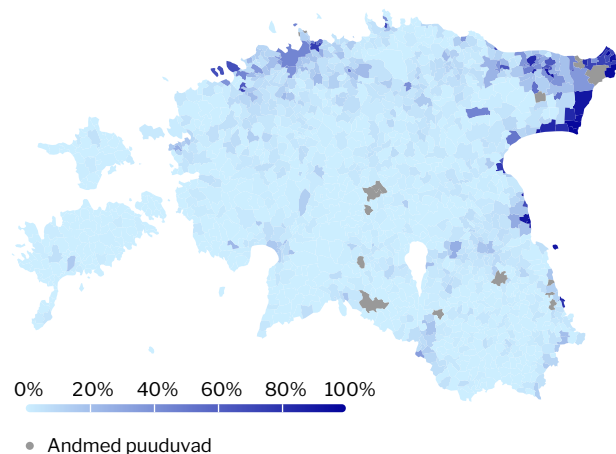
1. Sisse­rändajad, kelle sünniriik ja elukohariik 2000. aastal ei olnud Eesti.

3.3.3. Elukoht kui keele-keskkond

Lõimumise kulgu Eesti ühiskonnas on jälgitud väga mitme näitaja alusel. Näib, et kuigi näitajad, nagu koda­kondsuse valik ja riigikeele oskus, paranevad, ei ühenda see kaht Eestis elavat keelekogukonda piisavalt. Muutu­sed sügavamates lõimumisnäitajates toimuvad aeglaselt. Teistest rahvustest elanike üldine poliitiline ja ühis­konnaelus osalemise aktiivsus on eestlaste omast endi­selst väiksem. Rahvusrühmad puutuvad omavahel kokku neis eluvaldkondades, kus suhtlemine on pealiskaudsem (näiteks teenindusasutustes ja avalikus ruumis). Eesti ja vene õppekeele­ga koolid paigutavad lapsed kahte eral­datud keelekogukonda juba alates teisest eluaastast. Tööturul püsib eraldatus: eestlased töötavad enamasti eestikeelsetes töökeskkondades, kus on üksikuid vene keelt kõnelevaid kolleege, venekeelne rahvastik töötab aga kollektiivides, kus enamiku moodustavad mitte­eestlased (EIM 2015).

Kahe kogukonna eraldatust säilitab ja taastoodab nõukogude ajast pärinev elukohtade geograafia. Ena­mik venekeelsest elanikkonnast elab ka praegu samades asulates, kuhu sisse­rändajad algselt saabusid (vt joonis 3.3.2). Olenevalt sellest, millises keelekeskkonnas ini­mene elab, erineb ka tema tõenäosus kokku puutuda teise keelekogukonna esindajatega. Elukohas suheldakse naabritega, omavahel puutuvad kokku samas eas laste vanemad, kohtutakse teenindusvaldkonnas, avalikus ruumis ja vaba aja tegevuses. Kui eraldatus elukohtades püsib, ei teki juurde ka kahe keelekogukonna suhtlemis­võimalusi, ning vastupidi, elukohtade sarnastumine aja jooksul näitaks, et lõimumine jõuab keeleoskuse ja kodakondsuse näitajatest sügavamale.

Joonis 3.3.2. Venekeelse elanikkonna osatähtsus Eestis

Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

3.3.3. Muutused tallinlaste elukohageograafias

Eesti ja vene emakeelega rahvastiku erinevused elukohavalikul

Esmalt on analüüsitud Tallinna eesti- ja venekeelse elanikkonna elukohavalikuid linnasiseselt ja Eesti piires ajavahemikul 2000–2011. Esimesel sotsialismijärgsel kümnendil kiirete ühiskonnamuutuste ja majanduslanguse perioodil oli elukohamuutusi vähe, kuid 1990. aastate lõpust alates kasvas Eesti-sisene rändeintensiivsus. 2000. aastatel vahetasid Eesti-siseselt elukohta pooled eesti ning kolmandik vene emakeelega tallinlastest (vt tabel 3.3.2). Linnasiseselt kodu vahetamise tõenäosus oli eesti- ja venekeelse rahvastiku seas sarnane, kuid linnast lähivaldadesse või teistesse Eesti linnadesse ja maapiirkondadesse lahkumise tõenäosus oli eestikeelsete tallinlaste hulgas märgatavalt suurem. Tallinnas on venekeelse elanikkonna osa niigi oluliselt suurem kui mujal Eestis (välja arvatud Ida-Virumaa), see aga tähendas, et 2000. aastal Tallinnas elanud ja sealt lahkunud eestlaste jaoks muutus nende elukoha ümbrus eelnevaga võrreldes veelgi eestikeelsemaks, samal ajal kui Tallinn muutus venekeelsemaks.

Täpsem analüüs rände lähte- ja sihtkohtade lõikes näitab koguni, et peaaegu kõigi 2000. aastal Tallinnas elanud vene emakeelega elanike jaoks muutus kodu lähiümbrus aastatel 2000–2011 venekeelsemaks (vt tabel 3.3.3). Need vene kodukeelega endised tallinlased, kes suundusid Tallinna ümbruse väikelinnadesse (satelliitlinnadesse, enamasti Maardusse) või Ida-Virumaa linnadesse, sattusid samuti varasemaga võrreldes oluliselt venekeelsemasse keskkonda. Üksnes need vähesed venekeelsed tallinlased, kes kolisid Tallinna ümbruse valdadesse või kaugematesse maapiirkondadesse, sattusid nüüd eestikeelsemasse elukeskkonda. Märkimisväärne on ka, et isegi samasse Tallinna asumisse elama jäänute jaoks muutus teiste inimeste rände tõttu nende kodukoht venekeelsemaks.

Samal ajal muutus 2000. aastal Tallinnas elanud eestikeelse kogukonna jaoks nende uus elukeskkond enamasti eestikeelsemaks. Üksnes nende jaoks, kes elukohta ei vahetanud, muutus nendest olenemata elukeskkond mõnevõrra venekeelsemaks. Tallinna-siseselt elukohta vahetanud ja satelliitlinnadesse elama asunud eestlaste jaoks vähenes venekeelse elanikkonna osatähtsus nende koduümbruses vaid mõni protsendipunkt, kuid Tallinna lähivaldadesse või mujale Eestisse lahkunud eestlased leidsid end oma uues elukohas märkimisväärselt omakeelsemast keskkonnast.

Neid tulemusi võib illustreerida ka elukohavalikute geograafia abil (vt joonised 3.3.3–3.3.5). Tallinnasiseselt elukohta vahetavad vene emakeelega inimesed

Tabel 3.3.2. Aastal 2000 Tallinnas elanud eesti- ja venekeelse elanikkonna rände intensiivsus perioodil 2000–2011

Kokku	Rahvaarv ¹	Vahetas elukohta 2000–2011		Rändeintensiivsus	
		Rändajate arv	%	2000–2011	Aasta keskmine
Eestikeelne rahvastik	132 404	65 609	50%	496‰	42‰
Venekeelne rahvastik	105 813	36 374	34%	344‰	29‰
Linnasisene ränne					
Eestikeelne rahvastik	132 404	36 778	28%	278‰	24‰
Venekeelne rahvastik	105 813	28 506	27%	269‰	23‰
Eeslinnastumine					
Eestikeelne rahvastik	132 404	20 076	15%	152‰	13‰
Venekeelne rahvastik	105 813	6 007	6%	57‰	5‰
Ränne mujale Eestisse					
Eestikeelne rahvastik	132 404	8 755	7%	66‰	6‰
Venekeelne rahvastik	105 813	1 861	2%	18‰	2‰

Allikas: Mägi jt 2016.

1. Vähemalt 18-aastane rahvastik, kes elas 2000. aastal Tallinnas ja 2011. aastal Tallinnas või mujal Eestis.

Tabel 3.3.3. Venekeelse elanikkonna osatähtsus 2000. ja 2011. aasta elukohaasumites

Eestikeelne elanikkond	2000. aasta naabruskond ¹	2011. aasta naabruskond ²
Linnasisesed rändajad	36,53%	31,98%
Tallinna ümbruse linnadesse rändajad	39,75%	37,88%
Tallinna ümbruse valdadesse rändajad	37,74%	11,80%
Muudesse Eesti linnadesse rändajad	37,01%	15,54%
Muudesse Eesti maapiirkondadesse rändajad	37,17%	4,10%
Mitterändajad (jäid samasse naabruskonda)	35,02%	36,72%
Venekeelne elanikkond		
Linnasisesed rändajad	49,65%	53,63%
Eeslinna satelliitlinnadesse rändajad	53,75%	68,61%
Maalisesse eeslinnaasulatesse rändajad	51,66%	17,23%
Muudesse Eesti linnadesse rändajad	48,21%	62,75%
Muudesse Eesti maapiirkondadesse rändajad	49,27%	24,52%
Mitterändajad (jäid samasse naabruskonda)	52,78%	56,98%

Allikas: Mägi jt 2016

1. 2000. aastal Tallinnas elanud rahvastik.

2. 2011. aastal Tallinnas, eeslinnavööndis või muudes Eesti regioonides elanud rahvastik.

liiguvad rohkem paneelelamupiirkondade (näiteks Lasnamäe, Väike-Õismäe, Mustamäe ja Pelguranna) asumite vahel, kus on venekeelse rahvastiku osa suurem ning kus asuvad venekeelsed koolid ja lasteaiad. Eestlaste elukohavalikuid iseloomustab soov elada Kalamajas, Kadriorus ja sarnastes siselinnapiirkondades ning kesklinnas, sagedamini valitakse elukohaks ka Tallinna eramajapiirkonnad (Nõmme ja Pirita), eluasemete suure pakkumise tõttu kolitakse üsna sageli ka paneelelamupiirkondadesse (kuid eestlaste puhul pigem harva Lasnamäe asumitesse).

Tallinna lähipiirkondades otsivad eestlased endale kodu linnaga vahetut külgnevates kiiresti kasvavates uusasumites ja suvilapiirkondades Harku, Saue, Saku, Kiili, Rae ja Viimsi valdades, eriti neis asumites, mis paiknevad mere ääres (Viimsi ja Harku valdades). Venekeelsed inimesed eelistavad koduotsingutel tuttavat keelekeskkonda, näiteks suunduvad nad sageli tööstusliku taustaga linnaümbruse väikelinnadesse (peamiselt Maardusse) või suvilapiirkondadesse (peamiselt Muuga, samuti Maardu linn).

Väga selge erinevus sihtkohtade valikul on rändel kaugemale Eestisse: venekeelne elanikkond liigub peamiselt Ida-Virumaa, aga ka teistesse Tallinna linnapiirkonnast väljaspool asuvatesse linnadesse, kus venekeelne kogukond on suurem (Paldiski, Tapa, Loksa, Tartu, Pärnu), eestlased suunduvad ühtlasemalt teistesse maakonnakeskustesse ja maapiirkondadesse, Ida-Virumaale aga harva.

Selline elukohtade valiku erinevus on osaliselt kindlasti seotud omakeelse keskkonna eelistusega mõlemas keelekogukonnas. Lisaks on pealinna ja pealinna piirkonna siseselt kodu valides oluline linnaosa ning eeslinnaasumite rahvastiku sotsiaalmajanduslik koosseis. Siin on toimunud ajaga muutused: nõukogudeaegse korteripuuduse ajal oli korter paneelelamupiirkonnas soovitud elukohavalikuid, nüüd aga eelistatakse väiksemate kortermajadega piirkondi kesklinna läheduses, madaltihedaid eramajapiirkondi linnas, uusi kortermaju linna piiril ja rohelisi eeslinnaasumeid. Eestlastel läheb tööturul paremini, seega saavad nad rohkem endale lubada elamist neis tõusva kinnisvarahinnaga elukeskkondades. Enamasti on need asumitüübid ka eestikeelsemad, mistõttu ei ole sealne keelekeskkond venekeelsete jaoks väga ligitõmbav. Samamoodi on venekeelsem Ida-Virumaa piirkondade võrdluses vähematraktiivse tööturuga.

Muutused Tallinna keelekogukondade elukohamuutrites aastatel 1989–2011

Eesti-sisese rände sihtkohtade erinevus kujundas ümber ka keelekogukondade segregatsioonimustreid Tallinnas. Sellesse analüüsi on kaasatud kolme viimase rahvaloenduse (1989, 2000, 2011) andmed, et näha muutusi kogu

sotsialismijärgsel ajal. Paralleelselt on jälgitud keelekogukondade ja erineva sotsiaalmajandusliku staatusega inimeste elukohtade eraldatust linnaruumis (analüüsis on kasutatud ametirühmasid rahvusvahelise ISCO – International Standard Classification of Occupations 2008 – klassifikatsiooni järgi).

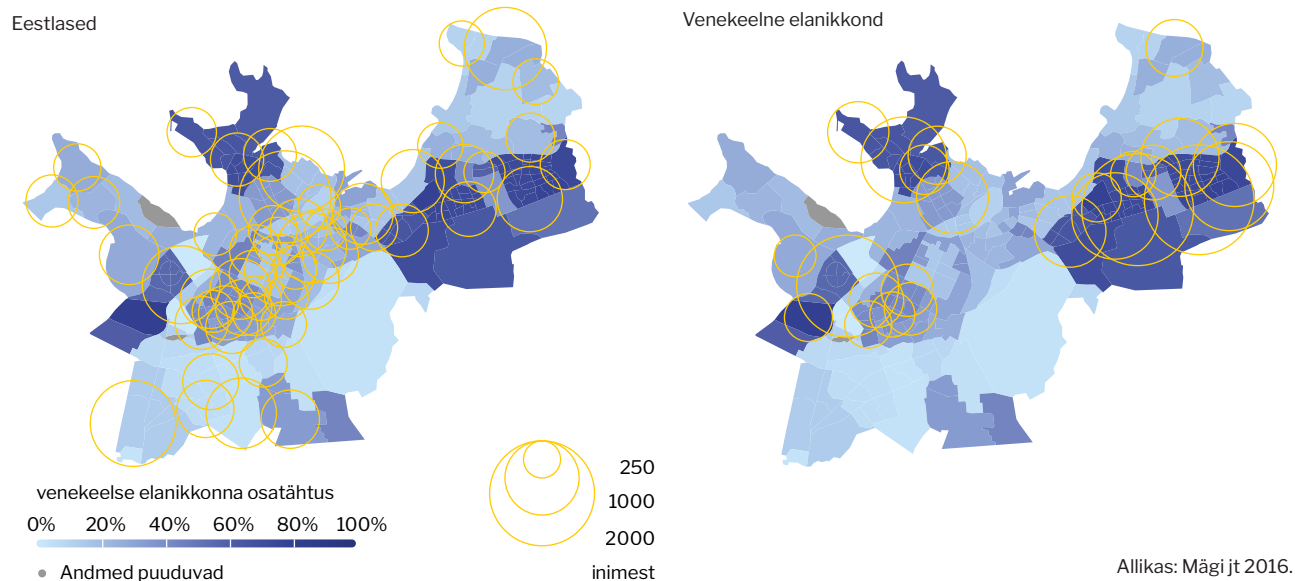
Nagu öeldud, kujunes nõukogude aja Tallinnas küll välja märkimisväärne keelekogukondade eraldatus, kuid sisserändajad ei elanud siin põhirahvusega võrreldes kehvemates asumites. See olukord on hakanud nüüd muutuma. Osaliselt on tegemist ülalkirjeldatud elanikkonna tegeliku ümberpaiknemisega: kõrgemate ametite esindajad on suurema sissetulekuga ja nad saavad endale lubada hinnatumaid elukeskkondi. Lisaks on aga tegemist ka muutustega subjektiivsetes hinnangutes linnaosade kohta. Paneelelamupiirkonnad on praeguseks füüsiliselt ja moraalselt vananenud, avalikud investeeringud neisse on iseseisvuskümnenditel olnud napid. Isegi kui inimene ei ole elukohta vahetanud, võis ta enne elada hinnatud kohas, kuid nüüd on tema asum populaarsust kaotamas, seetõttu elab ta praegu vähemhinnatud kohas.

Joonis 3.3.6 kinnitab, et kõrgema ametialase staatusega elanikud elasid nõukogude aja lõpus (1989) enamasti samades asumites madalama astme ametite esindajatega, selgelt mainekamaid asumeid oli vähe. 1990. aastate lõpuks hakkasid eristuma kõrgema sotsiaalmajandusliku staatusega elanike elukohad (vt joonis 3.3.7): kesklinn, mereäärsed alad ja linnasisesed vanemad eramajapiirkonnad. 2011. aastaks (vt joonis 3.3.8) suurenesid need erisused veelgi. Selgelt kõige madalama sotsiaalse staatusega olid selleks ajaks suurim paneelelamupiirkond Lasnamäe ja Kopli Põhja-Tallinnas. Teised suuremad paneellinnakud, Väike-Õismäe ja Mustamäe, püsisid sotsiaalmajanduslikult segunenud piirkondadena. Venekeelse elanikkonna suur osatähtsus asumites ei olnud 1989. aastal seotud sotsiaalmajandusliku segregatsiooniga (vrd joonised 3.3.6 ja 3.3.9). 2011. aastaks aga oli välja kujunenud üsna selge venekeelse kogukonna ja madalama astme ametirühmade elukohtade kattuvus (vt joonis 3.3.8 ja 3.3.11).

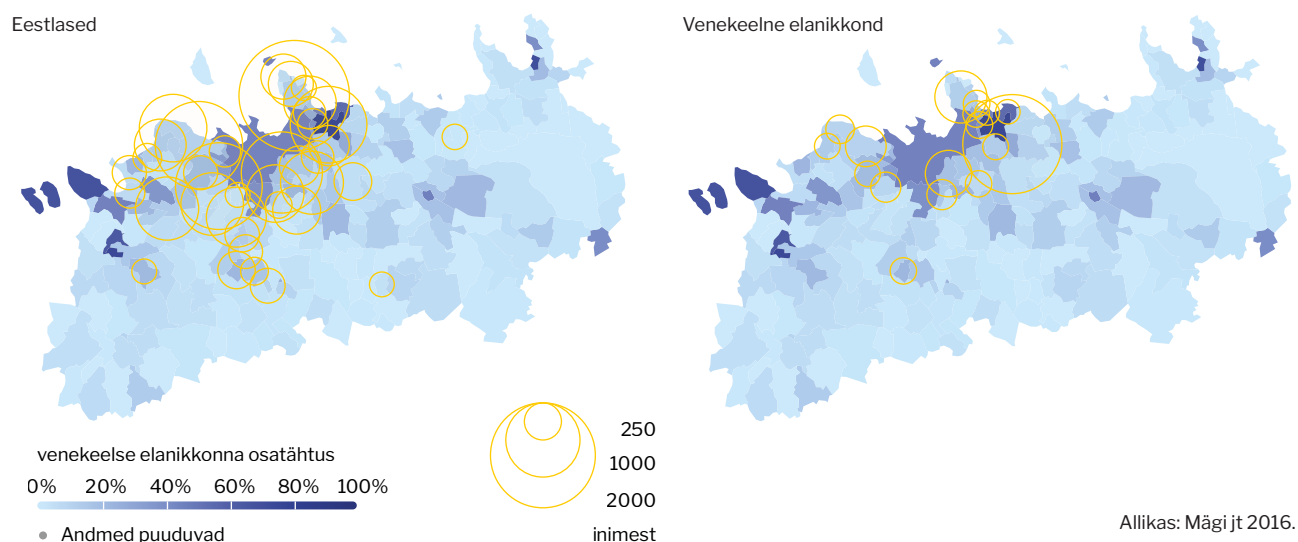
Ussisserändajate elukohad Tallinnas

Senist kahel keelekogukonnal põhinevat asustussüsteemi ja Tallinna linnaruumi hakkab aeglaselt ümber kujundama uussisseränne. Kõige suurem osa perioodi 2000–2011 uussisserändajatest asus elama Tallinna (2011. aasta rahvaloenduse andmetel). See sarnaneb suundumustega teistes riikides, kus sisserändajad saavad enamasti suurematesse linnadesse. Tallinna rahvastik moodustab Eesti elanikkonnast vähem kui kolmandiku, kuid 2000. aastatel riiki saabujatest valis oma elukohaks pealinna 47% tulijatest. Muiast ja Euroopa Liidust saabujate hulgas oli pealinna elama asunud inimeste osatähtsus veelgi suurem.

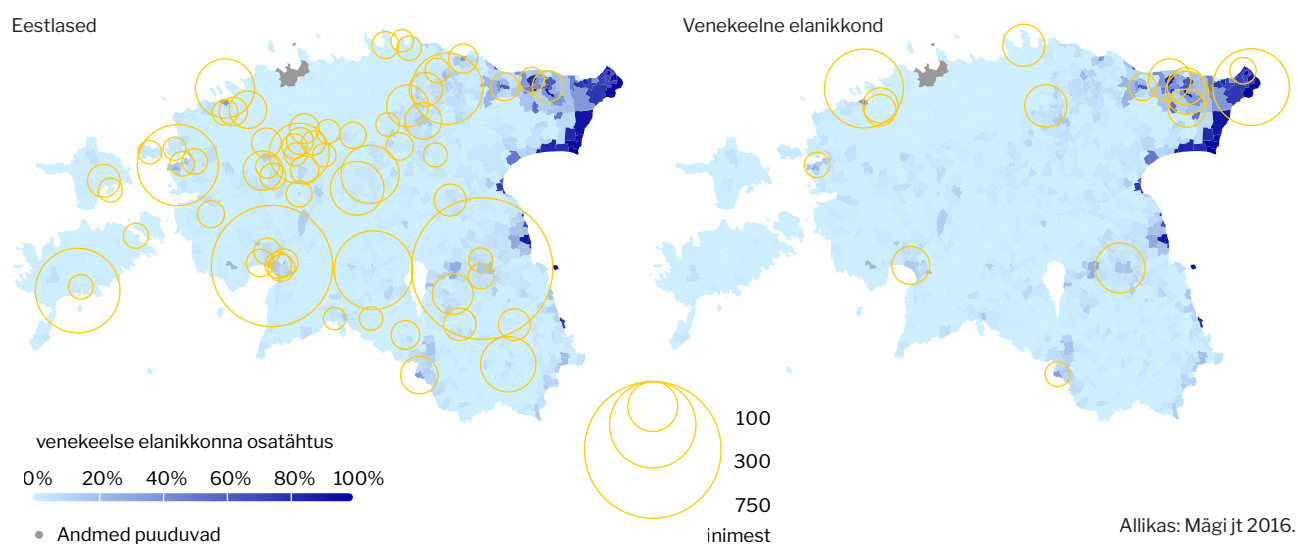
Joonis 3.3.3. Linnasiseste rändajate sihtkohad Tallinnas perioodil 2000–2011

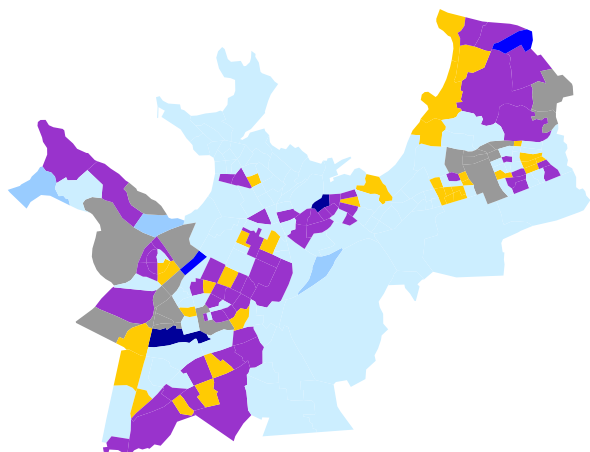
Joonis 3.3.4. Tallinnast eeslinnavööndisse rändajate sihtkohad perioodil 2000–2011

Joonis 3.3.5. Tallinnast mujale Eestisse rändajate sihtkohad perioodil 2000–2011

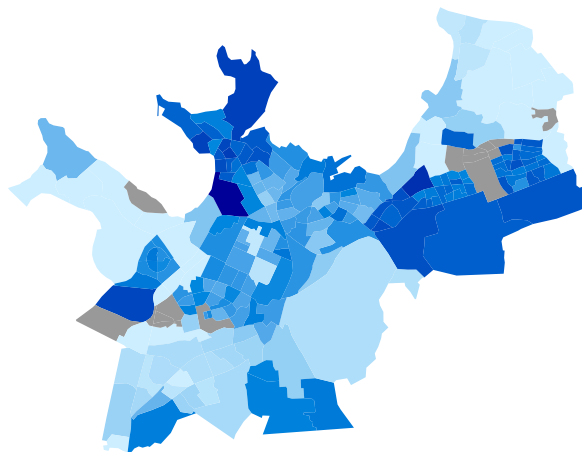

Joonis 3.3.6. Tallinna asumite sotsiaalmajanduslik staatus 1989. aastal

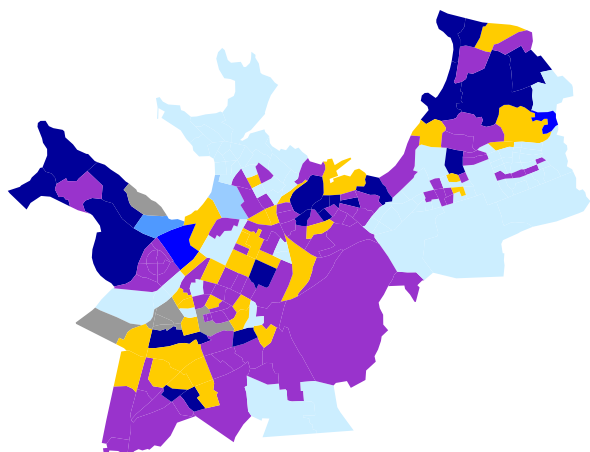
Allikas: 1989. aasta rahvaloendus.

Joonis 3.3.9. Venekeelsete inimeste osatähtsus Tallinna asumites 1989. aastal

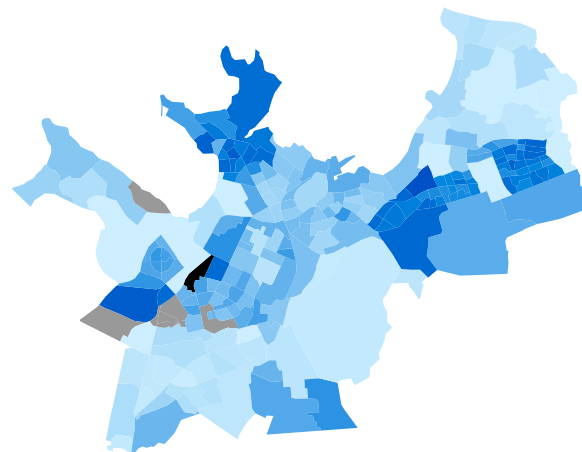
Allikas: 1989. aasta rahvaloendus.

Joonis 3.3.7. Tallinna asumite sotsiaalmajanduslik staatus 2000. aastal

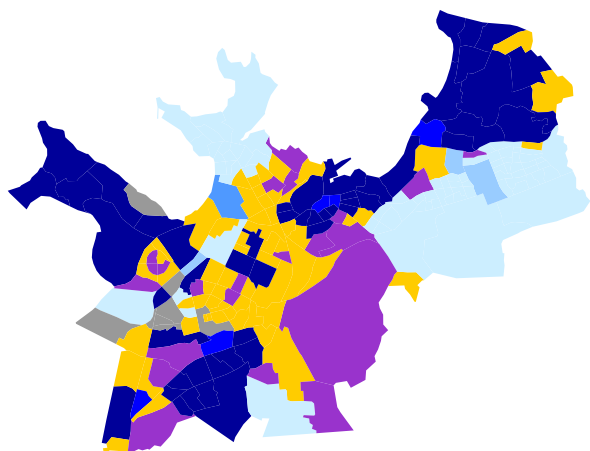
Allikas: 2000. aasta rahvaloendus.

Joonis 3.3.10. Venekeelsete inimeste osatähtsus Tallinna asumites 2000. aastal

Allikas: 2000. aasta rahvaloendus.

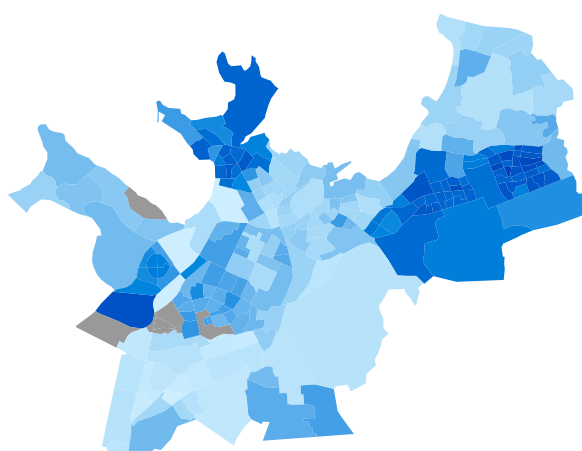
Joonis 3.3.8. Tallinna asumite sotsiaalmajanduslik staatus 2011. aastal

- Kõrge
- Kõrge-keskmine
- Keskmine
- Madal-keskmine
- Madal
- Andmed puuduvad
- Segunenud
- Polariseerunud

Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

Joonis 3.3.11. Venekeelsete inimeste osatähtsus Tallinna asumites 2011. aastal

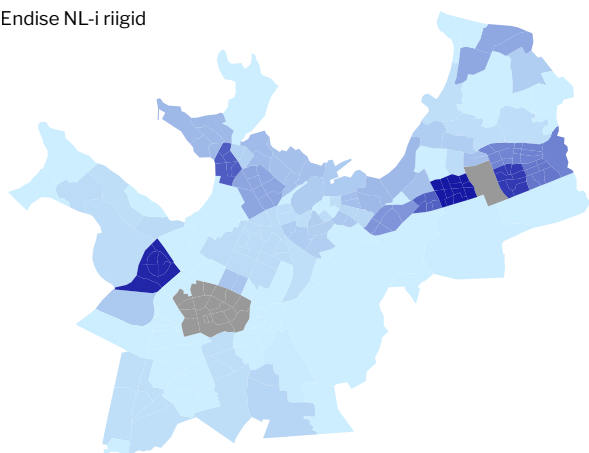

- 0% 20% 40% 60% 80% 100%
- Andmed puuduvad

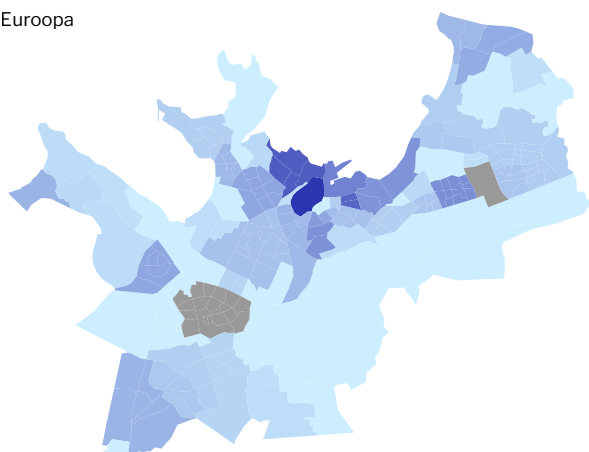
Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

Joonis 3.3.12. Perioodil 2000–2011 saabunud sisse­rändajate jaotumine Tallinna asumitesse 2011. aasta elukohtade järgi

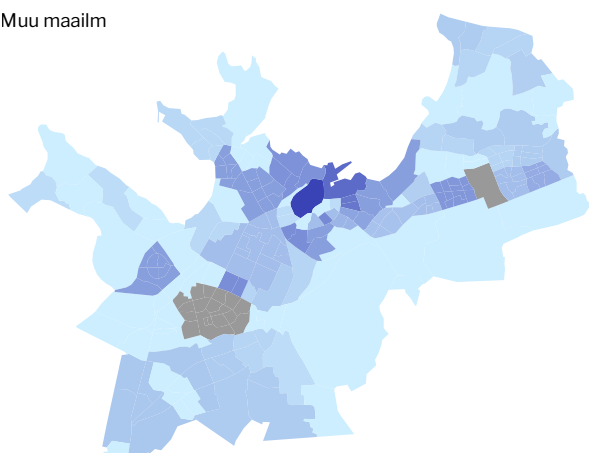
Endise NL-i riigid

Euroopa

Muu maailm

0% 2% 4% 6% 8%

• Andmed puuduvad

Allikas: 2011. aasta rahvaloendus.

Senise sisse­rände kolm suuremat päritolumaade rühma – endise Nõukogude Liidu aladelt, Euroopa Liidu riikidest ja mujalt maailmast saabunud inimesed – on Tallinna linnaruumis paigutunud erinevalt. Esimese rühma asumite valik peegeldab vene keeleruumi tähtsust (vt joonis 3.3.12a). Enamasti asub see rühm elama suure venekeelse elanikkonna osatähtsusega piirkondadesse, näiteks Lasnamäele, Väike-Õismäele ja Pelguranda. Muudest Euroopa riikidest saabunud inimesed valivad elukohaks kesklinna või mõne kesklinnalähedase maineka siselinnakvartali, Kadriori, Kalamaja jt (vt joonis 3.3.12b). Mujalt maailmast saabujate elukohavalikud on üldiselt viimastega sarnased, sest suuremalt jaolt moodustavad siiani selle rühma samuti arenenud majandusega riikidest pärit sisse­rändajaid (vt joonis 3.3.12c). Erinevalt muudest Euroopa sisse­ränderiikidest ei ole vaesematest riikidest ja maailma konfliktikollettist saabujad Eesti sisse­rändes proportsioonides praegu veel väga olulised ja seetõttu on vara ka analüüsida selle mõju asustussüsteemile ja linnaruumile.

Keeleruumilt muutuvad kesklinn, Kalamaja, Telliskivi, Kadriori ja teised kiiresti muutuvad siselinnapiirkonnad nüüd mitmekeelseks. Kasvab soome ja inglise keele tähtsus nende asumite igapäevaelus, samuti eesti keele roll, samal ajal kui majanduslikult vähemedukas venekeelne elanikkond tõrjutakse vähemhinnatud linnapiirkondadesse. Seda kultuurilist mitmekesisust illustreerib ettepanek rajada kolmekeelse (eesti, vene ja inglise) kümbel­programmi Kalamaja Avatud Kool. Seal soovitakse teadlikult komplekteerida klassid, kus asuvad õppima erineva emakeelega lapsed. Ka teised asumite elukvaliteedi edendamisele suunatud ettevõtmised (nt aktiivselt planeerimis­diskussioonides osalevad asumiseltsid) jätavad siselinnas asumites vaesema venekeelse kogukonna kõrvale, sest nende ettevõtmiste eesotsas on enamasti viimase kümne aasta jooksul piirkonda kolinud eestlased.

Kokkuvõte

Inimeste elukohavahetused ei ole seni toonud kaasa eesti ja vene emakeelega inimeste suuremat segunemist, pigem vastupidi: 2000. aastal Tallinnas elanud eestlaste jaoks on nende keelekeskkond elukohavahetuste tagajärjel muutunud eestikeelsemaks ning venekeelsete pealinlaste jaoks enamasti venekeelsemaks. Kestvad rahvuspõhised võrgustikud, näiteks eesti ja vene keele alusel eraldatud koolisüsteem, eraldatus tööturul ja keelekogukondade erinevad majanduslikud võimalused suurendavad ruumilist eraldatust veelgi. Hoolimata venekeelse elanikkonna kujunemise ajaloolisest eripärast, on nende koht ühiskonnas praegu sarnane sisse­ränderahvastiku positsiooniga teistes Põhja- ja Lääne-Euroopa linnades: sisse­rändajate elukohavalikuid

suunavad põhirahvusest väiksemad majanduslikud võimalused ja soov elada koos rahvusaaslastega.

Muret tekitab asjaolu, et venekeelne elanikkond marginaliseerub ruumiliselt ehk rändab nii linnasiseselt kui ka linnast lahkudes üha rohkem elukeskkonda, kus elavad madalama sotsiaalmajandusliku staatusega elanikud. Selline etnilis-keelelise ja majandusliku ebavõrdsuse kattumine ruumis on peamine erineva kultuuritaustaga inimeste pingete ajend Euroopa linnades. Hoolimata venekeelse elanikkonna lõimumisest Eesti ühiskonda Eesti kodakondsuse valiku ja eesti keele õppimise kaudu, elavad kaks keelekogukonda Eestis igapäevaelu ruumiliselt lahus. Mõlemad keelekogukonnad on piisavalt suured, et teise kogukonnaga ei ole ilmtin-gimata vaja suhelda.

Meie peamiselt vene- ja eestikeelset linnaruumi on hakanud muutma ka uussisseränne. Senised uussisse-rändajad sarnanevad sotsiaalmajandusliku staatuse ja elukohavalikute poolest nooremate ja edukamate eest-lastega (Euroopast ja mujalt maailmast saabujad) või venekeelse kogukonnaga (endise Nõukogude Liidu aladelt saabujad). Viimaste saabumist Eestisse hõlbustab vene keele tähtsus tööturul ning venekeelne kultuuri-ruum ja haridussüsteem. Sisserändajate eluaseme- ja asumivalikud peegeldavad Eesti omandikesksel eluasemeturul mõistagi nende majanduslikke võimalusi. Endise Nõukogude Liidu alade elatustase on valdavalt madalam Eesti elatustasemest, seetõttu on mõistetav, et sealt tulenev sisseränne muudab meie linnade vähem jõukaid piirkondi ajaga venekeelsemaks. Eestist jõukamate riikidest pärinevad sisserändajad aga annavad koos eestlastega hoogu siselinnapiirkondade muutumisele.

Püsiv ja üha suurem eraldatus ajendab küsima, kuidas soodustada keelekogukondade sedavõrd mõju-said kontakte, et see viiks paralleelühiskondade asemel suhtluse ja tegeliku lõimumiseni, sealhulgas sarnaste elukohaeelistusteni. Eraldatuse püsimise põhjused peituvad sügaval ühiskonna toimimispõhimõtetes. Näiteks eesti keele kehv oskus piirab venekeelse kogukonna töö-võimalusi ja seega ka võimalusi osta kodu samadesse asumitesse, kus elavad eestlased. Ehkki venekeelse hariduse püsimine või selle osatähtsuse vähendamine on poliitiliselt tundlik teema, on paralleelühiskondade püsimise süvapõhjus eesti ja vene kodukeelega laste ning noorte eraldatud koolikeskkonnad.

Siit on asjakohane edasi mõelda ka kasvavale sisse-rändele Euroopasse. Ehkki ühiskondlik arutelu vaesematest riikidest saabujate ja pagulaste lõimimise üle on juba käivitunud, ei kujunda see rühm praegu veel meie linnade etnilis-keelelise maastiku põhijooni. Sisenedes aga tööturule madalama positsiooniga töötajatena, leiavad nad end paratamatult venekeelsest töökeskkonnast. Samuti on eluasemeturul neile kättesaadav ennekõike odavam eesti-vene segakeelne keskkond paneelalamu-rajoonides. Liiatigi on vene keel maailmas eesti kee-

lest oluliselt rohkem levinud ja võimalik, et paljudel saabujatel juba on mõningane vene keele oskus. Kui Eesti ühiskonnas toimivad kaks teineteisest eraldatud paralleelühiskonda juba praegu, millisesse neist hakkavad siis sulanduma uued sisserändajad uuestest lähtekohariikidest?

Tänuavaldused

Esitatud analüüsid on tehtud järgmiste uurimisprojekti käigus: Eesti Teadusfondi personaalgrant ETF-9247, institutsionaalne uurimistoetus IUT2-17, uurimisprojekt SCOPES. Koostööd tegid kolleegid Kadi Mägi, Tiit Tammaru, Annika Väiko ning üliõpilased Kalju Kratovitš ja Kerstin Uiboupin.

Viidatud allikad

- Bauer, T., Zimmermann, K. F. (1997). Unemployment and Wages of Ethnic Germans. *The Quarterly Review of Economics and Finance* 37 (1), 361–377.
- Bolt, G., van Kempen, R., van Ham, M. (2008). Minority Ethnic Groups in the Dutch Housing Market: Spatial Segregation, Relocation Dynamics and Housing Policy. *Urban Studies* 45 (7), 1359–1384.
- Bråmås, Å. (2006). White Flight? The Production and Reproduction of Immigrant Concentration Areas in Swedish Cities, 1990–2000. *Urban Studies* 43 (7), 1127–1146.
- Damm, A. P., Rosholm, M. (2009). Employment effects of spatial dispersal of refugees. *Journal of Labour Economics* 27 (2), 105–146.
- Dill, V., Jirjahn, U. (2014). Ethnic Residential Segregation and Immigrants' Perceptions of Discrimination in West Germany. *Urban Studies* 51 (16), 3330–3347.
- Eesti integratsiooni monitoriing (EIM) (2015). Kultuuriministeerium, Balti Uuringute Instituut, Tallinna Ülikool ja SA Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Leetmaa, K., Tammaru, T., Hess, D. B. (2015). Preferences Toward Neighbor Ethnicity and Affluence: Evidence from an Inherited Dual Ethnic Context in Post-Soviet Tartu, Estonia. *Annals of the Association of American Geographers* 105 (1): 162–182.
- Marksoo, A. (1990). Tallinn eesti rahvarände süsteemis. Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat 25, 53–66, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Musterd, S. (2006). Segregation, Urban Space and Resurgent City. *Urban Studies* 43 (8), 1325–1340.
- Mägi, K., Leetmaa, K., Tammaru, T., van Ham, M. (2016). Types of spatial mobility and change in people's ethnic residential contexts. *Demographic Research*, 34 (41), 1161–1192.
- Rannut, Ü. (2005). Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis. Tallinna Ülikool, doktoriväitekirj. TLÜ Kirjastus.
- Verschik, A. (2008). Emerging Bilingual Speech. From Monoilingualism to Code-Coping. London, New York: Continuum International Publishing Group.
- Zabrodskaja, A. (2015). What is my country to me? Identity construction by Russian-speakers in the Baltic countries. *Sociolinguistic Studies* 9, 217–241.

3.4. Rahvuslik segregatsioon Eesti tööturul

Ellu Saar, Jelena Helemäe

Sissejuhatus

Nii teoreetilised käsitlelused kui ka riikide poliitika lähitud eeldusest, et tööturg on oluline värv, mille kaudu sisseerändajad sisenevad vastuvõtvasse ühiskonda (Les-sard-Phillips *et al.* 2012). Tööturule sisenemise edu-kus oleneb paljudest asjaoludest alates sisseerändajate oskustest ja omadustest kuni vastuvõtva ühiskonna rändepoliitika, haridussüsteemi ja tööturu korralduse eripäradeni ning võrdseid tööturu võimalusi toetavate diskrimineerimisvastaste meetmeteni. Uuringute tule-mused näitavad veenvalt, et uusasukate olukord töö-turul on kohalike töötajate omast viletsam, aga oleneb väga palju nende saabumise asjaoludest, päritolumaast, haridustasemest ja muudest oskustest, sh keeleoskusest (Crul & Schneider 2010).

Riigi võimekust sisseerändajate lõimimisel hinna-takse mitte niivõrd esimese põlvkonna, kuivõrd nende laste ehk teise põlvkonna edusammude alusel (Portes & Rumbaut 2001). Seda põhimõtet saab jälgida ka Eesti ühiskonna lõimumise hindamisel, sest Eesti tööturul tegutseb juba Teise maailmasõja järel Nõukogude Lii-dust (enamasti vene päritoluga) sisseerännanute kolmas põlvkond. Nende vanavanemate saabumise ajal aga oli Eesti poliitiline, sotsiaalne ja majanduslik olukord prae-gusest täiesti teistsugune, kuigi geograafiliselt asuvad nad samal territooriumil.

Artiklis on keskendutud Eesti tööturu rahvuslikule segregatsioonile, mille all on silmas peetud eestlaste ja teiste rahvuste jaotuses ametite ning majandusha-rude erinevusi. Segregatsioonist rääkides on eristatud selle horisontaalset (jagunemine majandusharu ehk tegevusala alusel) ja vertikaalset (jagunemine hierarhi-liselt paiknevatesse ametirühmadesse) mõõdet. Tööturu rahvuslik segregatsioon on takistab oluliselt ühiskonna lõimumist ainuüksi seetõttu, et eri rahvustest inimesed ei tegutse koos ega lävi iga päev ühes olulisemas elu-valdkonnas ehk töö-l.

2015. aasta Eesti ühiskonna integratsiooni monitoo-ringu andmed on näidanud, et 56% eestivenelastest ja 49% eestlastest suhtlevad teisest rahvusest inimestega just töö-l või koolis, hoopis vähem aga vaba aja veetmisel, vastavalt 36% ja 23% (Kruusvall 2015 65–66). Teine oluline tegur, mis tööturu rahvusliku segregatsiooni puhul ühiskonna lõimumist takistab, on sellest tule-nev tajutud ebavõrdsus. Ehk teisisõnu, tööturul kuju-nev rahvuslik ebavõrdsus õonestab ühiskonna sidusust niivõrd, kuivõrd ebasoodsamas olukorras olivad tajuvad seda ebaõiglasena. Eestis peab 2015. aasta integratsiooni monitooringu andmetel vaid kolmandik teiste rahvuste esindajatest hea töö saamise võimalusi erasektoris eest-lastega võrdseks, kuid eestlastest hindab venekeelsete inimeste ja eestlaste hea töö saamise võimalusi võrd-seks veidi üle poole. Veelgi kriitilisemad oldi riigi- või omavalitsuses juhtivale ametikohale jõudmise võima-luste korral: eestlaste ja venekeelsete inimeste võimalusi

hindas võrdseks iga üheteistkümnese eestivenelane, küll aga iga neljas eestlane. Need andmed näitavad veenvalt, et teiste rahvuste esindajad hindavad oma võimalusi Eesti tööturul edasijõudmiseks eestlastega võrreldes märkimisväärselt viletsamaks.

Peatükis on otsitud vastuseid järgmistele küsimustele. Esiteks, kui suur on eestlaste ja teiste Eestis elavate rahvuste tööturu segregatsioon ameti ja majandusharu alusel? Teiseks, millised muutused on tööturu rahvuslikus segregatsioonis viimase 25 aasta jooksul toimunud? Kolmandaks, kuidas on omavahel seotud Eesti tööturu horisontaalne ja vertikaalne segregatsioon? Kasutatud on Eesti tööturu uuringu (ETU) perioodi 1989–2015 iseloomustavaid andmeid. ETU on küsitlusandmestik, mis paraku ei hõlma Eestisse uussisserändajaid viimase 25 aasta jooksul. Seetõttu on nimetatud teiste rahvuste esindajaid eestivenelasteks, sest valdav enamik neist on pärast Teise maailmasõda Nõukogude Liidu aladelt sisseännanud inimesed ja nende järeltulijad, kes on rahvuselt venelased või on vene keel nende kodukeel.

3.4.1. Töötuse ulatuse rahvuslik erinevus

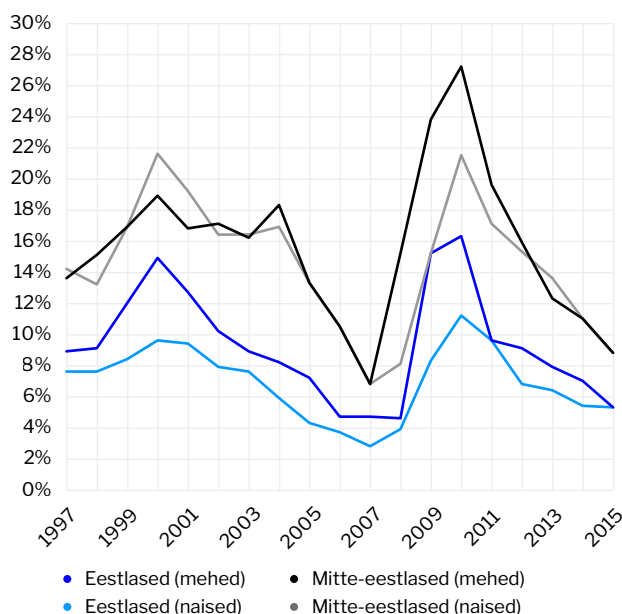
Tööturu rahvusliku jaotuse analüüsimisel on vaadeldud töötuse näitajaid, sest töötus iseloomustab tõrjutust tööturult ehk puudulikku lõimumisvõimalust. Töötud on inimesed, kes otsivad aktiivselt tööd ja on selle leidmisel valmis kohe tööd alustama. ETU andmed näitavad, et Eesti iseseisvuse taastamisele järgnenud siirdekogemus tööturul osutus eestivenelastele dramaatilisemaks kui eestlastele, sest nende töötus kasvas oluliselt kiiremini kui eestlaste oma ning selle ulatus olenes majanduslikust enam kui eestlaste puhul (vt joonis 3.4.1).

Samal ajal on töötuse ajaline muutumine olnud rahvusrühmades üsna sarnane: 1990. aastate lõpus töötuse määr suurenes, kuid eeskätt eesti rahvusest meeste ja eestivenelastest naiste seas. Nii eestlastest naiste kui ka eestivenelastest meeste hulgas oli töötuse kasv eespool nimetatud perioodil märgatavalt tagasihoidlikum. Käesoleva sajandi alguse majandustõus aga ei toonud kaasa olulisi muutusi tööhõive riskide ja võimaluste jaotumisse rahvuslikus lõikes. 2000. aastast kuni 2008. aasta majanduskriisi alguseni vähenes töötus mõlemas rahvusrühmas oluliselt, kuid jäi eestivenelaste seas ikkagi märgatavalt suuremaks eestlaste vastavast näitajast. Kui 2001. aastal oli tööealiste (vanuses 15–74) eestivenelaste töötuse määr eestlaste omast 1,6 korda kõrgem, siis aastatel 2004–2006 oli see vahe lausa 2,4-kordne. Parimas tööeas (vanuses 25–39) töötajate puhul oli eestlaste ja eestivenelaste erinevus veelgi ilmsem: aastatega 2001–2006 kasvas töötuse vahe 1,8-kordsest 3,3-kordseks. Erinevused olid eriti

märkimisväärsed naiste töötuse määras: näiteks 2005. aastal oli eestivenelastest naiste töötuse määr eesti rahvusest naiste vastavast näitajast 3,1 korda kõrgem.

2008. aasta majanduskriisi alguseks peaaegu kadusid soolised erinevused mõlema rahvusrühma sees (kuid mitte rahvusrühmade vahel): kriisi ajal olid just eestivenelased need, keda võrreldes eestlastega mõjutasid ebaproportsionaalselt rohkem töötus, aga ka muud muutused tööturul (sh nt tööaja vähendamine, sundpuhkus jms). Aastaks 2010 suurenes töötuse määr eestivenelastest meeste seas rekordilise 27%-ni ja naiste seas 22%-ni. Veelgi rängemalt mõjutas majanduskriisi noori: 15–24-aastaste eestivenelaste töötuse näitaja kasvas 2010. aastal 43%-ni. 2015. aastaks erinevused vähenesid, kuid eestivenelaste töötus on endiselt 1,5 korda suurem kui eestlaste vastav näitaja. Samuti on endiselt suurimad rahvuste erinevused kõige nooremas vanuserühmas: eestivenelastest noorte töötus on endiselt väga suur (22,6%), ületades eestlaste oma 2,1 korda (eestlastest noorte vastav näitaja oli 2015. aastal 10,6%). Eestis on küllalt tavaline, et rahvuslikud erinevused töötuse määras on suuremad majanduslikult keerulistel ja väiksemad n-õ headel aegadel.

Joonis 3.4.1. Töötuse määr rahvuste lõikes, 1997–2015

Allikas: statistikaamet.

3.4.2. Üldised suundumused tööturul tegevusala alusel

Tööturu rahvusliku segregatsiooni horisontaalne mõõde peegeldab rahvusrühmade jagunemist majandusharude ehk tegevusalade alusel. Eestis on see jagunemine paljuski nõukogude aja pärand, kajastades tolleaegse käsu-

majanduse võimusuhteid. Nõukogude Liidu moderniseerimise, linnastumise ja industrialiseerimise poliitika mõjul rändasid Eestisse eelkõige tööstustöölised. Eriti ilmseks aga muutus rahvuslik eristumine 1960. aastate teisest poolest koos oluliste muutustega majanduse korralduses. Käsumajanduslike võimusuhte tsentraliseerimisega jäi Eesti enda käsutada oluliselt väiksem tööturu osa, nn kohalik majandus. Üleliiduline majandus värbas tööjõudu väljastpoolt Eestit, kuid kohaliku alluvusega ettevõtetele õpetati töötajaid eelkõige Eesti õppeasutustes.

Rahvusliku eraldatusega kaasnes ka ebavõrdsus. Üleliidulised ettevõtted olid tihedalt seotud sõjatööstusega ja nende kaudu saadavad hüved (näiteks korter, aga ka toidukaubad) olid hoopis soodsamad kohaliku majanduse pakutuga võrreldes. Selline hüvede jagamine ettevõtete kaudu mõjutas väga palju inimeste elujärge ja selle kaudu ka rahvussuhteid. Eesti iseseisvuse taastamisega kaotati käsumajanduslikud võimusuhted. Uute võimusuhetega rahvuslik eraldatus oluliselt ei vähenenud, küll aga muutus mõnevõrra see, millistele tegevusaladele millised rahvused koondusid. Avalikus sektoris vähenes eestivenelaste osa, venekeelsed ettevõtjad aga „liikusid“ tööstusest hoopis teenindusse (nt hulgi-kaubandusse) (Vöormann & Helemäe 2003).

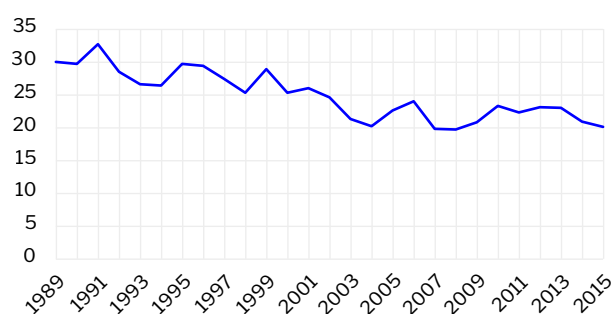
Tööturu horisontaalne segregatsioon on tugevalt seotud ka rahvuslik-keelelise jaotumisega Eesti haridussüsteemis nii kooli õppekeele, omandatud haridustaseme kui ka eriala alusel. Näiteks jätkavad vene õppekeelega põhikooli lõpetanud noored sagedamini õpinguid kutsekoolis, aga eestikeelsete põhikoolide lõpetajatest suurem osa gümnaasiumis või keskkoolis (Lindemann & Saar 2012). Tegemist ei ole sugugi alati „vabatahtliku“ valikuga. Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete rühmade uurigus viitasid vene noored kutsekoolile kui paljude jaoks sundvalikule, sest kardeti, et gümnaasiumis ei tulda toime osalise eestikeelse õppega (MEIS 2013). Samuti toimub kutsehariduses erialane jagunemine õppekeele alusel: venekeelsete kutsekoolide õpilaste seas on enam tehnikaerialade omandajaid, eesti õppekeelega kutsekoolides on suurem osa teenindusega seotud erialadel õppijaid. Erialavaliku piirangud tulenevad vene õppekeelega kutsekoolides pakutavatest erialadest.

Järgnevalt on iseloomustatud üldisi suundumusi tööturu rahvuslikul jagunemisel tegevusalade järgi. Jooniselt 3.4.2 näeme, et kuigi horisontaalse erinevuse indeksi väärtus on aastatel 1989–2015 üles-alla kõikunud, on üldiselt hinnates indeksi väärtus – ja selle abil hinnatud Eesti tööturu rahvuslik segregatsioon tegevusalade lõikes – kuni 2000. aastate esimese pooleni vähenenud. 1990. aastate alguse 33%-lt on see jõudnud 2015. aastaks 20%-le. 1990. aastatel vähenes horisontaalse erinevuse indeks märkimisväärselt, peegeldades ennekõike hõivatute vähenemist üldises tööhõivestruktuuris kahel rahvuslikult segregeeritud tegevusalal: põllumajanduses, kus valdavalt töötasid eestlased, ja

Tööturu segregatsiooni mõõtmiseks kasutatakse tavapärast erinevuste indeksit, mis näitab, mitu protsenti eestlasi (või eestivenelasi) peaks vahetama tegevusala või ametit selleks, et kummagi rahvuse jaotus tegevusalade (horisontaalne indeks) või ametite (vertikaalne indeks) lõikes oleks võrdne. Kui indeksi väärtus on 0, siis see tähendab, et eri rahvusest inimeste jaotus tegevusalade ja ametite lõikes on võrdne (näiteks tööstuses hõivatuid oleks eestlaste ja eestivenelaste seas proportsionaalselt sama palju). Kui indeksi väärtus on 100, siis näitab see sisuliselt, et kõik eestlased töötavad ühtedel ja kõik eestivenelased teistel tegevusaladel või teistes ametites. Kui erinevuse indeksi väärtus on näiteks 20, siis peaks 20% eestlastest või 20% eestivenelastest vahetama tegevusala selleks, et kaoksid erinevused rahvusrühmade jagunemisel majandusharude ehk tegevusalade lõikes.

tööstuses, kus olid ülekaalus eestivenelased. 1989. aastal töötas 21% kõigist hõivatutest põllumajanduses ja ligi 30% tööstuses, kuid 1990. aastate lõpuks oli põllumajanduses ja tööstuses hõivatute osa langenud vastavalt 8% ja 25%-ni. 2015. aastaks toimunud edasised struktuursed muutused tööhõives on kaasa toonud horisontaalse erinevuse indeksi jätkuva mõningase languse. Seega ei ole rahvusliku segregatsiooni ulatus tegevusalade alusel Eesti tööturul väga oluline probleem.

Joonis 3.4.2. Tööturu rahvusliku horisontaalse erinevuse indeks aastatel 1989–2015

Allikas: autorite arvutused statistikaameti andmete alusel EMTAK 2008 tegevusalade klassifikatsiooni järgi.

Horisontaalse erinevuse indeks peegeldab vaid üldmuutust, rahvusrühmade jagunemine tegevusalade kaupa annab tööturu etnilise segregatsiooni olukorrast ja muutustest täpsema pildi. Võrreldes 1989. ja 2015. aasta andmeid, ei ole kuigi oluliselt muutunud tegevusalade loetelu, kus eestlased või eestivenelased on ülesindatud. Eestlased on püsivalt olnud üleesindatud põllumajanduses, hariduses ja kunstis hõivatute hulgas, eestivenelased aga eelkõige tööstuses, veondukes ja laonduses töötajate seas. Siiski on iseseisvuse taastamisest toimunud üks oluline muutus: 1989. aastal

olid mitte-eestlased ülesindatud avalikus halduses ja riigikaitses hõivatute seas, kuid juba 1990. aastate esimesel poolel muutus rahvusrühmade vahetõrje sellel tegevusalal endisega võrreldes vastupidiseks. Sellele aitasid kahtlemata kaasa avaliku halduse ja laiemalt avaliku sektori töökohtadele kehtestatud kodakondsuse omamise ja eesti keele oskuse nõuded.

Rahvuslikku segregatsiooni on võimalik hinnata ka ettevõtete juhatuses ja töökollektiivide rahvusliku koosseisu põhjal. Kõigest 9% Eesti ettevõtete juhatustes on eestlased koos teise rahvuse esindajaga (Praxis 2015). Integratsiooni monitooringu andmeil töötas 2015. aastal segakollektiivides ehk seal, kus eestlasi ja eestivenelasi oli umbes pooleks, vaid kümnendik eestlastest ja alla kolmandiku eestivenelastest (Saar & Helemäe 2015). Uuringute andmed kõnelevad selle poolt, et tegemist ei ole eestivenelaste vabatahtliku kapseldumisega. 2015. aasta integratsiooni monitooringu andmeil on eestivenelaste kollektiivide töötajad vähem rahul oma tööga kui eestlaste ja segatöökollektiivide esindajad, ka hariduse ja töö vastavus jätab peamiselt eestivenelastest koosnevates töökollektiivides soovida.

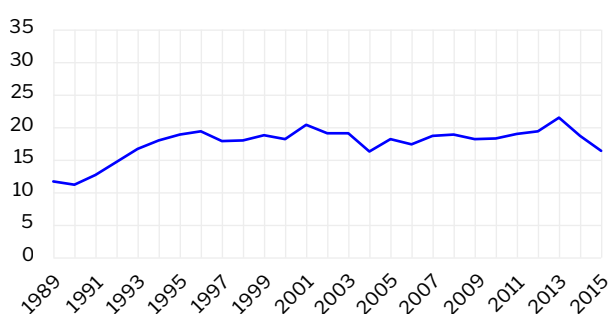
Vene nimega inimestel on Eestis märgatavalt väiksem tõenäosus tööintervjuule pääseda kui neil, kellele eestipärane nimi (Uudmäe 2012). Eestivenelaste hulgas (sh gümnaasiuminoored) on laialt levinud arvamus, et venepärane perekonnanimi või vene aktsent takistavad oluliselt edu Eesti tööturul (Aavik 2015; Kallas jt 2013; MEIS 2013). Sellega nõustuvad ka eestlastest ettevõtjad, kelle hinnangul on rahvuspõhine diskrimineerimine Eesti tööturul probleem, millega tuleks tegeleda. Siiski ei peeta seda ühiskonna suurimaks või olulisemaks valukohaks (Plaan 2015).

3.4.3. Üldised suundumused tööturu rahvuslikus vertikaalses segregatsioonis

Järgnevalt on vaadeldud Eesti tööturu rahvusliku vertikaalse ehk ametialase segregatsiooni muutust viimase 25 aasta jooksul (vt joonis 3.4.3). Vertikaalse erinevuse indeks tõusis 1990. aastate esimesel poolel 1980. aastate lõpu üsna madalalt 11%-lt kuni 19%-le ja on nüüd pendeldanud 17–18% ümber (sedagi mitte oluliselt). Segregatsiooni suurenemisele 1990. aastate alguses aitasid kaasa Eesti siirdeperioodile iseloomulikud võimusuhte muutused (Pettai & Hallik 2002). Eraldatus suurenes hüppeliselt vene keele väljatõrjumisega ja eesti keele nõuete jõulise kehtestamisega koos sellega, et nõukogude ajal sisserännanutele ei antud automaatselt kodakondsust.

2015. aasta seisuga peaks umbes 15% eestlastest või eestivenelastest ametit muutma selleks, et kaoksid erinevused rahvusrühmade jagunemisel ametite lõikes. Sama metoodikaga arvatud võrdlusandmeid teiste riikide kohta on keeruline leida: siiski näib vertikaalne segregatsioon Eestis olevat pigem keskmisel tasemel. Enamikus Lääne-Euroopa riikides on segregatsioon aastate lõikes pigem vähenenud (vt nt Glitz 2014), kuid Eesti puhul tekitab muret, et 2000. aastatel on see muutunud üsna vähe. Rahvuslik vertikaalne segregatsioon oleneb ka võrdlusrühmast: näiteks Šveitsis on see esimese põlvkonna migrantide korral 17,2%, kuid teise põlvkonna korral vaid 2% (Liebermann *et al.* 2014).

Joonis 3.4.3. Tööturu rahvusliku vertikaalse segregatsiooni indeks aastatel 1989–2015

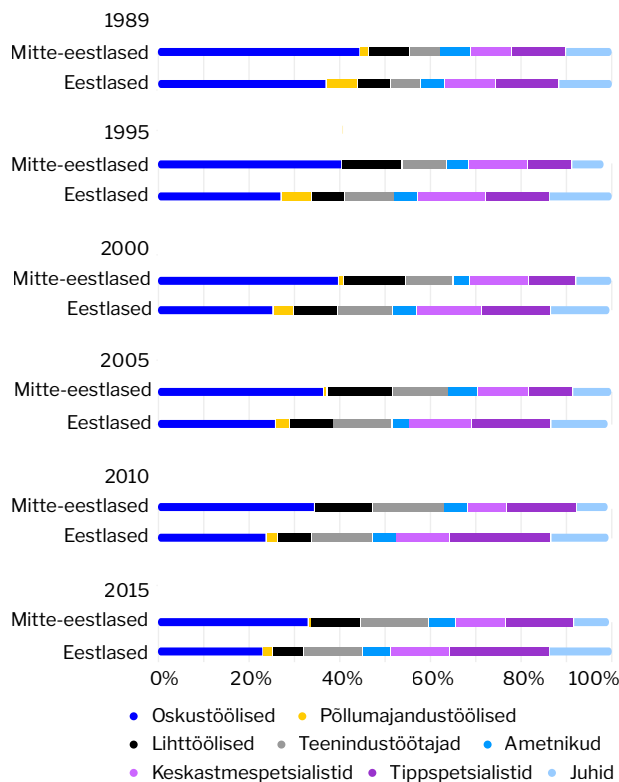

Allikas: autorite arvutused statistikaameti andmete alusel, ISCO klassifikaatori järgi.

Rahvuste jagunemine ametirühmade vahel peegeldab hästi toimunud muutusi. Jooniselt 3.4.4 on näha, et 25 aasta jooksul on märgatavalt suurenenud valgekraade osa, aga eelkõige eestlaste hulgas. Hakkab silma, et eestivenelaste väljavaated töötada juhi või tippspetsialistina on eestlastega võrreldes tagasihoidlikumad. 1990. aastate algusest praeguseni on eestlaste esindatus nendes ametirühmades olnud pidevalt 1,5–1,7 korda suurem teiste rahvustega võrreldes. 2000. aastate keskpaiga majandustõusu ajal need erinevused küll mõnevõrra vähenesid, kuid 2008. aasta majanduskriisi ja kriisist väljatulek on siiski olnud edukam eestlaste jaoks. Erinevused on viimase kümnemkonna aasta vältel püsitud 12–13 protsendipunkti piires. Silma hakkab ka eestivenelaste suurem esindatus liht- ja oskustöölise seas. Viimastel aastatel on suurenenud ka eestivenelaste ülesindatus müügi- ja teenindustöötajate hulgas.

Vertikaalse segregatsiooni säilimisele on ilmselt kaasa aidanud ka muutused haridussüsteemis, eeskätt üleminek ühtsele eestikeelsele kõrgharidusele 1990. aastatel. Selle tulemusena on kõrghariduse omandanute osatähtsus eestivenelaste hulgas jäänud maha eestlaste vastavast näitajast ja eelkõige nooremates vanuserühmades: üleminek venekeelsest gümnaasiumist eestikeelsesse kõrgkooli on keeruline vaatamata vene õppekeelele koolide reformimisele. Veel 1989. aasta rahvaloenduse andmetel ületas eestivenelaste hulgas

Joonis 3.4.4. Rahvusrühmade jagunemine ametigrupiti

Allikas: autorite arvutused statistikaameti andmete alusel.

kõrghariduse omandanute osatähtsus (12%) eestlaste vastava näitaja (10%), kuid juba 2000. aastaks oli kuni 40-aastaste seas vahetult muutunud vastupidiseks (vastavalt 16% ja 18% eestivenelaste ja eestlaste hulgas).

Varasemad uuringud on näidanud, et risk teha lihtsamat tööd, kui haridus eeldab, on eestivenelaste seas eestlastega võrreldes oluliselt suurem (Saar & Helemäe 2015). Erinevus hakkab eriti silma kõrghariduse omandanud inimeste seas: 2015. aastal töötas 5% kõrgharidusega eestlastest ametikohal, mis ei nõudnud kõrgharidust, kuid eestivenelaste hulgas oli see protsent kolm korda suurem ehk 15%. Isegi hea eesti keele oskusega kõrgharidusega eestivenelaste puhul ulatub see näitaja 12%-ni (Krusell 2016). See kõik mõjub halvasti kõrgharidusega eestivenelaste sotsiaalsele staatusele ja enesetundele ning soodustab ühtlasi ka rahvuslikku vertikaalset segregatsiooni Eesti tööturul.

3.4.4. Horisontaalse segregatsiooni mõju tööturu ebavõrdsusele

Rahvusliku ebavõrdsuse uurimisel kasutatakse sotsioloogias vähemusrühvuse või sisseerandajate halvemuse tähistamiseks etnilise trahvi (ingl *ethnic penalty*) mõistet (Heath & Cheung 2007). Etnilise trahviga on

Inimkapitali üks mõõdupuu on nn riigikeskne inimkapital, s.t oskused, mis aitavad tulla toime riigi tööturul. Eestivenelaste riigikeskse inimkapitali suuruse määramisel on eristatud kolm rühma.

Väheste riigikeskse inimkapitaliga rühma kuuluvad need, kelle eesti keele oskus jätab soovida ja kes pole ka Eesti kodanikud.

Suure riigikeskse inimkapitali omanikke iseloomustab hea eesti keele oskus ja ka Eesti kodakondsus.

Kõik ülejäänud eestivenelased moodustavad **mõõduka riigikeskse inimkapitaliga** rühma.

tegemist siis, kui sisseerandajate või rahvusvähemuse olukord tööturul osutub enam- või põlisrahvuse omast viletsamaks ka sarnase inimkapitaliga (haridustase ja töökogemus), sh ka riigikeskse (ehk just selles riigis olulise – vt Borjas 1985) inimkapitali ja isiku tunnuste puhul, nt sugu, vanus. Etniline trahv viitab ebavõrdsele kohtlemisele, kuigi ei pruugi otseselt tuleneda sellest (nt võivad tööandjad eelistada uute töötajate värbamist olemasoleva personali vahendusel, nii peegeldavadki töökollektiivid üha enam töötajaskonna tuttavate – sotsiaalsete võrgustike – rahvuslikku kuuluvust).

Seega on etnilise trahvi tuvastamiseks võrreldud suure riigikeskse inimkapitaliga eestivenelaste käekäiku tööturul võrdse haridustasemega eestlaste omaga (võrdluseks on võetud arvesse ka soolist kuuluvust, vanust ja elukohta). Kui võrdse inimkapitali puhul osutub eestlaste tööturuolukord eestivenelaste omast paremaks, on tegemist etnilise trahviga.

ETU 2011–2015 andmed näitavad, et eestivenelaste tööturuväljavaated on oluliselt viletsamad võrreldes eestlastega (vt tabel 3.4.1, veerg „Tööturg“). Etniline trahv ilmnes ka suurema riigikeskse inimkapitaliga eestivenelaste korral. Hea eesti keele oskus ja Eesti kodakondsus peaks võimaldama neil eestlastega võrdse konkureerida. Siiski osutuvad eestlastega võrreldes tagasihoidlikumaks nende võimalused jõuda kõrgele ametipositsioonile (s.t töötada juhi või tippspetsialistina) või kuuluda kõrgepalgaliste hulka (s.t kõrgeimasse palgakvintiili ehk kõige kõrgema palgaga viiendikku netopalgas alusel järjestatud töötajatest). Ka töötaks jäämise või üleharituse tajumisega seotud ohud osutuvad eestivenelastele etniliseks trahviks nii kõigi 25–59-aastaste eestivenelaste kui ka samas vanuses suure riigikeskse kapitaliga töötajate puhul.

Segmenteeritud tööturu teooria järgi ei pruugi etnilise trahvi põhjus olla vaid töötajate omadustes, trahv võib tuleneda ka ebasoodsatest töökohtadest. Eesti tööturul võiks eestivenelaste etniline trahv olla seotud ka piiratud juurdepääsuga soodsatele tegevusaladele.

Järgnevalt on vaadeldud, kas ja kuidas on tööturu rahvuslik segregatsioon tegevusvaldkondade lõikes

Tabel 3.4.1. Eestivenelaste võimalused tööturul võrreldes eestlaste võimalustega¹

25–59-aastased eestivenelased võrreldes eestlastega		Tegevusalad			
		Tööturg	Eesti segment	Sega-segment	Vene segment
Kõrge amet	Kõik EV ²	ET ⁴	+ ⁵	ET	ET
	SRK ³	ET	+	ET	+
Kõrge palk	Kõik	ET	ET	ET	ET
	SRK	ET	ET	ET	ET

25–34-aastased, teine-kolmas sisse-rännanud eestivenelaste põlvkond võrreldes eestlastest eakaaslastega		Tegevusalad			
		Tööturg	Eesti segment	Sega-segment	Vene segment
Kõrge amet	Kõik EV ²	ET	V ⁶	ET	ET
	SRK ³	ET	V	V	+
Kõrge palk	Kõik	ET	V	ET	ET
	SRK	ET	V	ET	+

Allikas: ETU 2011–2015 andmed, autorite arvutused.

1. Tabel on koostatud logistilise regressiooni tulemuste alusel, lisaks esitatud tunnustele olid mudelitesse lisatud ka haridus, sugu, elukoht, 25–59-aastastel olid eristatud ka kolm vanusrühma.
2. Kõik EV – kõik eestivenelased olenemata riigikeskse inimkapitali suurusest.
3. SRK – suure riigikeskse inimkapitaliga eestivenelased (valdavad eesti keelt kõnes ja kirjas, on Eesti kodanikud).
4. ET – etniline trahv, s.t eestlaste väljavaated on soodsamad.
5. + – eestivenelaste väljavaated on soodsamad.
6. V – võrdsed võimalused (tõenäosus töötada juhi või tippspetsialistina või kuuluda kõrgepalgaliste hulka ei erine eestivenelastel eestlaste omast).

(s.o horisontaalne segregatsioon) seotud tööturu rahvusliku ametialase (vertikaalse) segregatsiooni ja laiemalt ebavõrdsusega.

Horisontaalne segregatsioon soodustab rahvuslikku ebavõrdsust tööturul, kui ühed rahvused koonduvad soodsamatele tegevusaladele, teised aga ebasoodsamatele. ETU 2011–2015 andmetest selgus, et kooskõlas segmenteeritud tööturu teooriaga on segmendis, kus eestivenelased on ülesindatud, kasinamad väljavaated edule (nii kõrgele ametipositsioonile kui ka kõrgele palgale) ja suuremad ohud (üleharitus) võrreldes tööturu kahe ülejäänud segmendiga. Töötuks jäämise oht on eestivenelaste segmendis suurem kui eestlaste segmendis, olles küll sama, mis segasegmendis.

Etniline trahv ilmnes ka siis, kui analüüsis võeti arvesse tööturu jagunemine kolmeks rahvuslikuks segmendiks. Etnilise trahvi ulatus erines mõnevõrra rahvuslike segmentide lõikes, kuid kõrgepalgaliste hulka kuulumise (vt tabel 3.4.2, veerud „Tööturu segmendid“) ja ka üleharituse ning töötuse vältimise väljavaated olid kõigis segmentides eestlastel paremad, sh ka võrdluses

ETU 2011–2015 andmetele tuginedes on analüüsitud eestivenelaste võimalusi ametialaseks edendamiseks, s.t etnilist trahvi kolme liiki tegevusaladel. Eristamise alus oli eestivenelaste esindatus tegevusaladel. Selleks jagatakse eestivenelaste osatähtsus vastaval tegevusalal eestivenelaste osatähtsusega hõivatud rahvastikus. 1,0 tähistab „ideaalset“ esindatust, suurem osatähtsus kui 1,0 viitab eestivenelaste ülesindatuse ulatusele, osatähtsus alla 1,0 aga nende alaesindatusele.

Tööturu segasegment – tegevusalad, kus eestlased ja eestivenelased on võrdselt esindatud, s.t tegevusalad, kus nii eestivenelaste kui ka eestlaste osatähtsus on umbes sama, mis hõivatud rahvastikus tervikuna (uuringus on peetud enam-vähem võrdseks 0,75–1,25 osatähtsuste suhet tegevusalal ja hõivatud rahvastikus).

Tööturu eestlaste segment – tegevusalad, kus eestivenelased on alaesindatud (nende osatähtsus vastaval tegevusalal moodustab alla 0,75 nende osatähtsusest kogu hõivatud rahvastikus).

Tööturu eestivenelaste segment – tegevusalad, kus eestivenelased on ülesindatud (nende osatähtsus tegevusalal moodustab üle 1,25 nende osatähtsusest kogu hõivatud rahvastikus).

suure riigikeskse inimkapitaliga eestivenelastega. Suurimad kaotajad ükskõik millises tegevusvaldkonnas on need eestivenelased, kellel on kasin eesti keele oskus või kellel puudub Eesti kodakondsus (või mõlemad). Positiivne sõnum aga on see, et nendel soodsamatel tegevusaladel, kus eestivenelased on eestlastega võrreldes alaesindatud, on kõigil, eriti aga hea eesti keele oskusega ja Eesti kodakondsusega eestivenelastel väga head, eestlastest isegi paremad võimalused jõuda kõrgematele ametipositsioonidele.

Suure riigikeskse inimkapitaliga eestivenelaste „keskmine“ etniline trahv väljavaates kõrgetele ametikohtadele on seotud eelkõige sellega, et nad on alaesindatud kõige soodsamatel (nn eestlaste) tegevusaladel.

3.4.5. Tööturu rahvuslik segregatsioon sisserändajate põlvkondade lõikes

Teooria järgi peaks sisserändajate lastel, s.t teise põlvkonna sisserändajatel olema põlisrahvaga võrdsed tööturvõimalused. Just teise põlvkonna alusel otsustatakse riigi lõimumispoliitika edukuse üle. Sisserändajate teise põlvkonna mõiste aga erineb Eestis Lääne-Euroopa ja

Põhja-Ameerika riikide omast. Eesti iseseisvuse taastamisega muutusid täielikult ka rahvussuhted. Seetõttu kõik need, kes sel ajal olid juba tööturul, esindavad sisuliselt sisse­rännanute esimest põlvkonda (sest pidid täiskasvanuna uute oludega kohanema).

Sisuliselt saab teise põlvkonna sisse­rändajateks pidada vaid neid eestivenelastest sisse­rändajate lapsi, kes on sündinud ja hariduse omandanud iseseisvas Eestis. Teatud reservatsiooniga võiks pidada Eestis iseseisvunuteks 25–34-aastaseid inimesi. Võrreldud on 25–34-aastasi teise ja kolmanda põlvkonna (edaspidi teise-kolmanda põlvkonna) eestivenelasi nende eestlastest eakaaslastega: kuivõrd erineb eestlastest eakaaslaste omast nende olukord tööturul. Kas nende jõudmisel tööikka väheneb tööturu rahvuslik segregatsioon iseenesest ja oluliselt?

ETU andmetel on riigikeele oskus ja Eesti kodakondsus oluline eestlastest noorte konkurentsieelis­ tööturul. Eestis sündinud ja Eestis iseseisvunud teise-kolmanda põlvkonna eestivenelastest valdasid eesti keelt kõnes ja kirjas vaid pooled, Eesti kodakondsus oli kahel kolmandikul sellest noorte rühmast. ETU andmetel oli 2011.–2015. aastatel piisavalt suur riigikeskne inimkapital vaid ligi pooltel teise-kolmanda põlvkonna eestivenelastel.

Ka haridustaseme poolest on eesti noortel mõningane konkurentsieelis teise-kolmanda põlvkonna eestivenelastest noorte ees: eestlaste vastavast vanuserühmast on kõrgharidus 39%–l, teise-kolmanda põlvkonna eestivenelastest eakaaslastest aga 32%–l. 35–49-aastaste vanuserühmas oli see rahvuslik erinevus kõrghariduse omandanute protsendis väiksem, mis viitab rahvusliku ebavõrdsuse süvenemisele. Hariduslik ebavõrdsus aga kipub kanduma põlvkonnast põlvkonda.

Eesti segmendis on teise-kolmanda põlvkonna noored ala­esindatud samal määral kui nendest vanemad eestivenelased. Positiivne on see, et teise-kolmanda põlvkonna noored on võrreldes 35–49-aastaste eestivenelastega veidi vähem koondunud nn vene tööturusegmenti. Nad on 35–49-aastastest eestivenelastest enam esindatud nn segasegmendis.

Kuigi horisontaalne segregatsioon on aja jooksul vähenenud ennekõike nooremate inimeste seas, kogevad sellegipoolest teise-kolmanda põlvkonna suurema riigikeskse kapitaliga eestivenelased etnilist trahvi: neil on raskem kui eestlastel pääseda kõrgele ametiposit­ sioonile (vt tabel 3.4.2 „Tööturg“, ka nt Saar & Helemäe 2015) ja kuuluda kõrgepalgaliste hulka.

Noorte eestivenelaste ja nende eestlastest eakaaslaste vahe tööturu võimaluste puhul varieerub vastavalt nii eestivenelaste riigikeskse inimkapitali hulga kui ka selle alusel, millises tööturu rahvuslikest segmentidest töötatakse (vt tabel 3.4.2 „Tööturu segmendid“). Positiivseks võib pidada seda, et teise-kolmanda põlvkonna eestivene noored, kellel õnnestus saada tööle eestlaste tööturusegmenti, ei jää seal konkurents­ is eestlastest

eakaaslastele alla: neil on eestlastega võrdsed välja­ vaated saada kõrgele ametikohale ja saada kõrget palka.

Suurema riigikeskse kapitaliga teise-kolmanda põlvkonna noored kogevad eestlastega võrdsed võima­ lusi jõuda kõrgele positsioonile ka segasegmendis. Samal rühmal on kindlad eelised eestlastega võrreldes isegi eesti segmendis nii kõrge ametikoha kui ka kõrge palga puhul. Ka teise-kolmanda põlvkonna eestivene noorte puhul aga kehtib sama järeldus, mis 25–59-aastaste rühma puhul tervikuna. Riigil on tähtis osa rahvusliku ebavõrdsuse vähendamisel, sest ebavõrdsus tuleneb suuresti juurdepääsuteketest, mis takistavad sisene­ mist eestlaste tööturusegmenti, sh avalikku sektorisse.

Kokkuvõte

Uuringu tulemused näitavad, et tööturu rahvustepõhine horisontaalne tegevusalade segregatsioon on küll vähe­ nenud, kuid n-ö eestlaste ja eestivenelaste tööturuseg­ mentide vahel ilmnevad tõkked. Mitmes uuringus on juhitud tähelepanu ettevõtete ja töökollektiivide rahvus­ liku eraldatusega seotud väljakutsetele. Ametirühmade rahvuslik segregatsioon ei ole küll kuigi suur, aga kui horisontaalse segregatsiooni 1990. aastate märkimis­ väärsele kasvule järgnes vähenemine, ei toimunud see ametirühmade segregatsiooni puhul. Pigem on toi­ munud vahelduv kõikumine üles-alla. Siiski ei pruugi nõnda mõõdetud ja mõtestatud rahvusliku segregat­ siooni ulatus olla eriti problemaatiline. Küll aga vajaks tähelepanu see, kuidas ka vähenev horisontaalne seg­ regatsioon toetab vertikaalse segregatsiooni püsimist.

Eelkõige on see seotud tööturu segmendile iseloo­ mulike töökohtade kvaliteedi ja sinna koonduva töö­ tajaskonna rahvusega. Uuringu tulemused kõnelevad selle poolt, et just nn eesti tööturusegmendi puhul on tegemist parimate karjäärivõimaluste ja kõrge palga väljavaatega ning ka väiksema (nt töötuse ja tajutud üle­ harituse) ohuga teiste segmentidega võrreldes. Problee­ mid on, ilmselt ka ebavõrdne kohtlemine mitte niivõrd edutamisel, kuivõrd laiemalt: juurdepääsul nn eestlaste segmenti.

Teise-kolmanda põlvkonna 25–34-aastaste suure riigikeskse kapitaliga nn eesti segmendis töötavatel eestivenelastel on eestlastega võrdne tõenäosus saada kõrge ametikoht ja hea palk, s.t puudub nn etniline trahv. Siiski on need eestivene noored oluliselt ala­ sin­ datud selles soodsas nn eesti segmendis. Seega tuleneb eestlaste soodsam tööturuolukord just koondumisest „headele“ tegevusaladele, sh avalikku sektorisse. Riigil on võimalik vähendada etnilist ebavõrdsust tööturul, kui suudetakse tagada eestivenelaste juurdepääs nende­ le tegevusaladele (konkreetsamad soovitused ja ettepane­ kuid on esitatud nt Kallas *et al.* 2013).

Eesti riik või kohalikud omavalitsused on tööandjaks enam kui pooltele eestlaste segmendi töötajatele, seega on riigil otsene võimalus vähendada tõkkeid eestivenelaste juurdepääsul sellesse valdkonda. Uuringud näitavad, et vähesed kontaktid eestlastega ja juurdepääsu puudumine peamise rahvusühkonna võrgustikele aitavad kaasa rahvusliku segregatsiooni säilimisele, piirates haritud ning hästi eesti keelt valdavate venekeelsete inimeste võimalusi oma tööturupositsiooni parandada (vt nt Toomet 2012). Sotsiaalsed võrgustikud (sh ka rahvusülesed) on aga väga ebavõrdsed oma võime poolest toetada edukust tööturul.

2013. aastal jõustunud avaliku teenistuse seadus muutis avaliku konkursi kohustuslikuks igal ametitasemel. Selle seaduse järgimisel peaks vähenema sotsiaalse kapitali mõju tööle saamisele avalikku sektoris. Palju aga oleneb ka sellest, kui tähtsaks peetakse esindusbürokratia põhimõtteid, et riigistruktuuride koosseis peegeldaks elanikkonna struktuuri, ehk kui suureks eelseis osutub mõne ameti puhul peale riigikeele oskuse ka vene keele oskus ja eestivenelaste meelsuse ning vajaduste tundmine.

Paraku ei suuda avalikus sektoris kehtestatud üsna rangeid riigikeele oskuse nõudeid täita pea pooled iseiseisva Eesti haridussüsteemis õppinud teise-kolmanda põlvkonna noored eestivenelased. Seniste suundumuste jätkumisel on raske loota kiiret tõkete haihtumist tööturu rahvuslike segmentide vahel. Õppekeele alusel eraldatud haridussüsteemi säilimine ei võimalda ka püsivate rahvusüleste sotsiaalsete võrgustike kujunemist, mis kaugemas tulevikus võimaldaksid juurdepääsu „kasulikele“ sotsiaalsetele võrgustikele. Haridussüsteemist väljunud inimestele, kellel puudub juurdepääs „mõjukatele“ eestlaste võrgustikele, oleksid toeks ja motiveeriksid eestikeelsesesse töökeskkonda siirduma paindlikumad tööturule sisenemise võimalused, näiteks kui inimese palkamisel võimaldatakse teatud üleminekuperiood töö käigus eesti keele oskuse parendamiseks või pakutakse keeletuge.

Riigil on teisedki hoovad rahvusliku ebavõrdsuse vähendamiseks Eesti tööturul:

- 1) vähendada hariduslikku segregatsiooni (sh haridusasutuste eraldatust õppekeele alusel);
- 2) toetada noori venekeelseid inimesi riigikeskse inimkapitali kogumisel.

Viidatud allikad

- Aavik, K. (2015). Intersectional Disadvantage and Privilege in the Estonian Labour Market: An Analysis of Work Narratives of Russian-Speaking Women and Estonian Men. PhD Thesis. Tallinn University.
- Borjas, G. J. (1995). Assimilation and Changes in Cohort Quality Revisited: What Happened to Immigrant Earnings During the 1980s? *Journal of Labor Economics*, Vol. 13, pp. 201–245.

- Crul, M., Schneider, J. (2010). Comparative integration context theory: participation and belonging in new diverse European cities, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 33, No. 7, pp. 1249–1268.
- Glitz, A. (2014). Ethnic segregation in Germany. *Labour Economics*, Vol. 29, pp. 28–40.
- Heath, A. F., Cheung, S. Y. (Eds.) (2007). *Unequal Chances: Ethnic Minorities in Western Labour Markets*, Oxford/New York: Oxford University Press.
- Kallas, K., Kaldur, K., Raudsepp, M., Roosalu, T., Aavik, K. (2013). Võrdse kohtlemise edendamine ja teadlikkus Eestis. Uuringuaruanne. Balti Uuringute Instituut, Tartu.
- Krusell, S. (2016). Eesti keele oskuse ja majanduskriisi mõju eestlaste tööturupositsioonidele. Saar, E. (toim.) Sotsiaaltrendid. Tallinn: Statistikaamet.
- Kruusvall, J. (2015). Rahvussuhted. Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2015. Uuringu aruanne.
- Lessard-Phillips, L., Fibbi, R., Wanner, P. (2008). Assessing the labour market position and its determinants for the second generation. *The European Second Generation Compared. Does the Integration Context Matter?* Maurice Crul, Jens Schneider & Frans Lelie (eds.). Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 165–224.
- Liebermann, A. J., Suter, C., Rutishauser, K. I. (2014). Segregation or Integration? Immigrant Self-Employment in Switzerland. *Int. Migration & Integration*, Vol. 15, pp. 93–115.
- Lindemann, K., Saar, E. (2012). Ethnic inequalities in education: second generation Russians in Estonia. *Ethnic and Racial Studies*, 35, 1974–1998.
- MEIS (2013). Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu raport. Tallinn: TLÜ RAS. http://www.meis.ee/bw_client_files/integratsiooni_sihtasutus/public/img/File/raamatukogu_uuringud/uuringu_raport.pdf (17.09.2016).
- Pettai, V., Hallik, K. (2002). Understanding process of ethnic 'control': segmentation, dependency and co-optation in post-communist Estonia. *Nations and Nationalism*, 8 (4), 505–529.
- Plaan, K. (2013). Tööandjate arusaamad rahvuspoliitilisest diskrimineerimisest Eesti tööturul. Magistritöö. Tartu Ülikool. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/31651/plaan_kaarin.pdf (24.09.2016).
- Portes, A., Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*, Berkeley: University of California Press.
- Saar, E., Helemäe, J. (2015). Tööturg. Eesti Ühiskonna Integratsiooni Monitooring 2015. Uuringu Aruanne. <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/1peatykk.pdf> (10.09.2016).
- Toomet, O. (2012). Kas keeleoskus aitab leida paremat tööd? Riigikogu Toimetised, 25, 49–54.
- Uudmäe, E. (2012). Eesti- ja venepäraste nimede roll tööle kandideerimisel Tallinna näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/28521/Uudmae_Evelyn.pdf?sequence=1 (24.09.16).
- Waters, N. C., Jimenez, T. R. (2005). Assessing immigrant assimilation: New empirical and theoretical challenges, *Annual Review of Sociology*, Vol. 31, pp. 105–125.
- Vöormann, R., Helemäe, J. (2003). Ethnic Relations in Estonia's Business Community, *Ethnicities*, Vol. 3, No. 4, pp. 509–530.

3.5. Eesti koolisüsteemi väljakutsed: õpiedukuse erinevus erikeelsetes koolides ja sisserändajate koolivalikud

Triin Lauri, Kaire Pöder, Leen Rahn

Sissejuhatus

Haridus on üks lõimimise otsustavatest teguritest, kuid milline hariduskorraldus ühiskonna kõige tõhusama lõimijana toimib, on märksa keerulisem küsimus. Eesti põhihariduse korraldus on ajaloolisest pärandist tulenevalt küllaltki omanäoline. Kaua aega on toiminud justkui kaks paralleelset süsteemi: eesti ja vene õppekeele kool (vt nt Nagel 158). Hoolimata sellest, et on vastu võetud mitu otsust, mis eri õppekeele kooli üksteisele lähendaks (põhikooli ja gümnaasiumiseaduse alusel kehtestatud üleminek osalisele eestikeelsele aineõppele, arengukava „Tark ja tegus rahvas“ eesmärk töötada välja ja rakendada investeringute kava spetsiifilist õppekorraldust ja ressursimahukaid tugimeetmeid vajavate – ka õppekeelest erineva emakeelega – õpilaste ja kaasava hariduse toetamiseks jm.), on korralduslikust ühetahelisusest hoolimata eesti ja vene õppekeele koolide erinevused laste õpiedukuse puhul märkimisväärsed.

Eesti praegusele koolisüsteemile esitab väljakutseid ka suurenev sisseränne ja sellega kaasnev kultuuriline mitmekesisus. Uussisserändajate lapsed asuvad enamasti õppima eesti või vene õppekeele koolis, kus neid sageli määratletakse erivajadusega õpilastena, vähesel määral ka rahvusvahelise õppekava alusel inglise keeles õpetavates koolides. Viimased lisavad Eesti senisele kakskeelsele koolikorraldusele veelgi uusi tahke nii õppekeele kui ka üleilmastumise ajastu haridus-

tähtsuse ja -vajaduste puhul. Omaette rühma uussisserändajatest moodustavad nn tagasipöördunud ehk need inimesed, kes on töö tõttu pigem hargmaised ja kelle laste kooli- või lasteaiaavalik võib samuti osutuda probleematiliseks, kuid kes jäävad paraku selle artikli käsitlusest välja.

Peatükis on käsitletud eri keeltes toimivate Eesti üldhariduskoolide osa ühiskonnas ja eelkõige erineva õppekeele koolide mõju õpilaste haridustulemustele. Kõigepealt on antud ülevaate sellest, kuidas jagunevad õpilased Eesti haridussüsteemis eri õppekeeltega koolide vahel ja kuidas see on viimase paarikümne aasta jooksul muutunud. Käsitletakse siinsete rahvusvaheliste koolide arengut ja Eesti senist kogemust ning arusaama uussisserändajate lõimisel siinsesse kooliellu. Teiseks on uuritud, kuidas mõjutab mitmekeelne ja -kultuuriline koolisüsteem õpilaste haridustulemusi. Selleks on võrreldud eesti ja vene õppekeele koolides õppivate 15-aastaste laste õppeedukust, võttes võrdluse aluseks nende PISA-testi tulemused matemaatikas.

PISA (Program for International Student Assessment) on majandusliku koostöö ja arengu organisatsiooni (OECD) rahvusvaheline õpilaste õpitulemuslikkuse hindamisprogramm, mis korraldatakse iga kolme aasta tagant, selles osaleb praegu u 80 riiki ja see analüüsib eri riikide 15-aastaste õpilaste teadmisi ning oskusi ja nende seotust sotsiaal-majandusliku taustaga. Siinse peatüki analüüs põhineb PISA 2012 andmetel.

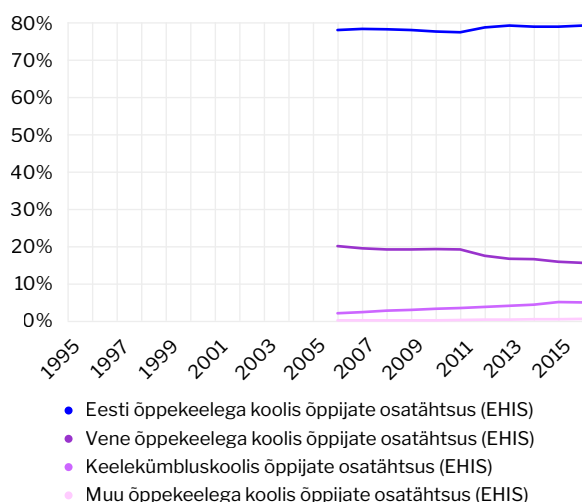
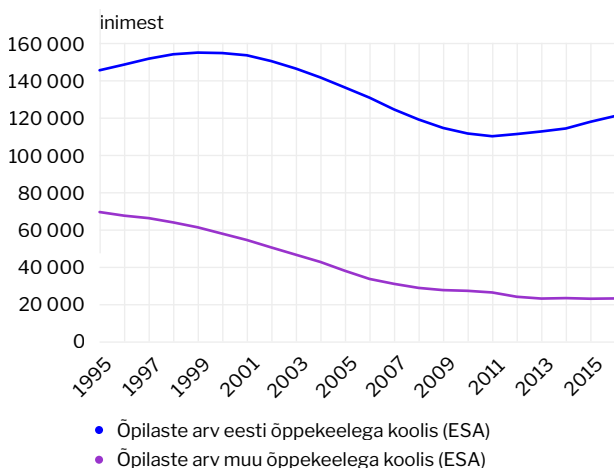
3.5.1. Eri õppekeelega koolide õpilased Eesti haridussüsteemis

Eraldi eesti ja vene õppekeelega koolisüsteemi väljakujunemine Eestis nõukogude ajal peegeldab Teise maailmasõja järgse sisse- ja väljarände tagajärjel mitmekesistunud rahvastikupilti. Iseseisvuse taastamise järel peatus massiline sisse- ja väljaranne endise Nõukogude Liidu aladelt, kuid koolisüsteemi keeleline segregatsioon säilis. Viimasele kahekümnele aastale on omane õpilaste arvu oluline vähenemine kõigis Eesti üldhariduskoolides. Õpilaste arvu vähenemine on olnud eriti silmatorkav vene õppekeelega koolides, kus praegune õppijate arv moodustab vaid kolmandiku 1995. aastal õppinute arvust (vt joonis 3.5.1). Eesti õppekeelega koolis jääb õppijate arvu langus samal perioodil 20% piiresse.

Erisused õppijate arvu vähenemisel on mõjutanud ka eri õppekeeles õppijate osatähtsust. Paarkümmend aastat tagasi oli eesti keeles õppijate osa alla 70%, nüüdseks on see tõusnud 80% lähedale. Vene keeles õppijate osatähtsuse vähenemine jäi vaadeldava perioodi esimesse kümnendisse. Edasi vene keeles õppijate osa stabiliseerub mõneks ajaks 20% lähedal ja seejärel, sedamööda, kuidas gümnaasiumiõpilased suunatakse eesti keele kümblusesse, väheneb 15%-ni. Põhikooliastmes on viimasel kümnendil vene keeles õppijate osatähtsus püsinud samal tasemel. Eesti hariduspilti on mitmekesistamas õpilased, kes õpivad eesti või vene keelest erinevas keeles (peamiselt inglise, teataval määral ka soome keeles). Nende õppijate arv on viimase kümne aasta jooksul suurenenud 126-lt 2006. aastal kuni 670-le 2016. aastal, moodustades küll väikese (0,4%), kuid tasapisi kasvava osa kõigist õppijatest.

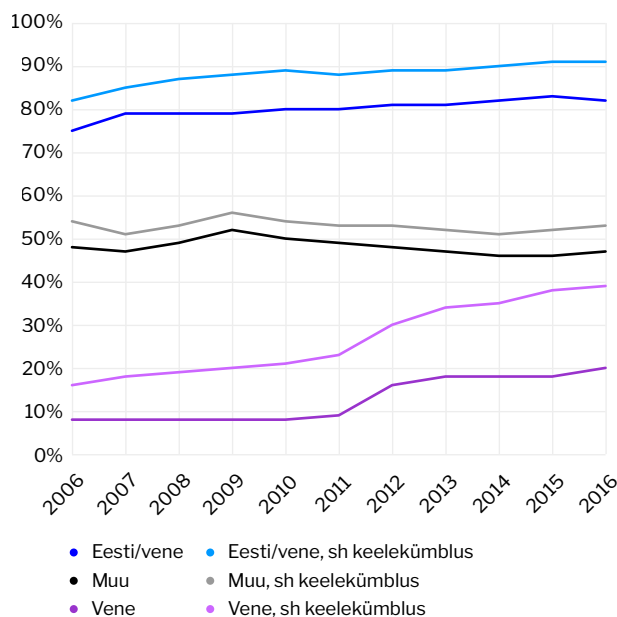
Õpilaste jaotus emakeele alusel erineb joonisel 3.5.1 esitatud õppekeelel põhinevast jaotusest eelkõige vene emakeelega noorte puhul, kelle osa on viimased kümme aastat püsinud tegelikult ühe neljandiku lähedal. Seega võib öelda, et eesti keeles õppijate osatähtsuse suurenemist on demograafiliste tegurite kõrval kujundanud emakeelerühmade koolivalik. Jooniselt 3.5.2 on näha,

Joonis 3.5.1. Eesti üldhariduskoolides eri õppekeeles õppijate arv ja osatähtsus 1995–2016

Allikas: statistikaandmebaas (ESA) 2016; EHIS 2016.

Joonis 3.5.2. Eesti keeles ja eesti keelekümbluses õppijate osatähtsus emakeelerühmade lõikes 2006–2016

Allikas: EHIS 2016.

et eesti-vene kakskeelsed noored (neid õpib Eesti koolides 2016. aastal umbes poolteist tuhat) valivad õpinguteks enamasti eesti õppekeelega kooli. Eesti või vene keelest erineva emakeelega õpilastest (nende arv iga aastaga veidi suureneb, aga pole veel jõudnud tuhandeni) umbes pooled valivad eesti õppekeelega kooli, ülejäänud jagunevad vene ja muu õppekeelega koolide vahel. Vene emakeelega õppijate hulgas on küll ootuspäraselt kõige vähem neid, kes õpivad eesti keeles, aga just selle rühma puhul on märgata eesti keeles õppijate osatähtsuse kasvu. Tuleb siiski arvestada, et nimetatud muutus on seotud valikutega gümnaasiumis, põhikooliastmes püsib eesti keeles õppivate vene noorte osa stabiilselt 8–9% juures. Haridusstatistikas kajastuv käitumusmuutus vene emakeelega õppijate hulgas langeb kokku haridusreformide ajastusega ja annab seega märku eelkõige muutustest koolikorralduses.

Eraldi rühma Eesti haridussüsteemis moodustavad uussisserändajatest õpilased ehk need, kes on Eestis elanud või viibinud vähem kui kolm aastat ja keda seetõttu käsitletakse kui haridusliku erivajadusega õppijaid. 2016. aastal registreeriti Eesti koolides selliseid õpilasi 378, mis on poole rohkem kui veel viis aastat tagasi. Tuleb siiski arvestada, et tegelikult on uussisserändajate käsitlemine ühtse rühmana küllalt tinglik (Kasemets jt 2013). Esiteks seetõttu, et sellesse rühma kuuluvad erineva rändetaustaga õpilased – nii need, kes viibivad Eestis lühiajaliselt, kui ka need, kes jäävad Eesti haridussüsteemiga seotuks ka pärast kolme aasta möödumist, kui nad ametkondliku määratluse kohaselt enam uussisserändajaks ei liigitu. Teiseks võib õpilase määramist uussisserändajana mõjutada see, millise õppekeelega koolis ta õpib. Nimelt saavad rändetaustaga erivajadusega õppurite toetust taotlema vaid eesti õppekeelega koolid. Otsus lähtub asjaolust, et toetuse eesmärk on aidata saabujate lastel eesti ühiskonda lõimuda. Nii õpivadki uussisserändajana registreeritud õpilastest üle poole just eesti õppekeelega koolis või eesti keelekümbles.

Seega on tegu küllalt kirju ja ajas varieeruva rühmaga, mille määratlus andmekogudes ei pruugi kattuda tavakäsitlusega uussisserändajatest ega hõlma kõiki rändetaustaga õpilasi. Laias laastus võib öelda, et aastate jooksul on n-ö muu emakeelega õpilasi olnud uussisserändajate hulgas kõige rohkem (enamasti üle 40%), viimastel aastatel on aga ka vene emakeelega uussisserändajate osa tõusnud võrreldavale tasemele. Viiendik kõnealuse erivajadusega õpilastest on eesti emakeelega. Uussisserändajate koolivaliku peamised mõjurid ning sotsiaalne ja hariduslik toimetulek Eesti haridussüsteemis küll siinse käsitluse raamidesse ei mahu, kuid huviline leiab lähemat teavet mujalt (vt Kasemets jt 2013).

Millised on kaua aega kakskeelsena püsinud koolisüsteemi viimased arengusuunad nii eesti ja vene õppekeelega kooli kujundamisel kui ka mõne muu

õppekeele võimaldamisel? Hiljutised hariduspoliitilised suundumused soosivad pigem koosõppiva kooli mudelit (HTM 2016) ehk senise eraldatud kakskeelse kooli asemel kujundatakse mitme keele ja kultuuriga koole. Asutatud on hulk koole, kus on ühendatud täismahus eestikeelne ja osaline venekeelne õpe (16 kooli), koole, kus õpe on küll eestikeelne, kuid omavaheline suhtlus pigem vene- või kakskeelne, sest valdav enamik õppuritest on venekeelsed (12), ja ka koole, kus rändetaustaga õpilaste osa on suurem kui 10% (6) – sealhulgas Tallinna Lilleküla gümnaasium ja varjupaigataotlejate majutuskeskuse piirkonnas asuv Kiltsi põhikool, mida võib pidada Eesti uussisserändajate hariduse kujundajaks (haridusministeeriumi „Koosõppiva kooli“ projekt). Viimasel kümnendil on Eestisse rajatud rahvusvahelised koolid (5), kus lähtutakse rahvusvahelisest õppekavast või Euroopa Komisjoni suunistest (nn International Baccalaureate – IB ja European Baccalaureate – EB) ja kus õpe toimub terveniisti või osaliselt inglise keeles.

Eesti ja vene õppekeelega koolide õppe korralduses ja eesmärkides olulisi erinevusi ei ole, kuid Eestis kanda kinnitavate rahvusvaheliste koolide roll ja olemus on märksa omanäolisemad. Lähtuvalt intervjuudest (intervjuud toimusid kolmes Tallinna IB- või EB-koolis – Eesti rahvusvahelises koolis, Tallinna Euroopa koolis ja Tallinna inglise kolledžis) ja teabest kooli kodulehtedel võib väita, et igal koolil on oma sihtrühm, nt Euroopa Liidu agentuuride ja struktuuriüksuste töötajad või Eesti välisministeeriumi roteeruv ametnikkond. Olulised erinevused on ka koolide rahastamises. Näiteks väga selektiivse õpilaskontingendiga inglise kolledži IB-õpe on tasuta, kuid teised kaks analüüsitud kooli tasulised. Õppemaksude erinevus neis koolides on küllalt suur. Seega on rändetaustaga õpilaste vastuvõtmisel tähtis ka Eesti tavakoolisüsteem.

3.5.2. Eesti- ja venekeelsete koolide õpilaste õpi- edukuse erinevused

Selle alapeatüki eesmärk on seletada eesti ja vene õppekeelega koolide õpiedukuse erinevusi. Õpiedukust võib lahti mõtestada või mõõta erinevalt. Üks levinud viis on kasutada PISA teste. Rahvusvaheliste testide kasutamine haridusheaduse mõõdupuuna on saanud ka palju kriitikat, kuid Eesti haridusmaastikul on neil mõõtmistel oluline roll nii meediakajastustes kui ka valitsusasutuste retoorikas. Samuti on PISA tulemused Euroopa Liidu mitme sihteesmärgi näitajad. Eesti on osalenud PISA uuringutes juba viis korda ja analüüsiks olid kättesaadavad PISA 2012. aasta tulemused. Siis osales üle riigi ligi 4800 õpilast. 2012. aasta uuringus osales 37 venekeelset

ja 169 eestikeelset kooli ehk veidi enam kui 20% testis osalenud õpilastest käivad vene õppekeelega koolis.

Nii tausta kui ka koolikorralduse tunnuste lõikes vene ja eesti õppekeelega koolid oluliselt ei erine (vt tabel 3.5.1). Vene õppekeelega koolid asuvad peamiselt linnades, seega on nii klassi kui ka kooli keskmine suurus veidi suurem kui eesti koolides. Vene õppekeelega koolide hulgas on vähem erakooli. Oluline erinevus on ka õpilaste päritoluriikides: enam kui veerand vene keeles õppijatest on sisserändajate järeltulijad („sisserändaja“ tähendas siin uuringus seda, kas vastaja on sündinud selles riigis, kus ta küsitluse ajal õppis), aga eesti õppekeele puhul on nende osa marginaalne.

Tähtis on rõhutada üht eripära. Tavapärane selgitus rändetaustaga õpilaste mahajäämusele õpiedukuses põhineb võimalikul keelebarjääril, kuid Eesti koolisüsteemi kakskeelsusest johtuvalt see argument paika ei pea. Eesti õppekeelega koolides tavaliselt erineb rändetaustaga laste kodune ja õppimise keel, kuid vene õppekeelega koolides õpivad sisserändajad peamiselt oma emakeeles. Eesti ja vene õppekeelega koolide õpilaste tausta ja koolikorralduse võrdluses kuigi palju erinevusi ei ole, kuid selle peatüki peamine tõukejõud on eesti ja vene õppekeelega koolide õpiedukuse erinevus. Õpiedukuse näitajad erinevad neis kõikides mõõdetud kategooriate lõikes ehk loodusteadustes, lugemisoskuses ja matemaatikas. Siinse analüüsi alus on matemaatikatulemused (vt joonised 3.5.3, ja 3.5.5).

Tabel 3.5.1. Vene ja eesti õppekeelega koolide profiil PISA 2012 osalejate põhjal

	Kooli õppekeel	
Õpilaste tausta ja koolikorralduse tunnused	Vene	Eesti
PISA uuringus osalejate arv	993	3771
PISA matemaatikatulemus (keskmine)	498	529
Kooli taseme näitajad		
Keskmine klassi suurus	37	31
Keskmine kooli suurus	630	583
Õpilaste keskmine vanus kooli alustamisel	6,8	6,9
Erakoolis õppivate õpilaste % kogu õpilaste arvust	1,6%	4,1%
Õpilaste taustakarakteristikud		
Lasteaia käinute osatähtsus	96%	92%
Üksikvanemaga perede osatähtsus	19%	19%
Sisserändajate osatähtsus	26%	3%
Kõrgharidusega (min ISCED 5B) ema osatähtsus	52%	48%
Kõrgharidusega (min ISCED 5B) isa osatähtsus	44%	41%

Allikas: PISA 2012.

Võrdluses on eesti õppekeelega koolide õpilased matemaatikas märkimisväärselt paremad, mida on kinnitanud kõik rahvusvahelised võrdlevuuringud juba alates aastast 2003 (HTM 2013). Positiivne on, et see erinevus on aastatega vähenenud: PISA 2009 – 38, PISA 2012 –

32 ja PISA 2015 – 29 punkti. Siiski, võrdluseks, et 39 nn PISA punkti on aastase õppimise ekvivalent ehk teisisõnu, eesti ja vene õppekeelega koolide keskmine erinevus matemaatikas on endiselt pea kolmveerand aastat.

Kui vaadelda eesti ja vene õppekeelega koolide tulemuste jaotust 2012. ja 2015. aasta võrdluses, siis vene õppekeelega koolides on oluliselt vähem äärmusi (teistest vaatlustest kaugele jäävad vaatlused (ingl *outliers*), mis jäävad ülemisest ja alumisest kvartiilist enam kui 1,5 korda kaugemale kui kvartiilidevaheline ala) ehk väga madalate ja väga kõrgete testitulemustega õpilasi. Siiski on 2012. ja 2015. aasta võrdluses vene õppekeelega koolides mahajääjaid lisandunud. Eesti õppekeelega kooli õpilaste teadmistel on veidi suurem seos vanemate elujärgiga. Teisisõnu, haridusõiglus, mis seab eesmärgi vähendada perekondliku tausta mõju haridustulemuste ennustamisel, on vene õppekeelega kooli puhul paremini täidetud.

Tähtis on teada, kas eespool näidatud õpiedukuse erinevust eesti ja vene õppekeelega koolides saab seletada koolide erinevustega. Selleks „paigutame“ kõik uuringus osalejad (4800) koolidesse (169 eesti õppekeelega ja 37 vene õppekeelega kooli) ja võrdleme koolide keskmisi matemaatikatulemusi ning nende jaotust vene ja eesti õppekeelega koolide lõikes. Ka koolide lõikes on oluline erinevus: eesti õppekeelega koolide keskmine on 523 punkti, võrreldes vene õppekeelega koolide 495 punktiga. Lisaks on näha, et vene õppekeelega koolid on madalamate tulemuste poole kaldu ja suurim osa vene õppekeelega koolidest asub keskmise matemaatikatulemuse mõttes oluliselt madalamal üldisest keskmisest. Eesti õppekeelega kool on nii mõnegi väljapaistva tipuga (kooli keskmine tulemus vahemikus 600–700), kuid vene õppekeelega koolidest pole seal ühtegi. Säärast suurt erinevust eesti ja vene õppekeelega koolide vahel kinnitab ka PISA 2015. aasta kokkuvõte (Tire *et al.* 2016), millest ilmneb, et see erinevus on eriti suur Tallinnas (üle 50 punkti), kus eesti õppekeelega koolide saavutustase on väga kõrge.

Ka varasemates uuringutes on eespool kirjeldatud eesti ja vene õppekeelega koolide tulemuste erinevustele tähelepanu pööratud ning rõhutatud, et see on oluline probleem, mis pärsib venekeelse kooli lõpetanud noorte hilisemaid õpinguid, hakkamasaamist tööturul ja laiemalt ühiskonda lõimumist (Lindemann 2013B). Nii on näiteks Tire *et al.* (2013) ja Kitsing (2012) näidanud, et vene õppekeelega koolide õpilaste hulgas napib tippe ja on rohkem madalama õpiedukusega õpilasi kui eestikeelsetes koolides. Lindemann (2013A) on välja toonud, et vene keelt emakeelena rääkivad õpilased on eesti õppekeelega koolides keskmiselt edukamad kui nende rahvusaaslastes venekeelses koolis.

Kuidas seletada erinevusi eesti- ja venekeelsete koolide õpilaste tulemustes? Teadusuuringutes leitud õpiedukust oluliselt mõjutavad tegurid on võimalik

laias laastus jagada kaheks: esiteks, taustatunnused, ja teiseks, koolikorraldusega seotud tegurid. Taustatunnused koondavad perekonnaga seonduva, millest haridustulemuse ennustamisel on olulisimaks osutunud lapsevanemate hariduse ja ametikoha näitajad (nt Fuchs ja Woessmann 2007, Hanushek ja Woessmann 2010) ning üldine elujärg ja õppimist toetav kodune keskkond (nt raamatute olemasolu, ligipääs teatmeteostele ja andmekogudele), samuti kodune keel võrreldes õppekeelega. See tähendab näiteks, et lapsed, kellel on kõrgharidusega ja kõrgema ametialase positsiooniga vanemad ning kellel on kodus rohkem raamatuid, on enamasti parema õpiedukusega. Kuigi säärase perekondliku tausta mõju haridusele püütakse kõigiti vähendada ja Eesti on siin märkimisväärselt edukas: õpiedukuse ja perekondliku tausta vahe on teiste riikidega võrreldes üsna väike, on soodsal taustal ja õpiedul oluline positiivne seos.

Koolikorralduse mõju sisaldab mitut olulist lüli, millest olulisimad on õpetajad ja teised lapsed. Esiteks, õpetaja motiveeritus, võimekus ja sobivus ametisse võimestab õpilast. Teiseks, koolikaaslaste (mängukaaslaste ja trennikaaslaste) suhtumine kooli ja õppimisse mõjutavad õpiedukust.

Siinkohal on keskendutud koolikorralduse puhul eelkõige kooli juhtimisega seotud teguritele, mille üle suures osas otsustavad koolijuhid või hariduspoliitika kujundajad. See, kas ja kuidas hariduspoliitika kujundamine laiemalt, aga ka koolijuhtimine kitsamalt mõjutab õpilaste õpiedukust, on uurimissuund, mis on rahvusvaheliste võrdlevandmete kättesaadavuse paranemise tagajärjel üha populaarsem. Selles vallas on vast enim tähelepanu leidnud Ludger Wößmanni juhitud uurinud, mille kohaselt on hariduskorralduse tulemuslikkuse olulised tunnused peamiselt seotud nii kooli valiku kui ka koolide iseotsustamise ulatuse, aga näiteks ka erakoolide osaluse ja koolide rahastamise põhimõtetega (Woessmann *et al.* 2009). Samuti on leitud õpiedukuse ja koolide aruandluse, aga ka lapsevanemate osaluse ja õpiedukuse olulisi seoseid. Huvi tuntakse ka õpilaste võimete alusel rühmitamise ja õpiedu seoste vastu.

Kasutades PISA 2012 andmeid, on analüüsitud eespool nimetatud tegurite tähtsust Eesti õpilaste matemaatikatumulemuste ennustamisel. Esmalt on üldiselt analüüsitud Eesti õpilaste haridustulemuste kujunemist, et selgitada suundumused kooli õppekeelest olenemata, seejärel on vaadeldud eesti ja vene õppekeelele koole eraldi. Taustatunnustest on analüüsis kasutatud sugu, immigratsioonitaust, ema ja isa haridusnäitajad ning raamatute arv kodus. Õpetaja ja kaaslaste mõju on hinnatud vaid kaudselt, õpilase kuuluvustunde indeksi alusel. Koolikorralduse puhul on kaasatud kooli tajutud võistluslikkus, vanemate surve koolile, võimete alusel rühmitamine matemaatika tunnis, kooli selektiivsus ja kooljuhi hinnang aruandluskohustusele. Lisaks on kontrolltunnustena kaasatud kooli omandivormi, asukoha ja õppekeele näitajad.

Õpilase kuuluvustunde indeks – õpilaste hinnang kooli kuuluvusele üheksas valikvastustega küsimuses, mille alusel on koostatud kuuluvustunde koondeks BELONG.

Tajutud võistluslikkus – koolijuhi hinnang konkurentsitihedusele piirkonnas – 1 – konkureerib ühe või enama kooliga; 0 – ei konkureeri ühegi kooliga.

Vanemate surve koolile – koolijuhi hinnang, milline on lastevanemate surve saavutustele (ingl *parental achievement pressure*).

Aruandluskohustuse intensiivsus (ASSESS) on summeeritud indeks koolijuhtide hinnangust kaheksale aruandluskategooriale, sh vajadus aru anda vanematele nii kooli kui ka õpilase arengu ja õpetamisviiside kohta, vajadus osaleda riikliku või piirkondliku tähtsusega võrdlustes, vajadus hinnata õpetajate tõhususnäitajaid, esitada arengukavasid jm.

Eelanalüüsides kontrolliti ka mitme muu võimaliku seletuse mõju, sh kvalifitseeritud õpetajate olemasolu, koolide autonoomia ja aruandlusmudeli olemus (välis- või sisehindamise keskne), kuid ükski neist ei osutunud oluliseks.

Kooskõlas varasemate uuringutega (nt Pöder *et al.* 2016) selgus ka meie seoseanalüüsist, et matemaatika testi tulemusi aitavad positiivselt ennustada õpilase sugu (poiste sooritus on parem), vanemate haridustase, aga eelkõige kodus olevate raamatute arv. Nõrk positiivne seos on kooli kuuluvustunde indeksil ehk lastel, kellel on tugevam seos kooliga, on matemaatikatumulemus parem. Ootuspäraselt on negatiivne mõju sisserändaja taustal (esimene või teine põlvkond). Peale taustamõjurite osutuvad koolikorralduslikest näitajatest olulisteks õpiedukust positiivselt mõjutavateks tunnuseks nii koolide konkurents kui ka kooli asukoht linnas.

Kooli konkurentsitiheduse positiivset seost haridustulemustega seletatakse võistluslikkusega, mis peredele valiku võimaldamise korral peaks kaasa tooma nii koolide pürgimise paremuse suunas selleks, et tublimaid õpilasi ligi meelitada, kui ka perede pingutused laste saatmisel parimasse kooli. Säärasel võistluslikkusel võib küll olla positiivne mõju haridustulemustele, kuid eriti algkoolitasemel seostub see haridusliku ebavõrdsusega (Pöder ja Lauri 2015). Peamine probleem seisneb varajase valiku puhul selles, et see ärgitab peresid edukaks koolivalikuks lapsi ette õpetama või mõnel muul moel lapse eristumist taotlema, mis omakorda suurendab pere mõju õpiedu kujundamisel. Soodsa tausta, võistluslikkuse ja linnalise asukoha positiivne seos õpieduga ei ole muu maailma haridusuuringute taustal kuigi üllatav, kuid eesti õppekeele oluline positiivne mõju õpilase matemaatikatumulemusele on märkimisväärne.

Senine analüüs näitas, millised tausta või koolikorraldusega seotud tunnused üldiselt Eesti koolisüsteemis paremat õpitulemust ennustavad, ja kinnitas veelgi kooli õppekeelest johtuvat erinevust. Järgmiseks on vaadeldud, kas needsamad tunnused ennustavad õpiedukust võrdsest hästi nii eesti kui ka vene õppekeeleaga koolides. Selleks on kasutatud meetodit, mis võimaldab analüüsis eristada kaht hinnangut: 1) millised on kahe rühma erinevused, ehk vastata küsimusele, kas on olulisi erinevusi eesti ja vene õppekeeleaga koolide laste taustas või koolikorralduses (selgitatud lõhe); 2) milline on eri tunnuste mõju kahes erinevas rühmas, ehk kas mõni tunnus „töötab“ haridustulemuse ennustamisel eesti ja vene õppekeeleaga koolis erinevalt (selgitamata lõhe).

Analüüs näitab, et eesti ja vene õppekeeleaga koolide õpilaste õpiedukuse erinevusi saab osalt selgitada sellega, et vene koolide lapsed pärinevad sagedamini sisseerandajate peredest ja nende kodus on vähem raamatuid. Vene õppekeeleaga koolide õpilaste ema kõrgem haridustase aga pigem vähendab koolide erinevusi matemaatikas. Seega moodustavad rühmade erinevused matemaatikatumuste kõigi erinevuste seletusest vaid väga väikese osa (–0,9 tabelis 3.5.2). Sarnaselt on näiteks ka Lindemann (2013A) leidnud teatavaid erinevusi eesti ja vene õppekeeleaga koolide õpilaste vanemate ametipositsioonides ning Säälik (2012) koolide õpetamismeetodites ja õpilaste õppimisostkustes, kuid need seletavad vaid väga väikese osa kõigist õppetulemuste erinevusest.

Järgnevalt on jätkatud nn selgitamata lõhe lahtiharutamist ehk küsitakse, kas on mõni tunnus, mis „töötab“ eri õppekeeleaga koolide haridustulemuse kujundamisel erinevalt. Esiteks selgub, et rände taustal ja kooli asukohal on eesti ning vene õppekeeleaga koolides erinev mõju: nii rände taust kui ka kooli asukoht linnas on vene õppekeeleaga kooli lapse tulemuse seisukohalt soodustavad asjaolud. Seega – rände taust ega koolide asukoht linnas ei selgita vene õppekeeleaga koolide erinevusi õpiedukuses. Pigem vastupidi, viidates juba eespool nimetatud asjaolule: vene õppekeeleaga koolis õpib suurem osa sisseerandajatest oma kodukeeles ja enamik vene õppekeeleaga koole asub linnades.

Vene õppekeeleaga kooli õpiedu halvemust aga suudavad teatud määral seletada kaks näitajat: isa hariduse ja lapsevanemate surve negatiivne mõju haridustulemustele, võrreldes samade näitajate mõjuga eesti õppekeeleaga koolis. Isa hariduse väiksem mõju viitab, et eesti õppekeeleaga koolis õppivate laste kõrgharidusega isade roll ja panus laste õpiedu kujundamisel on suurema mõjuga kui vene õppekeeleaga koolis õppivate laste kõrgharidusega isade oma. Samuti on vanemate surve koolile oluliselt positiivsema mõjuga eesti õppekeeleaga koolides. See võib viidata nn eliit- ja kogukonnakoolidele, kus lastevanemate ambitsioonikus ja kaasatus on oluliselt suurem ning mis on peamiselt eesti õppekeeleaga.

Tabel 3.5.2. Eesti ja vene õppekeeleaga koolide õpiedukuse erinevust iseloomustavad tegurid

Oaxaca-Blinder dekompositsioon	Selgitatud lõhe	Selgitamata lõhe
Õpilase taustakarakteristikud		
Sugu	–0,1 (0,3)	2,1 (4,0)
I või II põlvkonna sisseerandaja	–5,1** (1,8)	4,8* (2,2)
Raamatud (enam kui 200)	–3,9* (1,6)	2,5 (2,4)
Isa haridus (ISCED 5A, 6)	0,8 (0,5)	–6,5* (2,8)
Ema haridus (ISCED 5A, 6)	1,8* (0,8)	–6,1 (4,4)
Kooli kuulumise tunne	–0,3 (0,4)	2,1 (1,6)
Kooli juhtimine ja hariduspoliitika		
Kool konkureerib õpilaste nimel	1,8 (1,4)	14,1 (16,9)
Vanemate surve koolile	2,2 (2,1)	–13,7* (5,9)
Võimete alusel grupeerimine matemaatikas	–0,5 (1,2)	5,7 (14,6)
Kooli vastuvõtt hinnete alusel	–0,1 (0,8)	0,0 (4,3)
Aruandlus (institutsioonide arv)	–1,7 (1,5)	–0,4 (20,9)
Kontrollmuutujad (kooli tasemel)		
Eraomandis olev kool	–0,2 (0,8)	–2,2 (1,9)
Kooli asukoht (linn, suurem kui 15 000 elanikku)	4,5 (2,4)	20,1* (8,4)
Kokku	–0,9	–25,4***

Märkused. * – $p < 0.05$, ** – $p < 0.01$, *** – $p < 0.001$, sulgudes toodud standardvead, kooli fikseeritud efektid

Teine lapsevanemate surve erisuunalise mõju seletus võib olla seotud ka laiemaga poleemikaga, mis vene õppekeeleaga koolide ümber käib, pingestades nii lapsevanemaid, õpetajaid kui ka koolijuhte ja pärssides omakorda laste õpitulemusi. Ka intervjuust ministeeriumi eksperdiga võis täheldada, et vene õppekeeleaga kooli puhul teevad mõnikord murelikuks nii õpetajate, koolijuhtide kui ka lapsevanemate hoiakud, mis mõjutavad kindlasti ka koolide igapäevast tööd. Ka Valk (2010) on rõhutanud, et mitmekultuurilises ühiskonnas ja klassiruumis võib lastevanemate roll õpiedu tagamisel olla mitmesuunaline. Kultuuriline sotsialiseerumine (oma kultuuri üle uhkuse tundmine, traditsioonide hoidmine) on pigem seoses kõrge enesehinnangu ja seega ka akadeemilise edukusega, seevastu kaitsev ja eelarvamuste eest hoiatav käitumine „toodab“ pigem vastupidist mõju nii enesehinnangule, identiteedile kui ka käitumisele ja sedakaudu ka akadeemilisele edukusele. Vene õppekeeleaga koolide ümber toimuv on võinud säärast kaitsva hoiaku tekitada.

Kokkuvõte

Peatükis keskenduti Eesti koolisüsteemile mitmekeelelisuse vaatevinklist ja erikeeleliste koolide arengule.

Esmalt vaadeldi muutusi Eesti haridusmaastikul. Demograafiline areng ja vene emakeelega õpilaste koolivalikud on vene õppekeele koolide osatähtsust vähendanud. Haridusmaastikku mitmekesistavad küll muu (eelkõige inglise) õppekeele koolid ja pärast iseseisvuse taastamist saabunud õpilased, kuid nende osa õpilaste hulgas on siiski väga väike. Tallinna rahvusvahelised koolid on asutatud pigem välisteenistuse, Euroopa Komisjoni ja teisi diplomaatilise korpuse töötajate lapsi silmas pidades. Uussisserändajate ja tagasipöördujate vastuvõtmisel on olulised Eesti tavakoolid, eelkõige eesti õppekeele või eesti keelekümblist pakkuvad koolid.

Teiseks seletati eesti ja vene õppekeele koolide õpiedukuse erinevuste tagamaid. Selgus, et eesti ja vene õppekeele koolide õpiedukuse erinevus on umbes 30 PISA punkti, mis on lähedal keskmiselt aastaga omandatavale teadmiste hulgale. Eesti õppekeele koolide õpilaste õpiedukus varieerub enam, eelkõige on rohkem tippe. Vene õppekeele koolid ei erine oluliselt õpilaste tausta ega koolikorralduslike näitajate poolest, mistõttu õpiedukuse erinevusi ei saa nendega seletada. Küll aga on olulised erinevused selles, kuidas mõjutab isa kõrgem haridus lapse õpiedu. Eesti õppekeele koolide laste kõrgharidusega isade positiivsem mõju laste õpiedukusele ei pruugi tähendada, et venekeelses perekonnas on isade käitumine kuidagi teistsugune, vaid võib viidata mingitele laiematele suundumustele, näiteks kõrgharidusega vene meeste halvem positsioon ühiskonnas, mis pärsib tavapärasest kõrgharitud isaga seotud positiivset mõju vene õppekeele kooli laste puhul.

Teine oluline tegur eesti ja vene õppekeele koolide õpiedu erinevuste suurendamisel on lapsevanemate surve koolile. Tavapärast peetakse lapsevanemate nõudlikkust kooli vastu koole võimestavaks teguriks, kuid Eestis halvendab see vene õppekeele koolides oluliselt õpiedu.

Vaatamata mõningatele eespool nimetatud olulistele näitajatele, ei ole võimalik suuremat osa eesti ja vene õppekeele koolide õpiedu erinevustest selgitada. Tulemuste selgitamata erinevust on kirjanduses sageli tõlgendatud kui ebavõrdset kohtlemist. Enamik sarnast kirjandust on seotud naiste ja meeste palgaerinevuste analüüsiga ja selgitamata osa viitab niisugustes analüüsides tööandja otsusele maksta võrdväärse töö eest naisele madalamat palka. Käesolevas töös ei ole selgitamata õpiedu erinevus kellegi otsus, vaid pigem viide laiematele lõimimisega seotud väljakutsetele. Analüüsitulemuste tõlgendamist raskendab ka asjaolu, et puudub teadmine, milline oleks vene õppekeele koolide õpiedu juhul, kui eri õppekeele koolidega seotud poliitilised otsused oleks olnud teistsugused, näiteks sellised

nagu Lätis, kus need tehti järsemalt ja oluliselt varem (2004). Kuigi Läti ja Eesti võrdlemine jääb siinkohal üksnes arutluse tasemele, on Lätis elava venekeelse kogukonna õpiedu PISA andmetel võrdne läti keelse kogukonna omaga. Tuleb aga nentida, et lätlaste üldine PISA-sooritus on pigem keskmine Eesti tippsooritusega võrreldes ja absoluutnäitajates on meie venekeelse kogukonna matemaatikasooritus parem.

Vene õppekeele kool on pigem hääbuv nähtus ja selles kontekstis võiks öelda, et evolutsiooniliselt välja kasvav „probleem“. Siiski on haridusliku õigluse seisukohalt tegemist olulise kitsaskohaga. Polemiseerides võib mõelda vene õppekeele koolist kui Eesti väärtuslikust kogemusest, seda ka uute tulijate vastuvõtmisel. Just keelekümbuse ja mitmekultuurilise kooli- ja klassiruumi seisukohalt. Kuigi Eesti haridussüsteemis on teataval määral end sisse seadnud ka rahvusvahelised koolid, on sisserändajate lõimimisel need pigem marginaalsed ja saaks eelkõige panustada muutuva õpikäsituse oskusteabe levitamisel. Ka see on oluline märksõna, sest senise rahvuskeskse müüdi loome kõrval muutub hariduses üha olulisemaks üldoskuste tähtsus, paindlikkus ja mitmekesisust rõhutav õpikäsitus. Teisisõnu, toetada tuleb seda, kuidas olla küll koos, kuid siiski erinevalt.

Hariduspoliitika kujundamine kätkeb sageli teatavat tõhususe ja õigluse intriigi. Rahvusvahelistes haridusuuringutes ollakse viimastel kümnenditel pigem seda meelt, et need on teineteist täiendavad eesmärgid. Kuigi haridusõiglust väärtuseks pidavad haridussüsteemid näitavad tegelikult ka paremaid keskmisi tulemusi, on hariduspoliitilised otsustused sageli siiski keerukad kompromissid. Nii eeldakski avatuse ja mitmekesisuse kontekstis selgete poliitiliste eesmärkide seadmist, millest hariduspoliitika kujundamisel lähtutakse. Kui need lähtuvad võrdsete individuaalsete võimaluste kujundamisest olenemata laste keelest ja kodusest sotsiaal-majanduslikust või kultuurilisest kapitalist, on nii rahvusvahelised kui ka vene õppekeele koolid institutsionaalseks probleemiks ja eeldaks võrdsustavat sekkumist. Kui aga käsitleda mitmekultuurilist ühiskonda kui tervikut, võivad mitmekesised õpikäsitused, erinevatel rahastamis- ja omandivormidel põhinevad lahendused osutuda võimaluseks, mitte probleemiks. Koosõppiva kooli võimestav jõud eeldaks koos positiivse erikohtlemisega erandite puhul ka teatavat loobumist tõhususel põhinevast tulemusnäitajate eraldavastalivast süsteemist. Kas oleme valmis haridustulemuste lõhe sulgumise nimel loobuma triumfeerivast kohast PISA edetabelites?

Viidatud allikad

Fuchs, T. and Woessmann, L. (2007). What Accounts for International Differences in Student Performance? A Re-Examination Using PISA Data. *Empirical Economics*, 32 (2): 433–462.

Hanushek, E. A., Woessmann, L. (2010). The economics of international differences in educational achievement. *NBER Working Paper 15949–04*. Cambridge MA: NBER working paper series.

Haridus- ja teadusministeerium (2016). Koosõppiv Kool – Kontseptsioon kvaliteedinõuete kohta koolidele, kus õpib koos palju erineva keele- ja kultuuritaustaga õpilasi, HTM.

Haridus- ja teadusministeerium (2013). Eesti ja vene õppekeeleka koolide õpilaste tulemuste võrdlus tuginedes PISA uuringutele: https://www.hm.ee/sites/default/files/lisa_1_pisa_2006_2012_-eesti_ja_vene_oppekeeleka_opilaste_tulemuste_vord_0.pdf (30.11.2016).

Kasemets, L., Asser, H., Hannust, T., Rahnu, L. (2013). Uusimmigrantõpilaste akadeemiline ja sotsiaalne toimetulek Eesti üldhariduskoolis. MindPark OÜ, Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed.

Kitsing, M. (2012). Kõrgemate ja madalamate tulemustega koolide võrdlus. Kogumikus Eesti PISA 2009 kontekstis: tugevused ja probleemid. *Programmi Eduko uuringutoetuse kasutamise lepingu aruanne*. Eduko, Tartu, lk 46–61.

Lindemann, K. (2013A). The School Performance of the Russian-speaking Minority in Linguistically Divided Educational Systems: A Comparison of Estonia and Latvia. In: Windzio, M. (Ed.). *Integration and Inequality in Educational Institutions*. Dordrecht: Springer, pp. 45–69.

Lindemann, K. (2013B). *Structural Integration of Young Russian-speakers in Postsoviet Contexts: Educational Attainment and Transition to the Labour Market*. Tallinna Ülikool Sotsiaalteaduste dissertatsioonid.

Nagel, V. (2006). *Hariduspoliitika ja üldhariduskorraldus Eestis aastatel 1940–1991*. Doktoritöö. TLÜ Kirjastus.

Pöder, K., Lauri, T., Veski, A. (2016). Does school admission by zoning affect Educational Inequality? A Study of Family Background Effect in Estonia, Finland, and Sweden. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 1–21, 00313831.2016.1173094.

Pöder, K., Lauri, T. (2015). Haridusturgude peidus pool – koolidevahelise ebavõrdsuse süvenemine koolivaliku tõttu. *Eesti Inimarengu Aruanne 2014/15. Lõksudest välja?* (78–85). Eesti Koostöö Kogu.

Säälik, Ü. (2012). Kooli ja klassi kliima, õpetaja-õpilase suhted, õpi- ja õpetamismeetodid ning õpetajate käitumine koolijuhi ja õpilaste hinnangute põhjal. Eduko aruanne: Eesti PISA 2009 kontekstis: tugevused ja probleemid. Programmi Eduko uuringutoetuse kasutamise lepingu aruanne.

Tire, G., Lepmann, T., Jukk, H., Puksand, H., Henno, I., Lindemann, K., Kitsing, M., Täht, K., Lorenz, B. (2013). PISA 2012 Eesti tulemused: Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused matemaatikas, funktsionaalses lugemises ja loodusteadustes. SA Innove, Haridus- ja Teadusministeerium.

Tire, G., Henno, I., Soobard, R., Puksand, H., Lepmann, T., Jukk, H., Lindemann, K., Kitsing, M., Täht, K. (2016). PISA 2015 Eesti tulemused: Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused loodusteadustes, funktsionaalses lugemises ja matemaatikas. SA Innove, Haridus- ja Teadusministeerium.

Valk, A. (2010). Mitmekultuuriline klass. Raamatus „Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes” (toim. Kikas, E.). Eduko. Lk 138–150.

Woessmann, L., Luedemann, E., Schuetz, G., West, M. R. (2009). School Accountability, Autonomy and Choice Around the World. *Ifo Economic Policy Series*.